

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

Sayı 89 (Ocak 2025)

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA
DERGİSİ

Sayı 89 (Ocak 2025)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiveetnografya>

Bilimsel, hakemli dergidir. Yılda iki kez basılı ve dijital ortamda yayımlanır. Ücretsizdir.

Dergimizde yazar/yazarların yayın hakları CC-BY-NC-ND 4.0 [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.tr>] altında korunmaktadır. Bu lisans, kaynağına atıf yapmak ve aynı lisansı devam ettirmek kaydıyla uygun referans verilmesi, lisansa bağlantı sağlaması ve değişiklik yapıldıysa bilgi verilmesi halinde ticari amaç haricinde kullanılmasına izin verir.

ISSN: 1302-9231 e-ISSN: 2791-8394

<https://taed.ktb.gov.tr>

İmtiyaz Sahibi | Concessionaire

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına
Biol İNCECİKÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Registrar

Ayça ARSLAN

Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Baş Editörler | Editors in Chief

Prof. Dr. Metin KARTAL | orcid.org/0000-0002-4513-6310 | kartalm@ankara.edu.tr
Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Dr. Umut GÖRGÜLÜ | orcid.org/0000-0002-6311-828X | umut.gorgulu@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Editör Yardımcısı | Assistant Editor

Dr. Fahri YILDIRIM | orcid.org/0000-0002-2013-1636 | fahri.yildirim@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Teknik Editör | Technical Editor

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER | orcid.org/0000-0002-1237-0020 | sezin.dogrue@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Aktan Müge ERCAN | orcid.org/0000-0002-2531-5602 | aktanmuge@hotmail.com
Kırıkkale Üniversitesi | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ | orcid.org/0000-0003-2352-5080 | b.eskici@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Güzel Sanatlar Fakültesi | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE | orcid.org/0000-0003-0558-8870 | erhanoztepe@gmail.com
Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Prof. Dr. Figen KIVILCIM ÇORAKBAŞ | orcid.org/0000-0001-6932-3703 | figenkivilcim@uludag.edu.tr
Bursa Uludağ Üniversitesi | Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü

Prof. Dr. Fulya DEDEOĞLU | orcid.org/0000-0002-3032-2305 | dedeoglufulya@hotmail.com
Ege Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU | orcid.org/0000-0002-6369-659X | gulgun.koroglu@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Gülsen BAŞ | orcid.org/0000-0003-1354-8983 | gulsenbs@yahoo.com
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Nida NAYCI | orcid.org/0000-0001-7213-2772 | nidanayci@mersin.edu.tr
Mersin Üniversitesi | Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü

Prof. Dr. Selami FEDAKAR | orcid.org/0000-0001-8608-4046 | selami.fedakar@ege.edu.tr
Ege Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Selcan TEKE | orcid.org/0000-0002-2340-7378 | selcangurcayir@gmail.com
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Türk Halk Bilimi Bölümü

Prof. Dr. Zeynep ERDEM | orcid.org/0000-0002-5121-2172 | zeynep.erdem@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Doç. Dr. Halil TEKİN | orcid.org/0000-0002-0315-6217 | htekin@hacettepe.edu.tr
Hacettepe Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN | orcid.org/0000-0003-3092-8355 | mceken@gmail.com
Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü

Doç. Dr. Müjde PEKER | orcid.org/0000-0003-3776-4023 | mujde.peker@istanbul.edu.tr
İstanbul Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Doç. Dr. Müyesser Nilüfer KİRAZ | orcid.org/0000-0001-9455-2866 | nilufer.kiraz@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Yüksekokulu | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü

Doç. Dr. Vahit Macit TEKİNALP | orcid.org/0000-0002-1631-9425 | macit.tekinalp@gmail.com
Hacettepe Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Serap SEVGİ | orcid.org/0000-0003-3049-5908 | serapsevgi@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi | Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü

Alan Editörleri | Field Editors

Arkeoloji | Archaeology

Dr. Abdullah Kasım SONKAYA | orcid.org/0000-0001-5271-7722 | akasimsonkaya@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Dr. Öğr. Üyesi Alper YILMAZ | orcid.org/0000-0002-1330-0518 | alperyilmaz.a@gmail.com
Ondokuz Mayıs Üniversitesi | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi | Arkeoloji Bölümü

Dr. Perihan DÖNERTAŞ | orcid.org/0000-0001-9053-0192 | perihan.donertas@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sanat Tarihi | Art History

Dr. Kenan BEŞALTI | orcid.org/0000-0003-4965-6169 | kenanbesalti@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Dr. Mehmet Cihangir UZUN | orcid.org/0000-0003-1521-5082 | mcihangiruzun@gmail.com
Anadolu Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü

Dr. Şule KILIÇ YILDIZ | orcid.org/0000-0001-7636-7253 | sulekiyildiz@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Etnografya | Ethnography

Dr. Solmaz KARABAŞA | orcid.org/0000-0002-2265-4983 | solmazkarabasa@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürlüğü

Mimari | Architecture

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER | orcid.org/0000-0002-1237-0020 | sezin.dogrue@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Dr. İlkay AYAZ TİPİ | orcid.org/0000-0002-6215-3913 | ilkayaz@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Kültür Varlıkları Koruma ve Onarım | Conservation and Restoration of Cultural Heritage

Doktorant Irmak Güneş YÜCEİL | orcid.org/0000-0002-7699-0878 | igyuceil@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

Dr. Ceren ÖZMEN | orcid.org/0000-0002-5915-7585 | cerenberber@gmail.com
Hacettepe Üniversitesi | Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Seda ERKOÇ YENİ | orcid.org/0009-0006-4325-1661 | seda.erkoc@asbu.edu.tr
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Editorial Süreçler İletişim Yetkilisi | Adress all editorial coresspondence to

Dr. Fahri YILDIRIM | Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Doğanbey Mh. 06030 Altındağ | ANKARA
E-posta: fahri.yildirim@ktb.gov.tr

İndeksler | Indexes

AIO- Anthropological Index Online
ERIH PLUS - European Reference Index for the Humanities
JUFO PORTAL
SOBIAD – Sosyal Bilimler Atıf Dizini

Editörden

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi'nin bilimsel hakemli dergi kategorisinde yayımlanmaya başladığı 82. sayısından itibaren editörlük görevini yürüten Sayın Harun TAŞKIRAN hocamızdan görevini bu sayı itibariyle devralmış bulunuyoruz.

Sayın hocamız görev yaptığı süre boyunca dergi ekibinin de katkısıyla bu köklü dergimizi uluslararası bilimsel dergi kriterlerine uygun hale getirme hedefi doğrultusunda hareket etti. Biz de öncelikle bu amaç doğrultusunda çalışmalarımızı yürütüyoruz. Bu süreç zarfında da ERIH PLUS, EBSCO, AIO gibi saygın uluslararası indekslerden kabul almayı başardık. Bu gelişmeler, dergimizin uluslararası yayın ilkelerine uyumlu hale geldiğinin de onaylandığını ortaya koyuyor. İlerleyen zamanlarda da yayın kurulundaki hocalarımız ve dergide büyük bir özveriyle görev yapan arkadaşlarımızın katkılarıyla dergimizin prestijini artırmak için var gücümüzle çalışmaya devam edeceğiz.

Bu sayımızdaki ilk makalemiz Sayın Emrullah KALKAN, Ersin ÇELİKBAŞ ve Ferda TATLI tarafından kaleme alınan ve Roma ve Bizans dönemleri kimliği ile tanınan Hadrianopolis'in geçmişinin tarih öncesi dönemlere kadar uzandığını kanıtlayan keşiflere yer verilen "Hadrianopolis Antik Kenti ve Çevresinden Tarih Öncesi Dönelmlere Ait Yeni Bulgular" olmuştur. Sayın Onur KARA, Ceylan ULUTAŞ ve Meryem DEĞER'in ortak çalışmasının ürünü olan "Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi", Antalya Kaleiçi'nde gerçekleştirilen sondaj kazılarında ortaya çıkartılan ve kent tarihine ışık tutan buluntulara odaklanıyor. Antik Dönem boyunca farklı form ve amaçlarla kullanıldığı saptanan çatı kiremitlerinin Pompeiopolis'teki örnekleri hakkında yapılan çalışmaları Sayın Göknur ÇETİNKAYA'nın "Pompeiopolis'in Çatı Kiremitleri" başlıklı makalesinde okuyabilirsiniz. Sayın Ebuzer GÜMÜŞ, "Hz. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi" başlıklı makalesinde İstanbul'un en çok ziyaret edilen türbelerinden olan ve halk arasında Eyüp Sultan Türbesi olarak bilinen Hz. Halid Türbesi'nde yer alan sanduka puşidesinin tarihlendirmesindeki mevcut hatayı arşiv belgelerine dayanarak ortadan kaldırıyor. Son olarak ise Sayın Sevcan ÇAVDAR, Türk kültüründe özel bir yeri olan sancakların dokuma teknikleri, alametleri ve sembollerini "Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Sancaklar" başlıklı makalesinde okuyucularla buluşturuyor.

Herkese iyi okumalar diliyoruz.

Prof. Dr. Metin KARTAL / Dr. Umut GÖRGÜLÜ
Baş Editörler

İçindekiler

Makaleler

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Hadrianopolis Antik Kenti ve Çevresinden Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bulgular

New Prehistoric Findings from the Ancient City of Hadrianopolis and Its Surroundings

Emrullah KALKAN, Ersin ÇELİKBAŞ, Ferda TATLI

9

Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi

Traces of Urban Transformation in the Ancient City of Attaleia: A Roman Imperial Period Residential Building and Early Eastern Roman (Byzantine) Church

Onur KARA, Çaylan ULUTAŞ, Meryem DEĞER

25

Pompeiopolis'in Çatı Kiremitleri

Roof Tiles of Pompeiopolis

Göknur ÇETİNKAYA

53

İnceleme Makaleleri/Review Articles

Hz. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi

Cist Tomb Cover in Eyüp Sultan Tomb

Ebuzer GÜMÜŞ

75

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Sancaklar

Banners in Akşehir Nasreddin Hoca Archeology and Ethnography Museum

Sevcan ÇAVDAR

99

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 9-24.

Hadrianopolis Antik Kenti ve Çevresinden Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bulgular*

Emrullah KALKAN

Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Ersin ÇELİKBAŞ

Karabük Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Ferda TATLI

Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Programı

Yazar Notu

Emrullah KALKAN ● <http://orcid.org/0000-0001-5953-7193>

Ersin ÇELİKBAŞ ● <http://orcid.org/0000-0001-7630-4615>

Ferda TATLI ● <http://orcid.org/0000-0002-4088-6091>

Bu çalışmaya Emrullah KALKAN % 50, Ersin ÇELİKBAŞ % 30, Ferda TATLI %20 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu çalışma, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün FEF19001.24.012 no.lu ve FEF19004.24.001 no.lu proje desteği ile hazırlanmıştır. Yazarlar, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne katkıları için teşekkür ederler.

Bu makale ile ilgili iletişim için Emrullah KALKAN, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çorum, Türkiye adresine başvurunuz. emrullahkalkan@gmail.com

New Prehistoric Findings from the Ancient City of Hadrianopolis and Its Surroundings

Emrullah KALKAN

Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology

Ersin ÇELİKBAŞ

Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology

Ferda TATLI

Hitit University, Department of Archaeology

Author Note

Emrullah KALKAN ● <http://orcid.org/0000-0001-5953-7193>

Ersin ÇELİKBAŞ ● <http://orcid.org/0000-0001-7630-4615>

Ferda TATLI ● <http://orcid.org/0000-0002-4088-6091>

Emrullah KALKAN has contributed 50%, Ersin ÇELİKBAŞ 30% and Ferda TATLI has contributed 20% to the study.

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

This study was conducted with the support of Hitit University Scientific Research Projects Coordination Office, numbered FEF19001.24.012 and FEF19004.24.001. The authors would like to thank Hitit University Scientific Research Projects Coordination Office for their contributions.

For communications regarding this article, please contact Emrullah KALKAN, Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Çorum, Türkiye. emrullahkalkan@gmail.com

Öz

Hadrianopolis, Roma Dönemi'nde kurulmuş ve Antik Çağ'a ait bulguları ile bilinen bir yerleşim olmasına karşın, Antik Kent'te yürütülen arkeolojik kazılarda, Tarih Öncesi Dönem bulgularına da ulaşılmaya başlanmıştır. Kentin Güney Nekropol alanında bir çukur içerisinde ortaya çıkan el yapımı çanak çömlekler Tarih Öncesi geleneğe aittir. Başlıca iki ana gelenek olarak koyu renk hamurlu ve kırmızı astarlı, yoğun perdahlı, el yapımı bu çanak çömleklerin yanı sıra bezeme ve biçim özellikleri ile Tunç Çağı'na ait olduğu anlaşılan dokuma aletleri de bulunması, kentin kurulduğu alanın Antik Çağ'dan uzun süre önce, Tarih Öncesi Dönem'de iskân edildiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca 2023 yılında kazılarına başlanan Hadrianopolis'e çok yakın mesafedeki Yazıboy Mağarası'nda da Tarih Öncesi Dönem'e ait taş alet endüstrisinin ortaya çıkması Eskipazar ilçesindeki ilk iskanın şimdilik en az 6000 yıl önce başladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadrianopolis, Çanak Çömlek, Dokuma Aletleri, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı

Abstract

Although Hadrianopolis was founded in the Roman period and is a settlement known for its findings from the Late Antiquity, prehistoric period findings have also begun to be found during archaeological excavations carried out in the ancient city. The handmade pottery unearthed in a pit in the Southern Necropolis of the city belongs to the prehistoric tradition. There are the two main traditions of dark paste and red slip, fine burnished, hand-made pottery and moreover the presence of weaving tools that appear to belong to the Bronze Age due to their decoration and shape features prove that the city area was inhabited since prehistoric times long before the Late Antiquity. In addition, the prehistoric stone tool industry emerged in Yazıboy Cave, very close to Hadrianopolis, where excavations started in 2023, proved that the first occupation begun 6000 years before in Eskipazar.

Keywords: Hadrianopolis, Pottery, Weaving Tools, Chalcolithic Age, Bronze Age

Hadrianopolis Antik Kenti ve Çevresinden Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bulgular

“Paphlagonia Hadrianopolis”i olarak adlandırılan kent, Karabük’ün Eskipazar ilçesinin 3 km batısında Viranşehir olarak bilinen mevkide yer almaktadır (Şekil 1) (Keleş, 2021, s. 4). 2003 yılından itibaren kentte başlanan arkeolojik araştırmalar bugün de devam etmektedir. Roma Dönemi’nde kurulduğu anlaşılan kentin, Bizans Dönemi’nde önemli bir konuma geldiği bilinmektedir. Kentte mozaikleri ile ünlü Dört Nehir Kilisesi (Kilise B), Hamam A, Hamam B, Chora Kilisesi (Kilise A), Roma Villası başta olmak üzere Batı Karadeniz Bölgesi Geç Antik Çağı için önemli bulgular ortaya çıkarılmıştır (Çelikbaş, 2021, s. 167).

Hadrianopolis Antik Kenti’nde 2020 yılında ilk defa karşılaşılan Tarih Öncesi Dönem buluntuları birkaç parça el yapımı çanak çömlekten oluşmaktaydı (Kalkan ve Çelikbaş, 2022). Bu bulguların 2020-2023 yılları arasındaki kazılarla sayısı ve çeşitliliği giderek artmıştır. İlk defa Güney Nekropol alanında ortaya çıkarılan el yapımı çanak çömleklerin kentin farklı alanlarında da ortaya çıkmaya başlaması ve bunlara ek olarak dokuma aletleri gibi Tarih Öncesi Dönem buluntularıyla zenginleşmesi, kentin tarihinin Geç Antik Çağ’dan çok önceye uzandığı fikrimizi doğrular niteliktedir. Erken Kalkolitik Dönem’den Orta Kalkolitik Dönem’e geçiş sırasında (MÖ 5700-5200) Anadolu’nun genelinde yerleşimlerin terk edildiği anlaşılmaktadır (Abay, 2011, s. 10). Bu kriz döneminin ardından Anadolu’ya Orta Kalkolitik Dönem ile beraber yeni gelen topluluklar yoğun perdahlı, el yapımı ve koyu yüzlü çanak çömlek geleneği ile karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2018, s. 512). Bu yeni geleneğe Hadrianopolis Güney Nekropolü olarak bilinen alanın kazıları sırasında da rastlanmıştır (Şekil 2).

Roma-Bizans Dönemi’nde nekropol olarak kullanılan alanda Geç Kalkolitik Dönem’e ait olduğu düşünülen koyu yüzlü, yoğun perdahlı çanak çömleklere ve Erken Tunç Çağı’na ait Filyos Kültürü kırmızı astarlı çanak çömleklerine (Efe, 2004, s. 33) dağınık halde rastlanmaktadır. Muhtemelen Tarih Öncesi Dönem’e ait ve Geç Antik Çağ’da nekropol olarak kullanılmasından kaynaklı yoğun bir tahribatla yok olmuş bir köyden artakalanlar olarak karşımıza çıkan bu çanak çömlekler, antik kentin kurulmasından daha önce, Eskipazar ve çevresinin günümüzden en az altı bin yıl ve hatta daha uzun bir süre önce iskân edildiğini kanıtlamaktadır (Kalkan ve Çelikbaş, 2022). Kireç-kalker kökenli ana kaya zemin üzerinde kurulduğu anlaşılan Hadrianopolis tarih öncesi yerleşiminin, çağdaşı dönemlerde yerleşim sistemi bakımından benzerlerine Batı Karadeniz Bölgesi’nde olduğu gibi (Genç, 2008) Volkanik Kapadokya Bölgesi’nde de rastlanmaktadır (Gülçur, 2012).

Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem Çanak Çömlekleri

Hadrianopolis Antik Kenti’nin Güney Nekropolü’nde yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan Tarih Öncesi Dönem çanak çömlekleri ilk olarak K15 açmasında yer alan bir mezarın yanındaki çukurda bulunmuştur. Mezar kazıları ilerledikçe Geç Antik Çağ geleneği ile el yapımı ve Tarih Öncesi’ne ait bu çanak çömlekler karışık olarak bulunmaya devam etmiştir. Biçim, astar, yüzey işlemleri ve el yapımı olmalarının yanı sıra Tarih Öncesi dönemlere ait oldukları çevre yerleşimlerle yapılan karşılaştırmalardan da anlaşılan çanak çömlek geleneğinde mal grubu olarak kırmızı astarlı 65, kahve astarlı 59, *black-topped* 34, kızılkahve astarlı 8, siyah astarlı 5 ve 1 adet astarsız parça bulunmaktadır.

Siyah astarlı ve perdahlı el yapımı gelenek şimdilik birkaç parçadan oluşmaktadır. Kalkolitik Çağ’a tarihlenen ve henüz birkaç gövde parçası ve 1 adet profilden ve ona ait birkaç gövde parçasından oluşan parçalar taşçık katkılı, el yapımı, perdahlanmış çok az sayıdaki parçalardan ibarettir. Kum, taşçık, kalker ve mika gibi mineral katkılı, el yapımı ve parlak perdahlı bu mal grubunda sadece kâse biçimi tanımlanabilmiştir (Şekil 4).

Anadolu’da Geç Neolitik geleneğinin devamı niteliğindeki Erken Kalkolitik çanak çömleklerin Orta Kalkolitik’ten çok farklı bir gelenek olduğu göz önüne alındığında, Orta ve Geç Kalkolitik çanak çömleklerin aynı geleneğe ait olması bu dönem çanak çömleklerinde önemli bir ayrımdır. Kazıma bezemeli ünik Hadrianopolis kâse

parçası ise Orta Kalkolitik Dönem ile Anadolu'ya yeni gelmiş olan koyu yüzlü ve yoğun perdahlı geleneğe (Abay, 2011, s. 10) benzer olması ile karşılaştırma için bu dönemlerden daha erkene ait yerleşimler kullanılmayacaktır.

Hadrianopolis'teki Kalkolitik Dönem'e ait olduğu düşünülen parçanın (Şekil 4) çevre bölgelerdeki benzerlerine İnönü Mağarası'nda (Ekmen, 2020, s. 52, Resim 8d), Kelemen Mağarası'nda (Ekmen ve ark., 2021, s. 43-44, Res.7.1), Kastamonu-Kınık Höyük'te (Genç, 2008, s. 124, RESİM-1c), İkiiztepe'de (Alkım, 1986, Lev. V-4), Karadora'da (Türker, 2021, s. 15, Kat. No. 24), Kütahya ve Bilecik bölgelerinde (Efe, 1993, s. 31, Fig. 10.26), Orman Fidanlığı'nda (Efe, 1999, s. 100, Fig. 10), Çadır Höyük'te (Steadmen ve ark., 2007, s. 398, Figure 8.j,m), Alişar'da (Von der Osten, 1937, s. 55), Çamlıbel Tarlası'nda (Schoop, 2015, s. 60, Figure 4-10); Schoop, 2011, s. 150), Alacahöyük'te (Akgül, 2019, s. 159, Figure 2.a), Büyük Güllücek'te (Koşay ve Akok, 1948, Lev. C-Res. 38), Güvercinkayası'nda (Gülçur, 2012, s. 221), Beycesultan'da (Lloyd ve Mellaart, 1962, s. 78, FIG. P.4.) ve Ulucak Höyük'te (Çevik, 2018, s. 510, Figure 52.5; Caymaz, 2013, s. 90, Çizim 1:14, 22) rastlanmaktadır. Hadrianopolis için en yakın ve tabakalı örneklerini İnönü Mağarası'nda gördüğümüz bu çanak çömleklerin MÖ 5. binyılın son çeyreğine tarihlendiğini İnönü Mağarası'nın c¹⁴ analizlerinden¹ bilmekteyiz (Ekmen, 2020, s. 50).

Hadrianopolis Güney Nekropolü'nde çok az sayıda Kalkolitik Çağ çanak çömleklerinin yanı sıra daha çok sayıda parça ile temsil edilen Tunç Çağ çanak çömlekleri toplamda 170'ten² fazla olmayan bu çanak çömleklerin 130 tanesinin biçimi anlaşılmaktadır. Biçimler arasında çanaklar, çömlekler ve kaseler vardır. Tunç Çağ geleneği Prof. Dr. Turan Efe'nin yine bu bölge için "Filyos Kültürü" olarak tanımladığı çanak çömlekleri temsil etmektedir (Efe ve ark., 2022, s. 15, 25) (Şekil 5-6). Bunlar arasında en karakteristik parçalar Erken Tunç Çağ çanak çömlek literatüründe *black-topped* olarak bilinen, iç ve dış yüzeylerinde pişirme nedeniyle oluşan renk farklılıklarına sahip kaselerdir (Şekil 5).

Hadrianopolis Erken Tunç Çağ çanak çömlek geleneğinin çevre bölgelerde benzerlerine İnönü Mağarası'nda (Ekmen, 2021, s. 86, Fotoğraf 9:3), Kelemen Mağarası'nda (Ekmen ve ark., 2021, s. 45, Res. 12:1), Kınık Höyük'te (Genç, 2008, s. 126, 3a), Buldan Höyük'te (Karauğuz ve Düring, 2009, s. 162, Figure 6.1-2), Yassıkaya'da (Efe, 2004, s. 29, Fig.1.8), Dökük Tepe (Ekmen ve Ekmen, 2021, s. 83, Figür 18.c-d), Türbe Tepe (Ekmen ve Ekmen, 2021, s. 83, Figür 20) ve Sofular Mağarası'nda (Ekmen ve Ekmen, 2021, s. 83, Figür 22.f-g), Küllüoba'da (Dengiz, 2019, Resim 2:d-e), Demircihöyük'te (Efe, 1988, TAFEL I.11), Şarhöyük'te (Baştürk ve Baştürk, 2017, s. 207, Fig.7.Kat.No:91-93), Kültepe'de (Brown, 1967, s. 147, Fig. 13) rastlanmaktadır.

Tüm Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem çanak çömlekleri stratigrafisi bilinen *in situ* kontekstlerden gelmemektedir ve henüz tüm bir kap olarak bulunamamıştır. Sadece profil ve gövde parçalarından oluşan bu çanak çömlekler özellikle Güney Nekropol alanında önce Roma, sonra da Bizans Dönemi defin faaliyetleri ile yoğun bir tahribat geçirmiş bir Tarih Öncesi yerleşim yerine ait olabileceğini akla getirmektedir (Kalkan ve Çeliklebaşı, 2022) (Şekil 3).

Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem Dokuma Aletleri

Araştırmacıların dikkatini ilk olarak el yapımı çanak çömlekler ile çeken Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem bulgularının, kentin İç Kale'sindeki "Kare Planlı Yapı" ve Sondaj-3 olarak adlandırılan alanlarda yürütülen kazı çalışmalarında iki adet ağırşaga rastlanmasıyla çeşitliliği ve sayısı artmıştır (Şekil 7-8).

Tarih Öncesi'nde tekstil üretiminin dokuma ile başladığı düşünüldüğünde, dokumacının ihtiyaç duyacağı ipliğin bitki liflerinden elde edilmesi gerekiyordu. İgi ağırlaştırmak için, ipliği eğirirken iğnin alt ucuna takılan ağırşaklar ise yarım küre biçiminde, ortası delik, ağaç, taş veya kemikten ürettikleri teker biçimli dokuma aletleridir

1 Zonguldak Ereğlisi'nde bulunan İnönü Mağarası, Geç Kalkolitik Dönem'e ait V. tabakasından alınan c¹⁴ sonuçlarına göre, bu tabaka MÖ 4260-3976 yılları arasına tarihlenmektedir.

2 Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem çanak çömlekleri ile ilgili yürütülen bir yüksek lisans tez çalışması yakında tamamlanacaktır. Bu yayında kısaca bahsedilen çanak çömlekler ile ilgili tüm detaylı bilgilere tezin katalog kısmında yer verilmiştir.

(Karaoğlan, 2017, s. 106). Ağırşakların dokuma üretimindeki rolü, pamuk veya yün gibi ham maddeden ip üretilirken, iğın düşey olarak düzgün dönebilmesi için gereken ağırlığı sağlamasıdır (Tamsü ve Akca, 2002, s. 203).

Hadrianopolis tarih öncesi ağırsaklarının ham maddelerinin taş olması, kazıma bezeme motifleri ve biçim özellikleri ile Anadolu'daki benzerlerinden yola çıkılarak Tunç Çağı'na ait oldukları anlaşılmaktadır (Ergün, 2013, s. 46). AIS-1 kodlu olan ağırsak 17,8 gr ağırlığında, 1,7 cm kalınlıkta ve 3,5 cm çapındadır (Şekil 7). AIK-9 kodlu olan ağırsak ise 29,22 gr ağırlığında, 2,4 cm kalınlıkta ve 4,2 cm çapındadır (Şekil 8). Deneysel çalışmalara göre tam olan AIS-1'in 0,4-0,6 mm kalınlıkta ve kırık olan AIK-9'un 0,8-1,0 mm kumaş üretilebileceği bilinmektedir (Britsch ve Horejs, 2014, s. 231; Martensson ve ark., 2009, s. 374).

Henüz çok az sayıda da olsa dokuma aletleri Hadrianopolis ve Batı Karadeniz'de Tarih Öncesi Dönem'de çeşitli ihtiyaçlar için üretilen dokumacılık ürünlerine dayalı bir ekonominin varlığını kanıtlamaktadır (Yalçın ve Karaoğlan, 2010, s. 10). Anadolu'da MÖ 3. binyıldan itibaren hemen her bölgede yoğun olarak bulunan ağırsaklar, yerleşimlerdeki tekstil ürünlerine talebin arttığına işaret etmektedir. Batı Karadeniz'de yapılan yüzey araştırmaları raporları da çok sayıda ağırsağa rastlandığından bahsetmektedir (Ekmen ve Ekmen, 2021, s. 72).

Hadrianopolis ağırsakları Geç Antik Çağ'a tarihlenmiş yapıların içerisinde yine bu döneme ait materyal kültür ile karışık olarak bulunmuştur. Bu nedenle tarihleme konusunda bilgimiz olmayan ağırsakların bezeme ve biçim özellikleri ile Tunç Çağ'a ait oldukları kesin olmasına karşın, bu çağın hangi evresine ait olduğunu anlamak mümkün değildir.

Küçük daireler çizerken diğer tiplere göre daha hızlı dönebilmesi özelliğine sahip olduğu için Orta ve Batı Anadolu'da Tunç Çağı'nda hâkim olan ağırsaklar çift konik biçimlidir (Tütüncüler, 2005, s. 180). Hadrianopolis ağırsakları biçim özellikleri ile bu bölgelere benzerdir. Bu bölgelerden Batı Anadolu'da Hadrianopolis ağırsakları ile benzer örnekler barındıran yerleşimler Çukuriçi Höyük (Britsch ve Horejs, 2014, s. 229, Fig. 3), Yassıtepe (Hepiyiler Mamikoğlu, 2019, s. 128, Kat.No:24), Liman Tepe (Karaoğlan, 2017, s. 109), Aphrodisias Tunç Çağı Höyüğü (Joukowsky, 1986, s. 373), Troya (Guzowska ve ark., 2015, s. 314, Fig.6.13.9b), Seyitömer Höyük (Karaoğlan, 2020, s. 2251, Çizim: 8), Beycesultan (Lloyd ve Mellaart, 1962, Fig.F.5; Ergün, 2020, s. 4, Figure 3.C), Asopos Tepesi (Konakçı, 2018, s. 270, Çizim 2.2-3), Küllüoba (Öner, 2009, s. 74, LEVHA 18-f79), Demircihöyük (Kull ve Korfmann, 1988, Tafel 36; Obladen-Kauder, 1996, Tafel 94)'tür. Orta Anadolu'da ise tekstil üretiminin ve dağıtımının yeni bir ekonomik modele dönüştüğü Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren Tunç Çağı'nda da birçok yerleşimde dokuma aletleri içerisinde ağırsaklara rastlanmıştır. Hadrianopolis Tunç Çağı çift konik biçimli ağırsaklarına Orta Alacahöyük'te (Koşay, 1938, s. 83), Alişar Höyük'te (Von der Osten ve Schmidt, 1930, s. 233, FIG. 207) rastlanmıştır. Ayrıca Karadeniz'in kuzeyindeki Usatovo vb. kültürlerde Tunç Çağı'na ait çift konik biçimli ağırsaklara (Ivanova, 2020, s. 247) rastlanmıştır.

Birçoğu *in situ* bulunmuş olan bu ağırsakların büyük bir bölümü Erken Tunç Çağı tabakalarında olmak üzere ve Orta Tunç Çağı'na ait tabakalarda bulunmuşlardır. Hadrianopolis ağırsakları için kazılarda *in situ* olarak bulunmadıkları için sadece Tunç Çağı'na ait olduklarını söylemek daha doğru olacaktır. Güney Nekropol'de ortaya çıkarılan Tarih Öncesi çanak çömleklerin de Tunç Çağı'na ait olduğu göz önüne alındığında Antik Kent kurulmadan önce bu bölgede Tarih Öncesinde yaşamın başlamış olabileceği düşüncesi güçlenmektedir.

Yazıboy Mağarası

Yazıboy Mağarası, Eskipazar ilçesi Yazıboy köyünde yer almaktadır. Daha önce bölgede yürütülen bir yüzey araştırmasında mağara çevresine yakın bir alanda Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bir höyük tespit edilmiş olmasına karşın, bu araştırmayı yürütenler mağarayı fark edememişlerdir (Matthews ve Glatz, 2009, s. 85). Hadrianopolis'e yakın bir mesafedeki mağara, çevrede yaşayan halkın kazı ekibine haber vermesi ile öğrenilmiş ve kazısının yapılmasına 2023 yılında karar verilmiştir. Bu kazılardan önce sadece Geç Antik Çağ kullanımı ile değerlendirilmiş olsa da mağaranın A girişi avlusunda derinleşirken rastlanan taş alet üretiminden arta kaldığı anlaşılan çakmaktaşı

kökenli yonga artıkları Hadrianopolis Antik Kenti'nde rastlanılan tarih öncesi bulgulara benzer şekilde mağaranın da Tarih Öncesi Dönem'e ait bir geçmişinin olduğuna işaret etmektedir. Geç Antik Çağ'da kutsal bir mekân, inziva yeri ya da sığınak olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulan mağaranın Tarih Öncesi'nde bir avlak olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncemizi mağaranın vadiye hâkim ve nehir kıyısında konumlanmış olması (Şekil 9) ve çevresinde av sürülerinin toplanma alanı olarak uygun bir alana sahip olması desteklemektedir. Analogik bir yakıştırma olarak bölgenin bugün de bir "devlet avlağı" olması dikkat çekicidir. Muhtemelen bu mağara Protohistorik dönemlerde, önceki araştırmalarda tespit edilmiş bu vadideki Tunç Çağ yerleşimcilerinin avlak olarak kullandığı bir alandı.

Mağaranın Tarih Öncesi kullanımında, insanlar tarafından "yerleşim" türü bir amacı olamayacağı, yaşam alanının küçüklüğü ve çanak çömlek türü bulgular yerine avcılıkta kullanıldığı bilinen taş alet endüstrisi olması (Şekil 10), ayrıca sadece bu taş aletlerin üretiminden arta kalan yonga artıklarına rastlanmış olması, avcılarının burada kısa sürelerde alet üretimi ve av faaliyeti yürütmüş olabileceğini akla getirmektedir. Taş aletlerin ham madde olarak çok uygun olmayan kaynaklardan özensiz işçilikle üretilmiş olması ve biçimleri, Paleolitik Çağ'dan beri insan yaşamının önemli bir parçası olan taş alet teknolojisinin kullanımının oldukça azaldığı Kalkolitik-Tunç çağlara işaret etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde bu yontma taş üretim teknolojisinin benzerlerine İnönü Mağarası'nda (Ekmen, 2021, s. 85, Fotoğraf 4) ve Karadora Höyük'te (Türker, 2021, 15-16-Kat.No.34,36) rastlanmaktadır. Bu tarihler, mağaranın çevresine en yakın iskân olan Hadrianopolis'in Tarih Öncesi Dönem bulgularının ait olduğu dönemler ile paralellik göstermektedir.

Sonuç

Hadrianopolis Antik Kenti içerisinde geniş bir alana dağılmış halde bulunan Tarih Öncesi çanak çömlekler ve dokuma aletleri, kentin kurulduğu bölgenin ilk defa iskân edildiği yıllara işaret etmektedir. Çanak çömleklere göre şu an için bu iskanın Geç Kalkolitik Dönem'de başladığı göz önüne alınırsa bölgede insan yaşamının şimdilik 6000 yıldan daha uzun bir süre önce başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca el yapımı çanak çömleklerle beraber dokuma aletlerine de rastlanması, nekropol alanında tahribattan önce bir Tarih Öncesi yerleşim olduğu fikrimizi de güçlendirmektedir. Ayrıca yeni keşfedilen Yazıboy Mağarası Tarih Öncesi buluntuları da bölgenin bu dönemlerdeki iskanına yeni kanıtlar sunmaktadır. Hadrianopolis Tarih Öncesi Dönem araştırmaları için belki de en önemli keşif, devam eden kazılar sırasında henüz tahrip olmamış bir alanda bu buluntulara stratigrafisi içerisinde *in situ* olarak rastlanması olacaktır. Bu ihtimalin gerçekleşmesine yakın gördüğümüz Güney Nekropol alanında yürütülen kazı çalışmalarında Tarih Öncesi yerleşime ait *in situ* bulgulara rastlanması beklentimiz her zaman göz önünde bulundurulmaya devam edecektir. Batı Karadeniz Bölgesi Tarih Öncesi araştırmalarında öncü çalışmalar olan Yassıkaya, İnönü, Kelemen, Okçular Kale İni, Derebağ Köy ve Kılıçlı gibi mağaraların kazıları göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgenin Tarih Öncesi dönemler için yerleşim modelinin höyüklerden ziyade mağaralar olduğu anlaşılmaktadır (Ekmen ve ark., 2021, s. 48). Bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda Hadrianopolis sınırları içerisinde höyük türünde bir yerleşime tanıklık etmek, Batı Karadeniz Tarih Öncesi dönemleri için önemli bir keşif olacaktır.

Kaynakça

- Abay, E. (2011). Tarihöncesi çağlarda Denizli Bölgesi ve Beycesultan kazıları. *Denizli tanrılarının kutsadığı vadi* (Ed. Filiz Özdem), YKY Yayınları, 9-19.
- Akgül, H. Ç. (2019). The traces of the Chalcolithic culture of Alaca Höyük in the coastal settlements of the Central Black Sea Region of Turkey. *Settlements and necropoleis of the Black Sea and its hinterland in Antiquity* (Ed. Gocha R. Tsetskhladze ve Sümer Atasoy), Archaeopress Yayınları.
- Alkım, H. (1986). İkiztepe Geç Kalkolitik Çağ keramiği. *Türk Tarih Kongresi*, 7(1), 99-109.
- Baştürk, m B., Baştürk, E. (2017). Şarhöyük-Dorylaion kazılarında tespit edilen Erken Tunç Çağı çanak çömleği. *Arkeoloji Dergisi*, 29, 187-211.
- Blegen, C. W. (1958). *Troy: Settlements VIIa, VIIb and VIII. IV (2), NOT: IV* Princeton University Press.
- Britsch C., Horejs B. (2014). The role of textile production and fishing in the EBA metallurgical centre of Çukuriçi Höyük (Turkey). *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant*, 24, 227-240.
- Brown, G. H. (1967). Prehistoric pottery from the Antitaurus. *Anatolian Studies*, 17, 123-64.
- Caymaz, T. (2013). Yeni veriler ışığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağ kültürü, *Arkeoloji Dergisi*, 18, 39-112.
- Çelikbaş, E. (2021). Paphlagonia Hadrianopolisi'nin yerel özellikleri ve çevre bölgelerle olan kültürel bağlarına bir bakış. *BYZAS*, 26, 165-179.
- Çevik, Ö. (2018). What follows the Late Neolithic occupation in Central-Western Anatolia? A view from Ulucak, Fanis Mavridis, Soren Dietz. *Communities in transition: The Circum-Aegean Late Neolithic Stage* (ca. 5000/4800-3200/3000), (Eds. Turan Takoğlu and Zarko Tankosic), 506-512.
- Dengiz, O. (2019). *Batı ve Orta Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda siyah ağız kenarlı (black-topped) kaseler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Efe, T. (1988). *Demircihüyük. Band III, die keramik 2, die frühebronzezeitliche keramik der jüngeren phasen (a-b Phase H)*, Verlag Philipp Von Zabern.
- Efe, T. (1993). Chalcolithic pottery from the Mounds Aslanapa (Kütahya) and Kınık (Bilecik), *Anatolica*, 19, 19-31.
- Efe, T. (1999). Orman Fidanlığı kurtarma kazısı (1992-1994 yılları arasında yapılan çalışmalara ait ön rapor), *Anadolu Araştırmaları*, 15, 73-104.
- Efe, T. (2004). Yassıkaya, an Early Bronze Age site near Heraclea Pontica (Kdz Ereğli) on the Black Sea Coast. *Zwischen Karpaten und Ägäis: Neolithikum und ältere Bronzezeit: Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková* (Eds. Bernhard Hänsel and Etela Studeniko), Maria Leidorf.
- Efe, T., Ekmen, H., Ekmen, G. (2022). Zonguldak ve çevresinin Tarihöncesi dönemlerine genel bir bakış. (Ed. Ahmet Efiloğlu, Gürbüz Arslan, Yücel Namal ve Çağlar Tan) *Zonguldak Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e bir kentin tarihi*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 3-41.
- Ekmen, G. (2020). İnönü Mağarası kazıları ışığında Kalkolitik Çağ'da Batı Karadeniz Bölgesi. *TÜBA-AR*, 26, 45-64.
- Ekmen, H. (2021). İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömleği, *TÜBA-AR*, 28, 81-101.

- Ekmen, G., Ekmen, H. (2021). Karadeniz Ereğli (Heracleia Pontika) ve çevresinin MÖ 5000-1000 yıllarına dair yeni veriler. *Anadolu coğrafyasında görülen arkeolojik, sanatsal ve kültürel faaliyetler* (Ed. Ufuk Elyiğit), 64-108.
- Ekmen, G., Yıldırım, Y. S., Ekmen, H., Küsmez-Dumaner, P. (2021). Batı Karadeniz Bölgesi'nde yapılan yeni araştırmalar hakkında bir ön rapor: Karabük Kelemen Mağarası. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 167, 37-52.
- Ergün, G. (2013). *Beycesultan Höyük Tunç Çağı ağırsakları ve tezgâh ağırlıkları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Ege Üniversitesi.
- Ergün, G. (2020). Late Bronze Age spindle whorls and loom weights from Beycesultan in Western Anatolia: New findings. *New Observations, Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 20(2), 1-18.
- Genç, E. (2008). Kastamonu-Kınık kazıları ve yerleşimin çevre kültür bölgeleri ile ilişkileri. *Aykut Çınaroğlu'na armağan* (Ed. D. Çelik ve E. Genç), Ekin Basım Yayın, 105-133.
- Gülçur, S. (2012). The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray-Niğde Region. *Origini*, 24(5), 213-227.
- Guzowska, M., Becks, R., Strand, E. A., Cutler, J. ve Nosch, m L. (2015). Textile tools from Troia, Western Anatolia, *Tools, textiles and contexts investigating textile production in the Aegean and Eastern Mediterranean Bronze Age*, (Ed. Eva Andersson Strand ve Marie-Louise Nosch), Oxbow Yayınları, 309-328.
- Hepiyiler Mamikoğlu, m (2019). *Yassitepe Höyüğü'nde Erken Tunç Çağ'da dokumacılık*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Ege Üniversitesi.
- Joukowsky, m S. (1986). *Prehistoric Aphrodisias. An Account of the excavations and artifact studies, vol I: excavations and studies*, Brown University, Center for Old World Archaeology and Art.
- Kalkan, E., Çelikbaş, E. (2022). New findings from Prehistoric Period in Western Black Sea Region: Hadrianopolis (Karabük-Eskipazar) Prehistoric pottery. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 417-431. doi: 10.31765/karen.1163578
- Karaoğlan, H. (2017). MÖ 2000'de Anadolu'da kumaş üretimi (arkeolojik buluntular ışığında), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 103-116.
- Karaoğlan, H. (2020). Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na ait aç b biçim bezemeli ağırsaklar. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(34), 2244-2254.
- Karauğuz, G., Düring, B. (2009). A note on the Prehistory of the Devrek Region, Northern Turkey. *Anatolica*, 35, 153-165.
- Konakçı, E. (2018). Asopos Tepesi MÖ 2. binyıl tezgah ağırlıkları ve ağırsakları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 33(1), 259-274.
- Koşay, H. (1938). *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alaca Höyük hafriyatı, 1936'daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Koşay, H., Akok, m (1948). Büyük Güllücek araştırmaları üzerine ilk rapor. *Belleten*, 46(12), 471-478.
- Keleş, V. (2021). Tarihi ve Lokalizasyonu, *Karabük-Eskipazar Paphlagonia Hadrianopolis'i (2010-2014 sezonları)*, (Ed. Vedat Keleş, Ersin Çelikbaş ve Alper Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları. 3-8.
- Kull, B., Korfmann, m (1988). *Demircihüyük: Die Ergebnisse der ausgrabungen 1975-1978. band v: die mittelbronzezeitliche siedlung*, P. von Zabern.

- Lloyd, S., Mellaart, J. (1962). *Beycesultan the Chalcolithic and Early Bronze Age levels, I* (6), British Arcaheological Institute.
- Martensson, L. Nouch, M-L., Andersson Strand, E. (2009). Shape of things: Understanding a loom weight. *Oxford Journal of Archaeology*, 28(4), 373-398.
- Matthews, R., Glatz, C. (2009). *At empires' edge: Project Paphlagonia: Regional survey in North-Central Turkey*, British Arcaheological Institute.
- Obladen-Kauder, J. (1996). Demircihüyük IV: Die kleinfunde aus ton, knochen und metall. *Die Kleinfunde* (Ed. m Korfmann, A. Baykal-Seeher ve J. Obladen-Kauder), Von Zabern.
- Öner, B. (2009). *Küllüoba Höyüğü Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı küçük buluntuları (Yontmataş Aletler ve Metal Eserler Hariç)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Özbudak, m O. (2016). *Koyu yüzlü çizi-kazı bezemeli çanak çömlek ışığında Orta Anadolu'da Orta Kalkolitik'e geçiş sorunu*. [Yayımlanmamış doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Schoop, U. D. (2011). Çamlıbel Tarlası ve Kuzey-Orta Anadolu'da Geç Kalkolitik Dönem. *1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 137-160.
- Schoop, U. D. (2015). Çamlıbel Tarlası: Late Chalcolithic settlement and economy in the Budaközü Valley (North-Central Anatolia). *The Oxford handbook of Ancient Anatolia (10,000-323)*, (Ed. Sharon R. Steadman, Gregory McMahan), Oxford University Press, 46-68.
- Steadmen, S. R., McMahon, G., Ross, J. C. (2007). The Late Chalcolithic at Çadır Höyük in Central Anatolia. *Journal of Field Archaeology*, 32(4), 385-406.
- Tamsü, R., Akca, S. (2002). Eskiçağda dokumacılığın başlangıcı ve pişmiş toprak dokuma aletleri. *II. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, 201-209.
- Türker, A. (2021). Karadora: Bafra Ovası'nda yeni bir Prehistorik lokalite. *CEDRUS*, 9, 1-19.
- Tütüncüler, Ö. (2005). *MÖ 2. Bin Ege Bölgesi dokuma aletleri* [Yayımlanmamış doktora tezi], Ankara Üniversitesi.
- Von der Osten, H. H., Schmidt, E. F. (1930). *The Alishar Hüyük season of 1927, Part I*, The University of Chicago Press.
- Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük seasons of 1930-32 Part I*, The University Chicago Press.
- Yalçın, G., Karaoğlan, H. (2010). MÖ 2. binde Anadolu'da dokumacılık. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu*.
- Ivanova, m (2020). *Karadeniz ve Avrupa, Yakındoğu, Asya Erken Dönem uygarlıkları*. Koyu Siyah Yayınları.

Şekiller

Şekil 1

Hadrianopolis ve Metinde Geçen Yerleşimlerin Haritası (E. Kalkan, Qgis-Stamen Terrain®)

Şekil 2

Hadrianopolis Antik Kenti Güney Nekropolü –2023 Sezonu Sonu (Hadrianopolis Kazı Arşivi®)

Şekil 3

Güney Nekropol'de Tarih Öncesi Çanak Çömleklerin İlk Kez Bulunduğu K15 Açması (Hadrianopolis Kazı Arşivi®)

Şekil 4

Hadrianopolis Güney Nekropolü'nden Geç Kalkolitik Dönem Kazıma Bezemeli Kâse Parçası (Hadrianopolis Kazı Arşivi®)

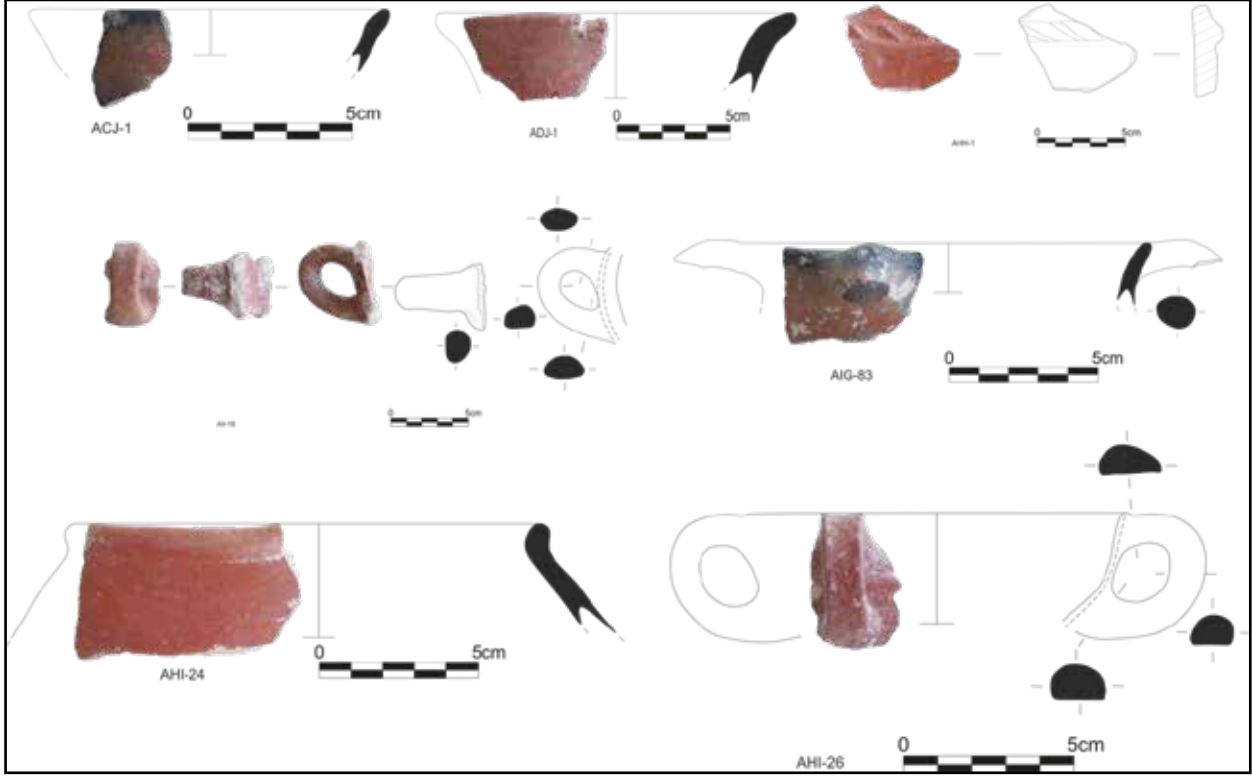
Şekil 5

Hadrianopolis Güney Nekropolü'nden Erken Tunç Çağ "Black Topped" Geleneğinde Kâse Parçası (Hadrianopolis Kazı Arşivi®)

Şekil 6

Hadrianopolis Erken Tunç Çağı'na Ait "Filyos Kültürü" Çanak Çömlek Parçaları (Hadrianopolis Kazı Arşivi©)

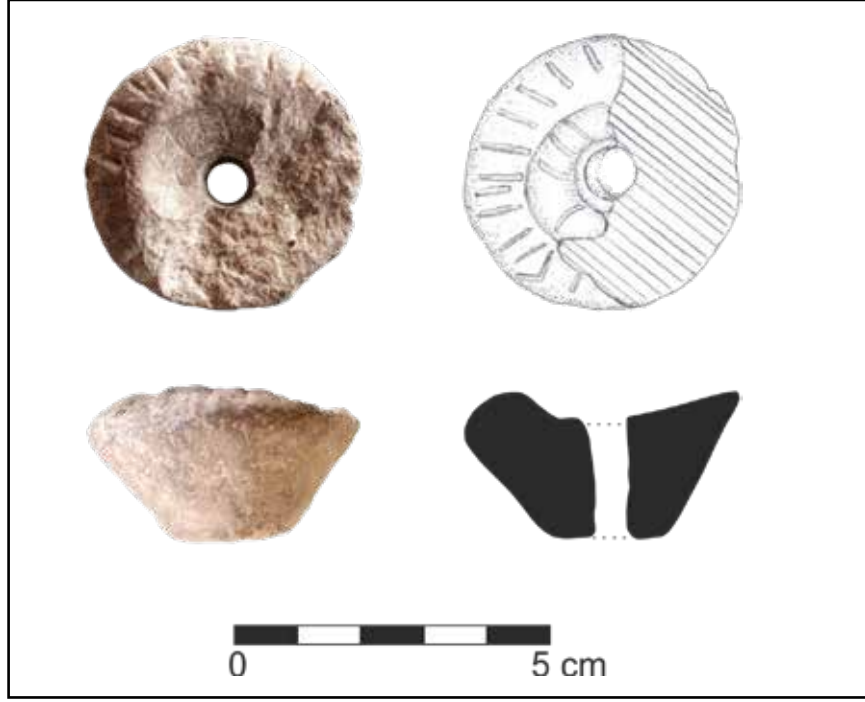
Şekil 7

Hadrianopolis Kazıma Bezemeli Çift Konikli Taş Ağırşak (AIS-1) (Hadrianopolis Kazı Arşivi©)

Şekil 8

Hadrianopolis Kazı Bezemeli Çift Konikli Taş Ağırşak (AIK-9) (Hadrianopolis Kazı Arşivi©)

Şekil 9

Yazıboy Mağarası Karşından Görünüm (Hadrianopolis Kazı Arşivi©)

Şekil 10

Yazıboy Mağarası Tarih Öncesi Dönem Taş Alet Endüstrisinden Örnekler (Hadrianopolis Kazı Arşivi®)

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 25-52.

Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi*

Onur KARA

Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Çaylan ULUTAŞ

Antalya Müzesi Müdürlüğü

Meryem DEĞER

Antalya Müzesi Müdürlüğü

Yazar Notu

Onur KARA ● <http://orcid.org/0000-0003-2351-5093>

Çaylan ULUTAŞ ● <http://orcid.org/0000-0002-8601-0589>

Meryem DEĞER ● <http://orcid.org/0000-0003-2609-7288>

Bu çalışmaya Onur KARA % 50 , Çaylan ULUTAŞ % 25, Meryem DEĞER % 25 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar, Antalya Müzesi Müdürlüğü denetiminde sürdürülen çalışmalara katılan, desteklerini esirgemeyen Müze Müdürü Sn. Mustafa DEMİREL'e Müze uzmanları Vedat ÖNDER'e, Akif GAFFAROĞLU'na, İsmail AYDEMİR'e; kazı rölovesini hazırlayan Mimar Sn. Mustafa ÇINARDERE'ye, deneyimlerini aktaran Yük. Mimar Sn. Prof. Dr. İbrahim BAKIR'a teşekkür ederler.

Bu makale ile ilgili iletişim için Onur KARA, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Zafer Sokak, Kılıçaslan Mahallesi, Muratpaşa/ANTALYA, Türkiye adresine başvurunuz. karaonur79@hotmail.com

Traces of Urban Transformation in the Ancient City of Attaleia: A Roman Imperial Period Residential Building and Early Eastern Roman (Byzantine) Church

Onur KARA

Regional Board of Protection of Cultural Heritage of Antalya

Çaylan ULUTAŞ

Antalya Museum Directorate

Meryem DEĞER

Antalya Museum Directorate

Author Note

Onur KARA ● <http://orcid.org/0000-0003-2351-5093>

Çaylan ULUTAŞ ● <http://orcid.org/0000-0002-8601-0589>

Meryem DEĞER ● <http://orcid.org/0000-0003-2609-7288>

Onur KARA has contributed % 50, Çaylan ULUTAŞ has contributed % 25 and Meryem DEĞER has contributed % 25 to this study.

There is no financial conflict of interest with any institution, organisation or person in the article and there is no conflict of interest between the authors.

The authors would like to thank the Antalya Museum Director Mustafa DEMİREL, Museum experts Vedat ÖNDER, Akif GAFFAROĞLU, İsmail AYDEMİR, who participated in the studies carried out under the supervision of the Antalya Museum Directorate, Architect Mustafa ÇINARDERE, who prepared the excavation survey, and Architect İbrahim BAKIR, who shared his experiences with us.

For communication regarding this article, please contact Onur KARA, Regional Board of Protection of Cultural Heritage of Antalya, Zafer Street, Kılıçaslan District, Muratpaşa/ANTALYA, Türkiye. karaonur79@hotmail.com

Öz

Antalya kent merkezinde, Kaleiçi Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanında, yeni yapılanma amaçlı gerçekleştirilen arkeolojik sondaj kazılarında Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlamak üzere Türk iskânına değin kalıntılarla karşılaşmaktadır. Geleneksel Türk kent dokusu altından gelen bu veriler, yaklaşık iki bin yıllık bir sosyal yaşamın izlerini taşımaktadır. MS 2. yüzyılda barış ve zenginlik dönemi olarak bilinen Pax Romana'nın sunduğu fırsatlardan yararlanarak gelişimini sürdüren Attaleia, yalnızca anıtsal surlara, kapılara ve kulelere sahip olmakla kalmayıp, sivil mimarlık alanında görkemli konutlara ev sahipliği yapmıştır. Geometrik desenli döşemlerin yanı sıra Helen mitolojisinden esinlenen karakterlerin de betimlendiği mozaikli tabanlar, kentin kazı tarihçesinde ilk olma özelliği taşımaktadır. Kendi içinde gerçekleştirdiği kültürel değişim temelinde, pagan Roma'nın ardılı Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde önemini koruyan kent, bazilikalarla ve bununla ilintili yapılar topluluğuna hizmet veren gelişkin bir su terminaline haizdir. Bu bağlamda Kaleiçi'nde gerçekleştirildiğimiz arkeolojik kazılar; dinsel ve liturjik pratikler özelinde ortaya konan mimarî birimlerin de anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Roma İmparatorluk Dönemi, Mozaik, Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi, Kilise, Çeşme

Abstract

Remains dating back to the Roman Imperial Period, spanning until the Turkish settlement, have been unearthed during archaeological drilling excavations carried out for new construction initiatives at the Kaleiçi Urban and Degree III Archaeological Site in the Antalya city center. Unearthed from beneath the traditional Turkish urban fabric, these remains bear the traces of social life spanning approximately two thousand years. Benefiting from the opportunities offered by Pax Romana, a period of peace and prosperity during the 2nd century AD, Attaleia developed and hosted not only monumental walls, gates, and towers but also magnificent residential buildings in the field of civil architecture. Floors with geometrical patterns and mosaic floors depicting characters inspired by Hellenic mythology were unearthed for the first time in the excavation history of the city. Regarding intracity cultural changes, the city maintained its importance during the Early Christian Period, succeeding pagan Rome, and featured advanced water terminals serving the basilicas and related structures. In this context, the Kaleiçi archaeological excavations also contributed to a better understanding of architectural units specific to religious and liturgical practices.

Keywords: Antalya, Roman Imperial Period, Early Eastern Roman (Byzantine) Period, Church, Fountain

Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi

Adını Bergama Kralı Attalos'tan alan Attaleia, merkezi surlarla çevrili Kaleiçi olmak üzere Doğu Garajı olarak bilinen mevkide keşfedilen nekropol alanı ile birlikte büyük bir yerleşime referans sunmaktadır (Tosun ve Akman, 2024, s. 198). Roma Antalya'sına ev sahipliği yapan, koruma statüsü Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiş Kaleiçi'nde, Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında parsel ölçeğinde yeni yapılanma amaçlı sondaj kazıları yapılmaktadır. Bunlardan biri de Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlamak üzere Doğu Roma (Bizans) Dönemi ve bu dönemin ardılı Türk iskânına ilişkin veriler sunan 109 ada 18 ve 19 no.lu parsellere yönelik kazılardır (Şekil 1). Bu taşınmazlardaki kazılar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 02.01.2019 tarih ve 523 sayılı Kazı ve Sondaj İzni Belgesi doğrultusunda, 01.08.2019-06.03.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 13.08.2020 tarih ve 11086 sayılı kararı ile Koruma Amaçlı İmar Planı'nda "Y (Yeni Yapı – Konut)" kararı getirilen bu parsellerde açığa çıkarılan kalıntıların sergilenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı karar ile Koruma Amaçlı İmar Planı'nın 5.2.2.3. bendi uyarınca "yapılan sondaj sonucu parselde arkeolojik kalıntı çıkması durumunda kalıntıların korunması ve sergilenmesi amacı ile parsel/parseller ÖP (özel proje) statüsüne dönüşebilir. ÖP statüsüne dönüşen bu parsellerde plan tadilatına gerek olmadan ÖP alanlarına ilişkin belirtilen hususlar doğrultusunda yeni yapı yapılacaktır" hükmü uyarınca taşınmazların "ÖP-Özel Proje" statüsüne dönüştürülmesine; kalıntıların korunması, konservasyonu ve sergilenmesi önerilerini de içeren projelerin iletilmesi istenmiştir.

Süreç içerisinde yeni yapılanmaya dönük kazılarda saptanan parçalı mozaikler, Kaleiçi'ne yabancı değildir. Ancak kazılarımızla gün yüzüne çıkarılan, bütün halinde koruna gelmiş Helen mitolojiden tanınan karakterlerinin yansıtıldığı mozaikler, kentin kazı tarihçesinde ilktir. Dolayısıyla Attaleia'nın yitik geçmişine tanıklık eden bulgularımız, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde, Hıristiyanlığı ululayan yeni dine ait kalıntılarla, kentin geçirdiği sosyal ve dinsel adaptasyonu anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Kazı alanımızı öne çıkaran veriler, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz mozaikli döşemlere haiz görkemli konuttan ve Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait dini nitelikteki kalıntılardan gelmiştir (Şekil 2).

Taşınmaz Kültür Varlıkları

Bitişik nizamlı parsellerde gerçekleştirdiğimiz kazılarda, sondaj çukurlarından takip edilebilir düzeyde mimarî kalıntıların gelmesiyle, çalışmalarımız tam parsel kazısına dönüştürülmüştür. Toplamda 33.00x15.00 metreye ulaşan kazı alanında kendi içinde farklı gelişim evrelerini yansıtan sabit düzenlemeler tespit edilmiştir (Şekil 3). Büyük kısmı plan veren kalıntıların, öncelikle nitelikli malzeme kullanılarak ustalıklı inşa edilmiş olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 4). Ancak; bazı yapı kalıntıları basit usul ile biçimlendirilmiştir olup bunların kondisyonları düşüktür. Özellikle kuzeybatı ve güneybatı hat boyunca uzanan Antik Dönem duvarları üzerindeki kütleli beton baskısı fevkalade olumsuzdur.

Erken evreleri yansıtan birimler ile mozaikli döşemler parselin batısında ve kazılmamış taşıt yolunun altındadır. Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde inşa edilmiş kilise, bu kiliseye ekli su sistemleri ve yapılar, parselin doğusunda yoğunlaşmıştır. Farklı dönemleri karakterize eden, gündelik kullanıma uygun işlevler kazanmış mimarî unsurları [Batı Sektör] ve [Doğu Güney Sektör] olmak üzere irdelemek yerinde olacaktır.

Batı Sektör

Kazı programında [Batı Sektörü] temsil eden 19 no.lu parselde, birden fazla yapı evresine sahip düzenlemelerle karşılaşmıştır. Sektörün kuzeyindeki çalışmalarda, Ta:- 2.25 ve - 2.50 m kotlarında bir podyum açığa çıkarılmıştır. Doğu-batı aksında uzanan podyum [P], yaklaşık 5.25 x 6.15 m ebadında olup zeminden yüksekliği 0.25

metredir (Şekil 4a). Bütünüyle açılmış yapının zemininde iki ayrı evre saptanmıştır. Bunlardan ilki; muntazam işçilik gösteren, büyük boyutlu kireçtaşı plakalardan örülü, özgün Roma kaplamalarıdır (Şekil 5). Bozulan kaplamaların yerine kullanılan açık renkli mermer plakalar ise Doğu Roma (Bizans) Dönemi onarımlarının göstergesidir. Nitekim, Roma kaplamaları ortalama Ta:- 2.50 m., Bizans yamaları ise Ta: -2.35 m kotundadır. Podyum doğuda, her iki köşede farklı boyutlarda, kare formu sütun kaideleri üzerinde yükselen yivli ve yivsiz sütunlarla desteklenmiştir. Batı yüzde olması lazım gelen kaideler noksanıdır. Bu hâli ile yapı bir avlu, bu avluya açılan *peristylli* düzenleme ve hemen batıda çeşme ile donatılmıştır (Şekil 4b). Ancak bundan da önce *peristyllin* güneyinde, profil içinde koridorla sınırlandırılmış birimlere ait duvarlar ve kapı açıklıkları dikkati çekmektedir. Benzer biçimde *peristyllin* batısında ve kuzeyinde de aynı bölmelere ait izler takip edilebilmektedir. *Peristyllin* batı kesitindeki mozaikler, avlunun mozaik döşemeli mekânlarla çevrildiğini düşündürmektedir.

Peristyll üzerindeki çeşme, dikdörtgen formudur. Yaklaşık 2.50 x 1.00 m boyutundaki tekne, zemine sabitlenmiştir. Ta:- 1.90 ila – 2.40 m kotlarından gelen çeşme zemininde, üç yandan tekneyi çeviren oluklar bulunmaktadır. Parapet biçimli plakalarla yükseltilmiş tekne, üst kısımda kazılamamış batı profilde devam eden "J" formu su kanalıyla beslenmektedir. Teknenin güney kenarla birleşen doğu parapeti eksiktir. Doğuya bakan uzun iç yüzde, plakalarla kaplı zemine bir çift boşaltım deliği açılmıştır. Esasında bu kısım bir nevi çeşme [Ç] olarak tasarlanmış olmalıdır (Şekil 6).

Çeşmenin güneyinde, alanda açığa çıkarılan üç tonozlu birimden ilki, [TI] bulunmaktadır. Ta:- 2.45 m kotundan başlayan, kotu *peristyle* oranla düşük kalan birimin bir bölümü, kazılamayan batı profil altındadır. Kesme taş bloklardan müteşekkil yapının üstünü kapatan tonoz örtü kısmen çökmüştür. Keza, yapının içinde dar ve uzun yapı unsurlarına ait kalıntılara, moloz yığını hâlinde ulaşılmıştır. Yığınlar temizlediğinde doğuya bakan uzun yüzde oval formu bir niş tespit edilmiştir (Şekil 7). Niş içindeki kazılarda, düzensiz gömülmüş bireylere ait kemiklerle karşılaşmıştır.

[Batı Sektör] kazılarında bitişik konumda, doğu-batı aksında silsile hâlinde devam eden, 4.50 x 4.50 m'lik boyutlara sahip mekân dizileri açığa çıkarılmıştır. İnşa malzemesi olarak mekân duvarlarında; yanı sıra köşe taşlarında, kapı eşiklerinde ve sövelerinde göreceli olarak iri kesme taş blok tercih edilmiştir. Köşe taşları arasındaki bölümler, düzensiz derzlerle sahip kaba yonu ve moloz taşlardan örülmüştür. Mekân duvarlarının kaide taşları ise küçük bloklardandır. Yüzeylerdeki sıva parçalarından anlaşıldığı üzere, iç ve dış cephe sivalıdır.

Belirli bir plan dahilinde konumlandırılmış mekânlardan ilki, [MI]'in batı duvarı kazılamayan profil içindedir. Ta:- 1.80 m kotundan başlayan duvarların zeminden yüksekliği 0.90 m'yi bulmaktadır. Bu mekânda dağınık hâlde saptanan az sayıdaki sütun kaidesi ve sütun parçaları envanterimize giren parçalardandır. Alandan gelen kayda değer bir unsur; yaklaşık 1.00 m uzunluğundaki bezemeli *balüsterdir* (levha payesi). Kaba işçilik arz eden, konumu nedeniyle *templona* ait olabileceğini düşündüğümüz *balüsterde* bezek olarak, dört kat halattan yapılmış tek merkezli örgü seçilmiştir.

Ta:- 2.20 m kotunda geometrik desenli mozaiklere haiz mekânın güney bölümünde [T II] kodunu verdiğimiz ikinci tonozlu düzenleme açığa çıkarılmıştır¹. Yapının üst örtüsü Ta:-0.20 m kotundadır. Yaklaşık 2.00 x 1.50 m boyutundaki yapı, harçla bağlanmış toplama taşlardan ve pişmiş toprak plakalardan oluşturulmuştur. Kazının ilerleyen safhasında, tonozun, iş makinesinin neden olduğu tahribata bağlı olarak çöktüğü anlaşılmıştır. Korunan yüksekliği 2.00 m'yi bulan yapı, üç evrelidir. Bunlardan ilki, Ta:-2.20 m kotunda tespit edilen, [TII]'nin üzerine oturtulduğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mozaikli döşemdir (Şekil 8a). İkinci evre, [TII]'nin inşa edildiği Geç Antik Dönemi'dir. [TII]'nin doğuya bakan kısa duvarında, üst kısmı oval formda açıklık bulunmaktadır (Şekil 8b). Kondisyonu sağlam açıklığın hemen iç tarafında, Ta:-1.20 m kotunda, zemine dikey yerleştirilmiş *pithos* ile karşılaşmıştır. *Pithosun* önünde, doğu-batı istikametinde konumlandırılmış en az dört basamakla inilen bir kanal,

1 Antalya Müzesi Müdürlüğü arşivlerinde yapılan incelemelerde; 19 no.lu parselin sokağa cephe veren güneybatı köşesinde, 1997 yılında iş makinesi ile yapılan çalışmalarda bir göçük meydana geldiği raporlanmıştır. Göçük içinde tonozlu yapının görülmesi üzerine kısa süreliğine bu alanda, lokal kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

-2.00 m kotuna değin devam etmektedir (Şekil 4b, Şekil 8c). Basamaklar, taş plakalarla kaplıdır². Yapı Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde, zeminden bağlanan su kanalıyla ayazmaya çevrilmiş olmalıdır. İşte bu son evrede, iç kısım bütünüyle horosan harç ile sıvanmıştır.

[MI]'in kuzeyinde diğer mekânlara nazaran oldukça dar bir birim bulunmaktadır. Batıda [TI]'e komşu bu kısma geçiş, geç dönemde duvar içine alınmıştır. Ante ile kendi içinde iki ayrı birime bölünmüş [MII]'ye geçişi sağlayan aralık, olasılıkla [TII]'nin inşası sırasında lağvedilmiştir. İrdelediğimiz mekânlardan [MIIa] tabanı, üzerinde mitolojik aktarımının yapıldığı “Mozaik 3”; [MIIb] zemini ise, “Mozaik 4” olarak kodlanan *Modalyonlu Mozaik* ile hareketlendirilmiştir. Benzer plandaki [MIII]'e geçiş kuzeyden verilmiş olmalıdır; çünkü bu noktada kapı sövelerinin yerleştiği delikler tespit edilmiştir. Yapının batı duvarı, zeminde düzgün kesilmiş blok taşlardandır. Üst kısımlar kuzeyde ve doğuda köşe yapan kalıntılardan anlaşıldığı üzere, kaba yonu örgülüdür. Zeminden yaklaşık 0.20 m yükseltilmiş mekânda, duvarın korunan yüksekliği, 0.90 m'dir. Anılan birimin kuzeydeki komşusu [MIV]'ün izleri, temel seviyesindedir.

Mozaikli Döşemler. [Batı Sektör] kazılarında açığa çıkarılan mekân dizilerinden bazıları mozaikli döşemlerle kaplıdır. Döşemler, sonraki evreye ait dönemde duvarlarla üçe bölünmüştür. Döşemlerin devamı, kazılmamış mevcut taşıt yolunun altındadır (Şekil 9). Ta:- 2.40 m kotundan gelen döşemler, 0.10 m'lik sıvalı temel üzerine işlenmişlerdir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz mozaikler, *opus tessalatum* tekniğindedir. Yetkin işçilik gösteren mozaiklerde, *tesseralar* hemen aynı boyuttadır. Üç bölüm hâlinde inceleyeceğimiz eserlerde, geometrik desenler ve mitolojiden esinlenme karakterler canlandırılmıştır.

Anılan döşemlerden ilki tarafımızca Tanrılar Mozaigi olarak adlandırılmıştır. Mitolojik betimlerin yer aldığı panelde, bordür kompozisyonu olarak çok kollu sarmal giyoş motifi tercih edilmiştir. Ana karakterlerin yer aldığı figürlerde paneller, renk uyumunu yakalamak amacıyla haki yeşil-krem olmak üzere dörde ayrılmıştır (Şekil 10). Figürlerin boyutu gözetilerek tasarlanmış, paneller dikdörtgen biçimindedir. Pano, iyi korunmuş olmakla birlikte yer yer tahribatın olduğu betimlerde, yüzlerin ve onları kimliklendiren *Helence* lejantların korunmuş olması mühimdir. Paneller; batıdan doğuya doğru sırası ile *Apollon*, *Asklepios*, *Hygia* ve *Leda* tasvirlerini içermektedir (Şekil 11).

Hemen hepsi cepheden gösterilmiş figürlerde, ilk sıradaki *Apollon* imgesinde, karakterimiz, kendisine eşlik eden figürlerden ikonografik açıdan farklı betimlenmiştir. Diğer üç karakterden ayrıksı duran *Apollon*, hizasal olarak alçakta canlandırılmıştır. *Apollon*'un vücut konturları siyah, krem ve açık pembe; vücut krem ve açık pembe, saçlar kahverengi, yüzdeki detaylar ise siyah renkte tesseralarla işlenmiştir. Çıplak durumdaki *Phoibos*'un [Φοῖβος] atributu olan defne dalı, sikkeler üzerinde sıkça rastlanıldığı üzere hemen yanı başındadır. Baş, vücudunun aksine profilden verilmiş Musaların Hamisi tanrının, sanattaki ve müzikteki yeteneğini vurgulayan liri, sol elindedir. Başının üzerinden geçen sağ eli ile sanatını icra eden *Apollon*, durgun yüzü ile lire odaklanmıştır.

İkinci figür, *Apollon*'un oğlu, Hekim Tanrı olarak üne kavuşmuş *Asklepios*'tur. Başın hemen üzerinde [Ἀσκληπιός] kartuşu bulunmaktadır. Figürde, vücut konturları siyah, saçlar siyah ve kahverengi, yüz detayları siyah renkte tesseralar ile vurgulanmıştır. Ten rengi, *Apollon* tasvirinde olduğu gibi krem ve açık pembe tonlarındadır. Gövdesi neredeyse bütünüyle tahrip olmuş tanrının başı, soluna yönelmiştir. Dalgalı saçların, hafifçe uzamış sakalın belirgin olduğu durgun yüzde gözler, uzaklara dalmıştır. Kendinden emin ve dinç şekilde resmedilmiş tanrının giysisi, kollarını açıkta bırakmaktadır.

Üçüncü panel için *Asklepios* kültüründe kendine yer edinen, Hekim Tanrı'nın kızı *Hygeia* seçilmiştir. “Sağlık” anlamına gelen adı, kartuş içinde [Υγιεία] olarak verilmiş *Hygeia*'nın başı, kendi sağına dönüktür. Klasik Roma tarzında, bir elini açıkta bırakan dökümlü giysisi ile resmedilen karakterimizde yüz değirmicedir, saçlar toplanmıştır. Vakur duruş sergileyen *Hygeia*, belli belirsiz tebessüm etmektedir. Tanrıçanın saç kahverengi ve siyah, yüz detayları yine siyah renkte tesseralar ile belirginleştirilmiştir. Elbisenin parçalarında ve kıvrımlarında ise beyaz, krem, kahverengi ve hardal sarısı tesseralar kullanılmıştır.

2 1997 yılı kazılarında yapının basamaklı geçişi dromos, kendisi ise Tonozlu Mezar Yapısı olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte kazı raporlarında yapıda, modern atık malzeme dışında başkaca kültür varlığına rastlanılmadığı not edilmiştir. Ancak kazılarımızda, basamakların dip kısmında yoğun biçimde karışık hâlde insan kemikleri ve unguanterium parçaları ele geçirilmiştir.

Son paneldeki tasvir, *Leda*'ya aittir. Yalnızca baş kısmı korunabilmiş figürde üstte [Λήδα] ifadesi okunmaktadır. *Leda*'nın saçı siyah ve kahverengi; yüz detayları ise siyah, kahverengi ve krem renkte tesseralardan müteşekkildir. Kendi sağına bakar hâldeki *Leda*, boynunu bükmüştür. Başın her iki yanında, dalları yerden bitmiş uzun kamışlar görülmektedir. Figüre, ayaklarının hemen dibinde, kanatlarını çırpıp pozda tasvir edilmiş kuğu eşlik etmektedir. Efsaneye göre bu kuğu, *Leda*'ya âşık olarak ona yaklaşmaya çalışan *Zeus*'tur. *Leda*'ya sevecenlikle bakan kuğunun kıvrımlı boynu ve başı kısmen korunmuştur. *Leda* ve kuğu arasındaki ilinti Antik Dönem ikonografisinden iyi bilinmektedir (Ackermann, 1992, s. 238-241).

Diğer bir düzenleme ise Madalyonlu Mozaik olarak tanımlayabileceğimiz döşemdir. Tanrılar Mozaığına bitişik konumdaki döşem, boyutunun yanı sıra zengin ve renkli işçiliği ile göz doldurmaktadır (Şekil 12). İlk pano; dıştan önce dalga daha sonra da giyoş motiflerinden oluşan iki bordür ile çevrelenmiştir. Eserde, her dört kenarda bakışlımlı konumlandırılmış yarım daire biçimli şablon ön plandadır. Yine giyoş ile kontur içine alınmış şablonda, iç kısım bazen yapraklarla bazen de geometrik şekillerle doldurulmuştur. Şablon arası geçişler, siyah-beyaz zikzaklarla hareketlendirilmiştir. Döşemin odak noktasında, merkezde, giyoşun çevrelediği madalyon içerisinde Helen mitolojisinin tanınmış simalarından *Medusa*'nın başı, kendine özgü korkutucu bakışlarıyla işlenmiştir.

Mitolojik aktarımlı döşemler dışında, geometrik desenli diğer düzenlemede ise kırmızı, mavi, turkuaz gibi göz alıcı renkler kullanılmıştır. Tonoz içindeki bu mozaikte, dışta şeritlerle sınırlandırılmış bordürde giyoş motifi, içte zincir örgüyle birleşen dairelerden ve sekizgenlerden oluşan dekorasyon görülmektedir. Ayrıca panelin tonoz dışında korunan köşesinde, çok kollu giyoştan oluşan bordür, yanı sıra kesişen stilize üçgen dizileri vardır. Bu kısma bir de sarmaşık yaprağı ilştirilmiştir.

Doğu Sektör

[Doğu Sektör] olarak adlandırdığımız 18 no.lu parselde, geneli itibariyle Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ni yansıtan kalıntılar saptanmıştır. Seviye inme çalışmalarında karşılaşılan ilk taşınmaz, parselin doğusunda açığa çıkarılan [SK] kuyudur (Şekil 13). Farklı tekniklerde inşa edilmiş, değişken planlara ve üst örtülere sahip su kuyuları, kendilerine Anadolu'da yaygın biçimde kullanım alanı bulmuştur (Çaycı ve Yavuzylmaz, 2022, s. 11). Araziye oturtuluş biçimine göre tam gömme kuyu tipolojisi veren, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait olduğunu düşündüğümüz taşınmazın platform vazifesi gören ilk katmanı, Ta: -0.10 m kotundadır. Yerel nitelikteki trapez biçimli kireçtaşından müteşekkil, dairesel planlı kuyu bileziği Ta: -0.10 - -0.40 m'den başlamaktadır. Hazne, *tholos* formundadır, yukarı doğru daralan toplama taşlardan örülmüştür. Araları harçla bağlanmış, iç yüzeyi sıvanmış haznenin ölçülebilen derinliği 2.10 m'dir. Bilezik kısmı platformda, pişmiş topraktan plakalarla örtülü kuyuda kuzey yüz, Ta: -0.10 ve -0.50 m kotundaki [KII] kanalına bel vermektedir. Doğu-batı hattında yaklaşık 4.00 m uzunluğundaki kanalın genişliği, 0.70 m'dir. Bu kanal, Ta: -2.05 m kotunda Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait diğer bir kanala [KIII] bağlanmaktadır. Hemen aynı istikametteki kanalın uzunluğu 5.00 m'dir. Kanalın kuzey duvarı üzerinde *in situ* durumda olmayan bir mimari parça tespit edilmiştir (Şekil 14a). Bu kanal [KIII], yan apsisin altından [KIV], kilisenin kuzey nefine uzanmaktadır (Şekil 14b). Dıştan genişliği 0.80 m'yi bulan kanalın yan duvarları tabanda, 0.45 m olarak ölçülmüştür. Kanalda, akaçlama vazifesi gören, yatay ve düşey düzlemde yerleştirilmiş, muntazam işçilik gösteren pişmiş toprak plaka parçaları, olası Roma yapısına ait çatı sisteminden devşirmedir (Şekil 14c). Bu noktada her üç kanalın da aslında bütün olduğu, kuyu yüzündeki [KII]'den gelen suyun, zemin kotunda [KIII]'e düşey bir hat ile aktarıldığı, bu kısımdan da [KIV]'e uzandığı görülmektedir.

Sözü edilen kanal, kuzey-güney doğrultulu bir diğer birime eklenmiştir. Yaklaşık 2.00 x 3.50 m boyutundaki yapının zemin kotu Ta: -2.45 m'dir. Korunan duvar yüksekliği 1.45 m olarak kaydedilen bu birim, kazı alanında kaydedilen üç tonozlu yapıdan sonuncusudur [TIII] (Şekil 15a). Kireçtaşından plaklardan ve toplama taşlardan oluşan birim, üstte yüksek tonozla tamamlanmıştır. Yapının batıya dönük uzun yüzü, kilise apsisine dayanmaktadır. Bu yüzde, iç kısımda, yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır (Şekil 15b). Bu sabitin kuzeye bakan kısa duvarında, üst kısmı oval formda kemerli, alt kısmı zemine değin inmeyen bir de açıklık vardır. İçte bütünüyle tuğla

tozu ve kireçli harçla sıvalı yapı, su ile ilintili dinsel bir düzenleme, ayazma olmalıdır. Bununla birlikte, kazılarda [TIII]'te en az beş yetişkin bireye ait kafatası ve dağınık hâlde insan kemikleri ele geçirilmiştir (Şekil 15c). Özgün evre sonrasında mezar olarak kullanıldığı anlaşılan birim, yoğun buluntu paketine sahiptir. Buluntular arasında; olasılıkla adak ya da mezar hediyesi olarak bırakılmış pişmiş toprak *unganterium*lar, kandiller, çanaklar, süs eşyaları ve sikkeler yer almaktadır.

Diğer kanallar [KV ve KVI], doğu profil boyunca kuyuya uzanmaktadır. Ta:-1.95 m kotundaki kanalın uzunluğu 3.50 metredir. Kanal arki üzerine *in situ* durumda olmayan, kare formunda, Roma tarzında bir sunak yerleştirilmiştir (Şekil 16).

Kuyunun güneyinde, kuzey-güney aksında, düzgün hat halinde devam etmeyen, devşirme taşlardan örülmüş duvar sırası uzanmaktadır. Ta:- 0.90 -1.65 m kotundaki bu duvarın hemen batısında yalnızca iki sıra halinde korunmuş kesme blok taşlar mühimdir. Ta:- 1.40 m kotuna ait bu dizi, olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yapılardan kalan son taşlardır. Çevresinde taş öbeklerinin bulunduğu tahrip olmuş bu taş dizileri [TD] kilise yapısından önce inşa edilmiş olmalıdır.

[Doğu Sektör]'de açığa çıkarılan en mühim yapı, bir kilisenin kalıntılarıdır. Kilisenin, günümüze yalnızca apsis [A] bölümü ulaşabilmiştir (Şekil 17-18). Doğu-batı aksında uzanan kilisenin ölçülebilir genişliği 11.20 m'dir. Bununla birlikte kazı rölövesinden izlenebildiği üzere yapı genişliğinin 14.90 m'yi bulması beklenir. Kazılarda ele geçirilen sütun kaideleri ve başlıkları, kilisenin korunamamış naosuna ve neflerine yönelik ipuçları vermektedir. Üç nefli bazilikal plan şeması sunan yapıda, merkezi apsis ile kuzey nef, kısmen iyi durumdadır. Bununla birlikte güneydeki nefte yalnızca, merkezi nefe bağlanan yay biçimli kavisli bölüm korunabilmiştir. Nefler doğuda, dışa doğru çıkıntı yapmaksızın düz duvarla sınırlandırılmış apsisle tamamlanmaktadır. Yarım yuvarlak planlı ana apsis, içten 3.50 m genişliğinde olup 1.50 m derinliğindedir. Duvar örgüsü homojen dokuya sahiptir; iki yanda kaba yonu ve moloz kaplamalı, ortası moloz dolgulu (sandık) duvar tipindedir. Ana apsiste en yüksek kot Ta: - 0.50 m olarak kaydedilmiş olup zeminden korunan duvar yüksekliği 1.85 m'dir

Bunların yanı sıra Ta:- 1.50 m kotunda, ana apsisin hemen doğusuna, tonozlu birimin güneyinde diğer bir apsisli kalıntı ile [AB] karşılaşmıştır. Toplama taşlardan inşa edilmiş, apsis kısmı doğuya bakan birimin, batıya bakan yüzünde herhangi bir duvar sırasına rastlanılmamıştır (Şekil 19 a).

Değerlendirme

İnşa edildiği dönemde bütünüyle surlarla çevrili kent merkezinde gerçekleştirilen kurtarma kazıları, şehrin arkeolojik ve kültürel yetkinliğini anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Yakın zamanda kazısı tamamlanan Doğu Garajı Nekropolü verileri ışığında Helenistik Dönem'den başlamak üzere, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Attaleia'nın hatırı sayılır bir nüfusa ulaşmış olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın, günümüz Kaleiçi'ne adını veren, Türk kent dokusu altındaki antikite miras yalnızca parsel ölçeğinde gerçekleştirilen kazılardan gelmektedir.

Bilindiği üzere, kentsel arkeolojik alanlar; geleneksel ve çağdaş unsurları bünyesinde barındırabilen çok yönlü bileşenlerdir (Dönertaş ve Şener, 2023, s. 62). Bunları oluşturan parçaların korunarak varlığını sürdürmesi, uzmanlık gerektiren disiplinler arası paydaşlarla sağlanmaktadır. Kaleiçi örneğinde izlendiği üzere çoğu zaman Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit alanlarında koruma ve kullanma dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Koruma Amaçlı İmar Planı hükümleri kapsamında gerçekleştirilen yeni yapılanma amaçlı bu kazılar, kendi içinde zorluklar içermektedir. Özel mülkiyete tabi alanlarda, parsel dışına çıkılmaması ya da kalıntıların takip edilebilmesi amacıyla taşıt yollarına müdahale edilememesi başlıca handikaplardandır. Aynı zamanda, kent şablonuna referans sunan bulguların yine parsel ölçeğinde çalışılması, modern zamanlarda fen işleri çerçevesinde yapılan faaliyetlerin verdiği tahribatlar ulaşılan verilerin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır.

Yaklaşık iki bin yıllık bir sosyal yaşamın izlerinin takip edildiği Kaleiçi kazılarında gelen kalıntılara bütüncül yaklaşıldığında özellikle [Batı Sektör]'de alt kotlarda tespit ettiğimiz mozaikli odaların ve [TII]'nin 2. yüzyıla ait olduğu öngörülmektedir. Nitekim, mozaik sanatı çerçevesinde dalga motifinden oluşan bordür tasarımlarının özellikle 2.-3. yüzyıllarda Anadolu'nun pek çok yerinde popülerlik kazandığı bilinmektedir (Patacı, 2019, s. 310). Diğer taraftan; Kaleiçi'nde kazısı tamamlanan mozaikli döşemler ile birlikte planlanan yapı grupları, bölge arkeolojisine yabancı değildir. Kaleiçi'ndeki bu mimari yaklaşımın yakın benzeri, Perge Antik Kenti'nde [JB 13] no.lu mekân ile karşılaştırılabilir niteliktedir (Kara ve Demirel, 2016, s. 339). Her iki kazı alanında da mitolojik tasvirlerin yer aldığı mozaikli zeminle bağlantılı, bir niş ya da tonozla geçiş sağlanarak yer altına inen basamaklı düzenlemeler paralellik arz etmektedir. Perge yapısı, araştırmacılar tarafından basamak altı kanalda ele geçirilen buluntular da gözetilerek dinsel ya da ritüel işleve dönük olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla [Batı Sektör]'de basamak altı kanaldan gelen *pithos* ile diğer buluntu paketlerinin, mimarî yakınlık da dâhil olmak üzere sosyo-antropolojik pratikler özelinde, Perge Mekânı ile örtüşmesi önemlidir. Öte yandan; bu sektörde saptanan az sayıdaki büyük çaplı sütun parçaları, mekânların Roma konutuna, [MI]'in ise Geç Antik Çağ'da dinsel bir mekâna evrildiğini düşündürmektedir.

Mevcut hâli ile altı birimden oluşan “J” formundaki bu konutun avlusunda, köşede *peristyl* üzerine bir çeşme yerleştirilmek sureti ile yapıya ilaveten görkem kazandırılmıştır. Ancak, kazılamayan alanlar göz önüne alındığında konutun, özü itibarıyla bu formdan uzak olduğu öngörülmektedir. Yapı duvarlarına bakıldığında, plan şeması bakımından bütüncül bir konut göze çarpmaktadır. Elde edilen veriler çerçevesinde mekânsal kurgu önermesine gidildiğinde, [MI]'in ve [MII]'nin, avluyu güneyden sınırlandırdığı aşıkardır. Güneyde, kazılamayan profilde duvar üzerinde açıklık bulunduğu saptanan [M IIb], konuta giriş bölümünü sağlayan *vestibulum* olarak tanımlanmalıdır. Zira, mekânın tabanındaki Madolyonlu Mozaik'te merkezde yer alan *Medusa* başı, doğrudan ziyaretçilere dönüktür. Konuya salt bu açıdan yaklaşıldığında, Doğu Akdeniz dünyasında Antik Çağ konut düzenlemelerinde evlerin kapıları üstünde, cephelerinde koruyucu nitelikte yazıtlar ile *apotropaik* sembollerin yer aldığı, bazen de bu mesajların mozaikli döşemlerdeki betimlemeler ile verildiği, konukların evin içine girdiklerinde sergilenen zenginliğe nazar etmemeleri hususunda uyarıldıkları varsayılmaktadır (Scheibelreiter-Gail, 2022, s. 205). Roma konutlarında konukların beklemeye alındığı kısım olan *vestibulum* (Brödner, 1989, s. 53; Özcan, 2023, s. 162), yapımızda, diğer birimlerinden farklı dizayna sahip değildir. Anılan mekânın batı duvarındaki açıklıktan, yapının en özel birimine, tabanda figürlü mozaiklerin hareketlendirdiği [MIIb]'ye, ana salon düzenlemesinin bulunduğu *trikliniuma* geçilmektedir. Bu kısımdaki figürlü mozaikler, *vestibulumdaki* döşemin aksine, yine ziyaretçilerin ilk bakışta dikkatini çekmek istercesine kuzeye dönük olarak konumlandırılmıştır.

Yapıda, korunmuş durumdaki duvarlar, *opus vittatum mixtum* örgü tekniğinde, farklı ölçülerde taş bloklardan ve tuğla parçalardan müteşekkildir. Yapının batıya uzanan birimlerinden olan [MIIb]'den [MI]'e geçiş, bir kapı ile sağlanmıştır. Ancak sonraki dönemde [TII]'nin eklenmesi sırasında [MI]'de, özellikle mekân duvarlarında ve mozaik döşemedeki tahribat dikkat çekicidir. Kuzeye doğru uzanarak, avluyu doğudan çeviren [MIII] ve [MIV] mekânlarında ise temel seviyesinde korunan gelmiş kalıntılar dışında herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ancak geç dönem düzenlemeleri sırasındaki tahribata rağmen [MIIb]'den [MIII]'e geçişi sağlayan aralık hâlen seçilebilmektedir. [MIII] üzerinde batı duvarda zeminde korunn blok taşlar üzerindeki izler, avluya geçişi sağlayan kapı açıklığına işaret etmektedir. Kareye yakın form veren avlunun ölçüleri 9.50x9.00 m'dir.. 9.50 m, bu mekânın batı kenarıdır. Alan aynı zamanda çeşmeyi de kapsamaktadır.

Peristyl avlulu konutun doğu-batı uzantısındaki ana girişin (*vestibulum*), avlunun (*peristyl* avlu), ana salonunun (*triklinium*) ve diğer birimleri içeren merkezi planının ortaya çıkarılması, Attaleia'nın sahip olduğu planlamaya dayalı konut şablonunu çeşitlendirmesi, aynı zamanda *peristyl* avlu geleneğinin Kaleiçi Antik Çağ konut mimarisine yansıdığından saptanması açısından mühimdir.

Hâlihazırda tabandaki mozaikli döşemlerin göz alıcılığının yanı sıra bir de çeşmenin bulunması, konut sahibinin statü bakımından elit bir zümreye mensup olduğunu, bu vesile ile zenginliğini vurguladığını hissettirmektedir. Konut içinde oluşturulmuş avlu ile birlikte tasarlanmış *peristyl*, yapı merkezinde olasılıkla konforlu ve gölgelikli bir yaşam alanı sunmaktaydı. Nitekim dönemi içerisindeki paralel birimlerden takip edildiği üzere, avlulu konutlar, mimarî düzen içinde yaşam alanında kilit rol üstlenmektedir (Özgenel, 2018, s. 542; Uzun, 2024, s. 114).

Peristyl avlu geleneğinin Anadolu'daki Roma/Geç Roma Dönemi konutlarına, Helenistik Dönem Delos evlerinden uyarıldığı kabul edilmektedir (Özcan, 2023, s. 167). Bu düzenlemede, üzeri açık avluyu çevreleyen portikolardan oluşan *peristyl* tabanında sütunların oturduğu basamaklarla havuz oluşturulmaktadır. Geç Antik Dönem'de aristokratlar ve kent yöneticileri, Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki uygulamaları anımsatan görsel unsurları yaygın biçimde kullanmışlardır. Anadolu'da yakın örnekleri bilinen, lüks konut mimarisi içinde irdelenen evlerin *peristylli* ve açık avlularındaki düzenlemeler için, 4.-6. yüzyıl aralığı önerilmektedir (Uzun, 2024, s.113-114). Bu bağlamda Kaleiçi örneği ile paydaşlık kurulabilecek merkezler arasında; Aphrodisias (Lockey, 2010, s.182), Laodikeia (Şimşek, 2013, fig. 424), Ksanthos (Manière-Lévêque, 2002, s. 235), Arykanda (Bayburtluoğlu, 2007, s. 2), Perge (Abbasoğlu, 1995, s. 108-109) ve Side (Mansel, 1978, s. 241-249; Özcan, 2023, s. 162) yapıları ön plana çıkmaktadır. İrdelediğimiz lokasyonlar arasında parselasyonlara gidilerek avlu etrafında serpiştirilmiş su depolarıyla, havuzlarla, çeşmelerle ya da sarnıçlarla bütünleşmiş *peristyl* avluya hakim başat örnekler ise Side (Özcan, 2023, s. 162) Perge ve Ksanthos yapılarıdır (Özgenel, 2006, s. 249, Özgenel, 2022, s. 180).

Programımız dâhilinde açığa çıkarılan, tarafımızca Merkezi Kilise olarak adlandırılan yapı, Kaleiçi'nde, iskân süreci içinde değişen dinamiklerin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. İdari, adli, dini işlevlere haiz bazilikal, sosyal organizasyonlara göre değişim gösteren Hıristiyan mimarisinin öncül kilise tiplerindedir (Aran, 1971, s. 119). Bu açıdan kent merkezinde kendine yer edinen kilise, özünde ortaya koyduğu plan şeması bakımından, bölgedeki muadillerine yakındır. Örneğin; Günağı ve Asarcık Doğu kiliselerinde de apsis, dıştan düz duvarla sınırlanmıştır (İşler, 2016, s. 378). Tarihleme aralığı 5. yüzyıl olarak önerilen Likya'daki erken dönem bazilikal planlı kiliselerde yaygın apsisin içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı olduğu yönünde bulgular mevcuttur (Tekinalp, 2001, s. 197; İşler, 2016, s. 378). Ancak, ulaşılan veriler çerçevesinde Merkezi Kilise'nin 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülmelidir. Yukarıda değindiğimiz üzere benzeri Olympos'ta bulunan, Kaleiçi'nden gelen *balüster* ile diğer mimari parçalar (Şekil 19 b-d), Akdeniz'de 6. yüzyıl kontekstlerinde sıklıkla karşılaşılan örneklerdendir (Öztaşkın ve Öztaşkın, 2012, fig.7e). Pamphylia kiliselerinde, postoforionlar dikkate alınmadığında Kanlıdivane (Strzygowski, 1903, s. 168; Kaymak, 2009, s. 187), Side (Mansel, 1963, s. 169), Perge A Kilisesi (Rott, 1908, s. 41) Cumanın Camii (Kaymak, 2009, s. 187) ve Lyrboton Kome Kuzey Kilise (Çevik, Demirel, Malkoç ve Akman, 2022, s. 508) ile Merkezi Kilise arasında özdeşlik kurmak olasıdır.

Anadolu'da günümüze değin açığa çıkarılmış *syntronon* örneklerinin en yoğun olduğu bölgenin Likya olduğu not edilmiştir (Kaya, 2024, s. 109). Bununla birlikte Merkezi Kilise'nin ana apsisinde *syntronon* basamaklarına ait kalıntılar tespit edilememiştir. Yine, yapının bütüncül planına ulaşılmasa da, Kilisede *pastoforion* odalarının bulunmadığı söylenebilir. Ancak, Merkezi Kilise'nin hemen doğusundan gelen apsisli birim [AB], liturjik malzemelerin konulduğu ve ayınlara dönük hazırlıkların yapıldığı mekân izlenimi vermektedir. Bölge kiliselerinde *stylobat*, beden duvarı ya da apsis gibi bölümleriyle herhangi bir organik bağ kurulmadan, tamamen yeni bir şapelin inşa edildiği bilinmektedir (Erdoğan ve Ceylan, 2019, s. 672.). Nitekim, Merkezi Kilise ile apsisli birim arasında da organik bağ olmasa da, her iki yapı arasında dinsel pratiklere dair paydaşlık olduğu düşünülmektedir. Yine bu aşamada; yan neflerin parsel sınırına oturması, kazılamayan alanlar hakkında öngöründe bulunmamızı anlamsızlaştırdığından, Merkezi Kilise özelinde, yapıda transept kollarının olmadığını söylemekten kaçınmaktayız.

Esasında Bizans su mimarisi ve buna bağlı tesisler, dini ve sivil olarak iki alt başlıkta incelenmektedir. Dolayısıyla irdelenmesi lazım gelen ayazmalar ve çeşmeler Bizans kültüründe önemli bir yeri işgal etmektedir (Ertuğrul, 2020, s. 76). Dönem mimarisinde, suyun kutsallık atfedilerek kullanılması değişkenlik göstermektedir. Ancak, saptanan mimari unsurların tanımlanmasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca, suyun vazgeçilmez niteliği ve gündelik işlerdeki yaygın kullanımı, seküler nitelikte düzenlemelerin kutsal alanlarla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır (Öztaşkın, 2020, s. 301). Bu hâli ile kutsal alanlara girilmeden önce yapılan arınma zorunluluk arz etmektedir ve su, bu yapıların ayrılmaz ögesidir (Eliade, 2014, s. 202; Yazıcı, 2018, s. 22).

Bu açıdan; Merkezi Kilise'nin kuzeybatısında açığa çıkarılan parapetli çeşme düzenlemesi üzerinde durulmalıdır. Son yıllarda, ibadet öncesi arınma eylemi için kullanıldığı öngörülen bu çeşmelerin, Erken Bizans kiliselerindeki rolüne ve işlevsel önemine ışık tutan kapsamlı çalışmalar yapılmıştır (Uzun, 2023, s. 648-668).

Merkezi Kilise'ye ait çeşmenin dönemi ve yapı içindeki konumu, atriumun kuzeybatısına yerleştirilmiş Perge A Kilisesi çeşmesi ile karşılaştırılabilir niteliktedir (Uzun, 2023, s. 658). Perge, 5.-6. yüzyıllarda kilise örgütü özelinde metropolitlik merkezi olmuştur. Kent, Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde önemini artırarak görkemli bazilikalarla, şapellerle, ayazmalarla gelişimini sürdürmüştür (Kara, 2022a, s. 76). Dolayısıyla bu mimari ünitenin benzerinin Kaleiçi'nden gelmesi, kilisenin dönemi ve bölgesi içindeki rolü konusunda bulgular sunmaktadır.

Alana bütüncül yaklaşıldığında mevcut kuyusu, su kanalları, künk dizileri, ayazmalar ve çeşme yapısı ile birlikte Merkezi Kilise'nin, yetkin bir su terminaline haiz olduğu açıktır. Kaleiçi özelinde, Antalya kent merkezinde öteden beri su sıkıntısının olmadığı bilinmektedir. Esasında Kırkgöz Su Kaynakları olarak bilinen, günümüzde Antalya'nın içme suyu gereksinimini karşılayan yer altı kaynak suyu havzası, plato üzerindeki düzlükte yer almaktadır (Kara, 2022b, s. 85). Anılan terminalin [Batı Sektör]'de saptanan, kuzey apsis altından geçen kanal kısmı dikkati çekici bir ayrıntıdır. (Şekil 14b). Bu ayrıntının karşılaştırılabilecek benzerleri Laodikeia ve Labraunda Doğu Kilisesi'nden takip edilebilmektedir. Sistem, Laodikeia özelinde hacılara su dağıtmak amacına dönük (Şimşek, 2015, s. 42); Labraunda özelinde ise önce ayazma (Blid, 2009, s. 137; Öztaşkın, 2020, s. 305), sonra *thalassiddon* olarak yorumlanmıştır (Blid, 2012, s. 255; Öztaşkın, 2020, s. 305) Ancak, ayazmalarda temel unsurun su ve ziyaretçi ilişkisi olduğu gön önüne alındığında, bemanın, ayazma işlevi ile örtüşmediği ileri sürülmektedir (Öztaşkın, 2020, s. 305).

Öte yandan; Likya Bölgesi kuyuları dâhilinde, tam paralellik kurmadığımız Merkezi Kilise'deki *tholos* biçimli taşınmaz, kuyu ağızlı sarnıçlara yakın durmaktadır (Akyürek, 2008, fig. 6). Bölge'den bilinen armut biçimli hazneler (İşler, 2014, şek. 19), çoğunlukla yeraltı mahzenleri tarzında, kireç taşı ana kayanın oyulmasından ibarettir (İşler, 2019, s.11).

Sonuç olarak Attaleia kent şablonuna referans sunan kalıntılar, kuzeyde Hadrian Kapısı'ndan başlayarak batıdaki Roma Kulesi'ne değin uzandığı anlaşılan antik yol güzergâhı ile bu güzergâhın mücavirinde açığı çıkarılan mimarî unsurlardandır. İskâna alındığı dönemden günümüze değin kesintisiz yaşama sahip Kaleiçi'ndeki bu kazı alanı, kendi içinde en az üç evre içermektedir. Bunlardan ilkinisi; [Batı Sektör]'de açığa çıkarılan, 2. yüzyıla tarihlendirdiğimiz eş planlı odalardan oluşan konut temsil etmektedir. Yine anılan sektörde; Helenistik *peristyle* ve Roma atriumlu evlerine öykünmek anlamında mevcut Roma konutunun yeniden düzenlendiği zaman dilimi, yani *peristyl*, ikinci evreyi yansıtmaktadır. Özellikle Geç Antik Dönem'de (4. ve 6. yy) ortaya çıkan eğilimlerle uyumlu olarak (Uzun, 2024, s. 119), [Batı Sektör]'de avlu içinde oluşturulmuş *peristyl* ile çeşme ön planıdır. Olasılıkla yemek ya da kabul salonu olarak tasarlanmış alana bütüncül yaklaşıldığında sözü edilen düzenlemeler 4. yüzyıla yakın durmaktadır. Nitekim alanın farklı noktalarında gelen tonozlu yapıları ve basamakları da ikinci evreye dâhil etmek mümkündür. [Doğu Sektör]'den gelen Merkezi Kilise ise elde edilen bulgular çerçevesinde en geç 6. yüzyıl başında inşa edilmiş olmalıdır. Yetkin bir su terminali (Çınar ve Toprak, 2014, s. 242; Kara ve Demirel, 2015, s. 224) ve güzide bir kuyu ile desteklenmiş yapının etrafındaki tonozlu birimlerde saptadığımız gömütler, ruhban sınıfına mensup bireylere ait olmalıdır.

Küçük Buluntular

Bulutnu paketlerine dönüldüğünde en büyük grup; Helenistik Dönem'den Geç Osmanlı Dönemi'ne değin, ki bunun içine Batı menşei porselenler parçaları da dâhildir, geniş spektrum sunan, seramik sanatını yansıtan örneklerdir. Alanda ele geçirilen en erken seramik parçası, literatürde *Megara Kâse* olarak bilinen (Rottroff, 1982, s. 3) bir çanağa ait kırmızı astarlı profildir. Döneminin seramik gruplarından olan kalıp yapımı kâseler, yapım teknikleri ve kabartma bezemeleri ile öne çıkmaktadır (Civelek ve Taş, 2012, s. 123). Madeni kapların taklidi olduğu düşünülen bu kâselerde, bezemeler belli bir kompozisyonda düzenlenmektedir. Örneklemeye aldığımız parçanın yakın benzerleri Adana Müzesi (Civelek ve Taş, 2012, fig. K10), Adıyaman Müzesi (Çorbacı, 2016, fig. 2a.) Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Çorbacı, 2013, şek. 3) envanterindedir.

Roma çömlekçiliğini temsil eden kırmızı renkte standart mallar ile Doğu Roma (Bizans) sanatından iyi bilinen *sgraffito* ürünler ayrıca not edilmelidir. Özellikle, tonozlu birimlerden gelen, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde mezar olarak kullanıldığını saptadığımız birimlerde buluntu ağırlığı; seramiklerde ve cam objelerdedir. Örneğin; kalıpta şekillendirilmiş düz burunlu ve yekpare kulplu kandilimiz, Yarı-Hıristiyanlık tipi ya da (Walters, 1914, s. 198; Özdilek, 2015, s. 102) Küçük Asya üretimi kandiller olarak tanımlanmıştır (Miltner, 1937, lev. 1; Özdilek, 2015, s.101). İrdelediğimiz buluntunun paralelleri Andriake Kazıları'ndan (Özdilek, 2015, fig. 31a.) ve Antalya Müzesi örneklerinden (Nergiz, 2015, fig. 3-4) tanınmaktadır.

Kaleiçi'nde, özellikle Yivli Minare ve mücavirine yoğunlaşmış erken Türk iskânına ait önemli bir parça, 109 no.lu parselde saptanmıştır. Selçuklu Dönemi'ni yansıtan parça; 12.-13. yüzyıla tarihlendirdiğimiz sır altı tekniğinden yapılmış duvar çinisine aittir. Tek parça halindeki çini, sekiz köşeli yıldız biçimlidir. Siyah çerçeveli beyaz zemin üzerinde; ortada siyah, mavi renklerde sol taraftan ve profilden betimlenmiş tavus kuşu figürü izlenmektedir. Eserin yakın benzerleri pano halinde Kubad Abad Sarayı'ndan gelmiştir (Konya Müzesi Arşivi Eser Env. No: 2318, Foto No: 231/28; Eser Env. No: 2320, Foto: 231/31; Arık, 2000, fig. 91- 94). 17. yüzyıl Osmanlı maden sanatının güzel bir örneğini temsil eden minyatür şamdan az sayıdaki envanterlik eserlerdendir. Dövme tekniğinde bakırdan yapılmış, çan şeklinde biçimlendirilmiş şamdanın paralellerini Vakıf Müzeleri'nden takip etmek mümkündür (Bodur, 1987, s. 111; Çetinaltan, 2016, s. 353; Göktaş ve Ata, 2018, s. 159-172; Allak, 2024, fig. 7-8).

Katalog

Kat. No : 1 (Şekil 20)

Ad : Megara Kâse Profili

Dönem : Helenistik Dönem, MÖ II-I. yy.

Ölçüler : Yüksek.:4.0 (7.5?) cm, Ağız Çapı: 12.5 cm, Cidar: 0.5 cm

Hamur : 8/6 (Sarı)

Astar : 3/2 (Koyu Kahverengi)

Tanım : Ağız kenarı dışta yuvarlatılmış, dudak dışta inceltirilmiştir. Dışa çekik ağız, “yarım küre formlu kapta, “S” formu vererek gövdeye uzanmaktadır. Kalıp-çark tekniğinde yapılmış kâse, omuz altında panel içinde devam eden bitkisel bezeklerden oluşan fiyonklu girland, altta tekli asma yaprağı, aralarda üstte doldurma figürü olarak rozet motifi seçilmiştir.

Kat. No : 2 (Şekil 20)

Ad : Kandil

Dönemi : Geç Antik Dönem, 4. yy

Ölçüler : Uz.: 8.0 cm, Gen.: 6.0 cm, Yüksek.: 3.6 cm

Hamur : 6/6 (Açık Kırmızı)

Astar : 6/6 (Açık Kırmızı)

Tanım : Kandil tümdür ve pişmiş topraktan yapılmıştır. Damla formludur, eğimli omuzludur, burun öne

doğru hafifçe sivridir. Diskus deliği yuvarlaktır ve geniştir. Gövdenin ortasındaki yuvarlak yağ deliği bir çember ile yükseltilmiştir. Omuzda iç içe geçmiş diziler halinde devam eden açılı motifi izlenmektedir. Yağ deliği ile fitil deliği arası "V" kanallıdır. Fitil deliği yuvarlaktır, üzerinde yanık izi vardır. Yuvarlak kaide altında [+] biçimli bezek izlenmektedir. Kulp kırıktır.

Kat. No : 3 (Şekil 20)

Ad : Havan Eli

Dönemi : Geç Antik Dönem, 5-6. yy.

Ölçüler : Uz.: 17.5 cm, Gen.: 7.5 cm

Tanım : Beyaz renkte mermerden, tek parça halindeki objede, tutamak kısmı yumuşak hatlı piramidal biçimdedir. Bu bölümü izleyen ikinci kısımda trapezoid panel şeklindeki yüzeylerde çizi bezek halinde [X] işaretleri görülmektedir. Üçüncü kısım, eserin en geniş yeridir; dardır ve bombelidir. Bu kısımdan, silindir formundaki sap kısmının sonuna ve yarım küre halini almış tokmağa geçilmektedir.

Kat. No : 4 (Şekil 21)

Ad : Duvar Çinisi

Dönem : Selçuklu Dönemi, 12-13. yy. (Ta: -1.95 m)

Ölçüler : Uz.:20.0 cm, Gen.:16.0 cm, Kal.:3.0 cm

Tanım : Tek parçadır. Sır altı tekniğinde yapılmış çini, sekiz köşeli yıldız biçimlidir. Siyah çerçeveli beyaz zemin üzerinde; ortada siyah, mavi renklerde sol taraftan ve profilden betimlenmiş tavus kuşu figürü izlenmektedir. Fevkalade zarif tasvir edilmiş kuşun başının üzerindeki vazgeçilmez ibik, taç görünümündedir. Kanatlar yukarı doğru havalanır pozdadır. Sol kanatta sıralı halde dörtlü siyah benek vardır. Sol ayak, diğerine nazaran geridedir. Kuyruk, ayrık uçludur ve üç sivri tüyden ibarettir. Boşluklarda bitkisel bezekler ile kalp biçimli sarmaşık yaprağı seçilmektedir.

Kat. No : 5 (Şekil 21)

Ad : Minyatür Şamdan

Dönem : Osmanlı Dönemi, 16-17. yy (?)

Ölçüler : Yük.:15.0 cm, Gen.:9.0 cm, Mumluk Uz.:8.0 cm

Tanım : Dövme tekniğinde bakırdan yapılmış ve çan şeklinde biçimlendirilmiş şamdanda, tabana oturan kaide geniştir, gövde silindirikdir. Tümüyle korozyona uğramış, uzun silindirik boyundan ve mumlukta müteşekkil şamdanda tabandan dışbükey bir silme ile gövdeye geçilmektedir. Gövdenin üst kısmı dışarı doğru genişleyerek, eriyen mumların toplanacağı çanağa bağlanmaktadır. Çanak ortasından yükselen boyun, gövdeye doğru genişleyen silindir biçimindedir. Boyunda bilezik biçimli boğumlar izlenmektedir. Boyundan daha geniş olan 8 cm genişliğindeki mumluk silindirikdir.

Kaynakça

- Abbasoğlu, H. (1995). Perge kazısı 1993 ve 1994 yılları ön raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17 (2), 107-120.
- Ackermann H. C. (1992). Kentauroi et Kentaurides - Oiax : et addenda Hekate, Hekate (in Thracia), Heros equitans, Kakasbos, Kekrops. H. C. Ackermann (Ed.), *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC VI/1)* içinde, (ss.231-243). Artemis Verlag.
- Akyürek, E. (2008). Palamutdüzü: A medieval Byzantine village settlement in the Bey Mountains. *Adalya*, XI, 295-316. <https://www.acarindex.com/pdfs/495944>
- Aran, B. (1971). *Anadolu'da Roma Devri mimarisi. Plan bakımından bölgesel özellikleri üzerinde bir araştırma*, İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*. İş Bankası Yayınları.
- Bayburtluoğlu, C. (1997). Arycanda kazıları 2006. *ANMED*, 5, 1-5.
- Blid, J. (2009). Late antique glass in sacred context: A hagiaσμα at Carian Labraunda (Ed. E. Lafli). *Late antique/ Early Byzantine glass in the Eastern Mediterranean*, Tübitak Yayınları, 133-150.
- Blid, J. (2012). *Felicitum temporum reparatio: Labraunda in Late Antiquity (c. AD 300-600)* [Unpublished doctoral thesis], University of Stockholm.
- Bodur, F. (1987). *Türk maden sanatı*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Brödner, E. (1989). *Wohnen in der Antike*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Civelek, A. ve Taş, Y. T. (2012). Adana Müzesi'nde korunan kalıp yapımı kâseler. *Colloquim Anatolicum*, XI, 13-150. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1715377>
- Çaycı, A. ve Yavuzylmaz, A. (2022). Gevale Kalesi sarnıç mimarisi (Ed. A. Çaycı ve A. Yavuzylmaz). *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, 25, NEÜ Yayınları, 5-38.
- Çetinaltan, m (2016). Konya Sahip Ata Vakıf Müzesi'nde sergilenen vakıf şamdanları. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 329-359.
- Çevik, N., Demirel, M., Malkoç, N. ve Akman, A. (2022). Kazı sonuçlarına göre Lyrbaton Kome'ye toplu bir bakış (Ed. m Demirel, m Arslan, S. Atalay ve U. Orhan). *Antalya Müzesi 100 Yaşında Antalya'nın arkeolojik mirası*, *Cilt I*, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 484-523.
- Çınar, Ü. ve Toprak, H. (2014). Antalya Kaleiçi Akmed Oteli sondaj ve kazı çalışmaları. *ANMED*, 12, 237-249.
- Çorbacı, H. (2016). Adıyaman Müzesi kalıp yapımı kaseleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 493-527. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.38469>
- Çorbacı, H. (2023). Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan bir grup kalıp yapımı kase. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 573-595. <https://doi.org/10.33469/oannes.1318305>
- Dönertaş, P. ve Şener, Y. S. (2023). Kentsel arkeolojik sitlerin tanımlanması ve kavramsal olarak irdelenmesi. *Akademik Sanat*, 20, 62-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2770128>
- Eliade, M (2014). *Dinler tarihine giriş*. Kocabalçı Yayınevi.

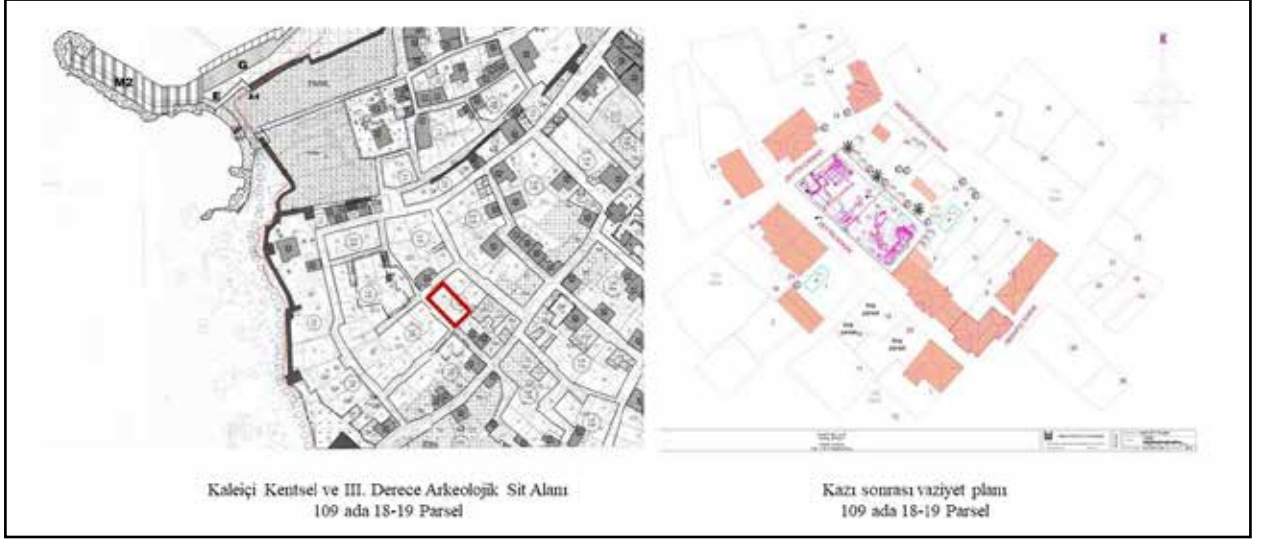
- Erdoğan, O. ve Ceylan B. (2019). Kilise içinde kilise: Lykia'daki Geç Dönem Antik Çağ bazilikal planlı kiliselerin Orta Çağ'da ikincil kullanımları. *Cedrus*, VII, 663-679. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201930>
- Ertuğrul, Ö. (2020). Mimarlık tarihi içinde İstanbul Bizans su mimarisinin durumu. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4 (9), 74-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/meric/issue/54060/725366>
- Göktaş Kaya, L. ve Ata, E. S. (2018). Şeyh Şaban-ı Veli Vakıf Müzesi vakıf şamdanları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87, 153-182.
- İşler, B. (2014). Orta Likya'daki Karabel yerleşiminde tarımsal üretime yönelik mimari bulgular. *Turkish Studies*, 9 (10), 697-714. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7746>
- İşler, B. (2016). Orta Likya Bölgesi'nde yeni bir keşif: Günâğı Kilisesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 363-392. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34751/384356>
- İşler, B. (2019). Akdeniz Bölgesi'nde Myra (Demre) Antik Kenti kırsalında bulunan Bizans Dönemi sarnıç bilezikleri. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1, 11-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akaf/issue/51368/668566>
- Kara, O. ve Demirel, m (2015). Antalya Kaleiçi Akmed Oteli kazı çalışmaları: Bir Doğu Roma (Bizans) Dönemi gömü alanı. *ANMED*, 13, 222-231.
- Kara, O. ve Demirel, m (2016). Perge 2015 yılı kazıları, *ANMED*, 14, 338-348.
- Kara, O. (2022a). Perge Antik Kenti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi "A Kilisesi" üzerine notlar. *Arteoloji*, 1 (2), 73-93. https://www.artoloji.com/notes-on-the-church-a-from-eastern-roman-byzantine-empire-period-at-perge_14
- Kara, O. (2022b). Erken Tunç Çağı Karia-Likya Bölgeleri gömü gelenekleri ve seramikçiliği üzerine notlar (Ed. m Demirel, m Arslan, S. Atalay ve U. Orhan). *Antalya Müzesi 100 yaşında: Antalya'nın arkeolojik mirası, Cilt II*, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 84-98.
- Kaya, E. (2024). Erken ve Orta Bizans Dönemi (4 – 12 yy.) Anadolu kiliselerinde synthronon ve bölgesel özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 107-135. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1398782>
- Kaymak, G. (2009). *Antalya Cumanın Camii mimari tarihi ve Bizans kökeni rölöve – yapı analizi – anıt koruma ve bakım* (Ed. K. Dörtlük, B. Varkıvaç, A. Aydın ve T. Kahya) Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Lockey, I. (2010). The atrium house: The archaeology of a Late-antique residence. (Ed. R. R. R. Smith, A. Sokolicek, J. Lenghan ve K. Welch). *Aphrodisias papers 5: Excavation and research at Aphrodisias, 2006-2012*, JRA Supplement 103 243-254.
- Manière-Lévêque, A. m (2002). The house of the Lycian acropolis at Ksanthos (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). *Late Antique Archaeology 3.2 Housing in Late antique from palaces to shops*, Brill, 475-494.
- Mansel, A. m (1963). *Die ruinen von Side*. Walter de Gruyter.
- Mansel, A. m (1978). *Side: 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Miltner, F. (1937). Das coemeterium der sieben scglöfer. *Forschungen in Ephesos IV* (2), 96-227.
- Nergiz, N. (2015). *Antalya Müzesi'nde bulunan Geç Antik Çağ kandilleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Özcan, F. Ç. (2023). Antik çağ konut mimarisine Side'den bir örnek: Perstyl Avlulu Ev. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Dergisi*, 76, 160-181. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1206380>
- Özdilek, B. (2015). Andriake Sinagogu'ndan seçilmiş örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi seramiklerine genel bir bakış. *Cedrus*, III, 89-117. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011397>
- Özgenel, L. (2006). Public use and privacy in Late Antique houses in Asia minor: The architecture of spatial control. *Late Antique Archaeology*, 3 (2), 239-281.
- Özgenel, L. (2018). Between public and private: Rethinking architecture and use in Late Antique houses in Asia Minor (Ed. I. Baldini ve C. Sfameni). *Abitare nel Mediterraneo Tardoantico*, 2, Edipuglia, 541-547.
- Özgenel, L. (2022). Avlulu Ev'in doğası: Küçük Asya'daki Geç Antik Çağ evlerinden örnekler, konut palimpsesti (Ed. I. Uytterhoeven ve A. Ricca). *Roma, Geç Antik, Bizans ve Erken İslam Dönemi yaşam kalıplarını yeniden değerlendirmek*, ANAMED Yayınları, 171-201.
- Öztaşkın, G. (2020). Erken Bizans Dönemi mimarisinde az bilinen bir düzenleme: Thalassidionlar, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 300-313. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.676310>
- Öztaşkın, G. ve Öztaşkın, m (2012). Antalya – Olympos mozaikli yapı (Ed. K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz ve T. Ertekin). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. 329-346.
- Patacı, S. (2019). Antik Dönem Anadolu mozaiklerinde dalga ve giyoş motifli bordür tasarımları. *SELEVCIA*, IX, 303-323. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/seleucia/issue/54871/751561>
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische denkmaler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokiaen und Lykien*. Dieterich.
- Rottroff, S. I. (1982). *The Athenian Agora XII, Hellenistic pottery, Athenian imported and moldmade bowls*, Princeton.
- Scheibelreiter-Gail, V. (2022) Antikçağ evlerinin giriş alanları ve içerdikleri yazıtlar ile sembollerin çeşitli yönleri (Ed. I. Uytterhoeven ve A. Ricci). 8. *Uluslararası Anamed yıllık sempozyumu konut palimpsesti: Roma, Geç Antik, Bizans ve Erken İslam Dönemi yaşam kalıplarını yeniden değerlendirmek*, Koç Üniversitesi Yayınları, 105-128.
- Stryzowski, J. (1903). *Kleinasie, ein nulan der kunstgeschichte* (Ed. W. Crowfoot ve J. I. Smirnow), J. C. Hinrichs.
- Şimşek, C. (2013). Laodikeia (Laodicea ad Lycum). *Laodikeia çalışmaları 2*, Ege Yayınları.
- Şimşek, C. (2015). *Laodikeia Kilisesi Lykos Vadisi'nde Hıristiyanlık*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tekinalp, m (2001). Andriake kiliseleri ve tarihlendirme sorunları. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, V, 491-516.
- Tosun, A. ve Akman, A. (2024). Attaleia Doğu Nekropolisi kurtarma kazıları. Aşkım Özdizbay ve İpek Dağlı (Ed.), *Bereketli ovada halkların ahengi. Pampylia* içinde. (ss. 296-313.) Yapı Kredi Yayınları.
- Uzun, m C. (2023). Perge Güney Bazilika çeşmesi ışığında Erken Bizans Dönemi kilise çeşmeleri, *Art-Sanat*, 20, 643-668. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1260807>
- Uzun, m C. (2024). The Role of fountains in expressing social status: Late Antique fountains in courtyard house architecture of Asia Minor. *OLBA*, XXXII, 113-141. <https://dergipark.org.tr/en/pub/olba/issue/84081/1466501>
- Walters, H. B. (1914). *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*. Londra.
- Yazıcı, S. A. (2018). Geç Antik Çağ ve Hıristiyanlık dünyasında su inanışları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 21-31. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/590628>

Şekiller

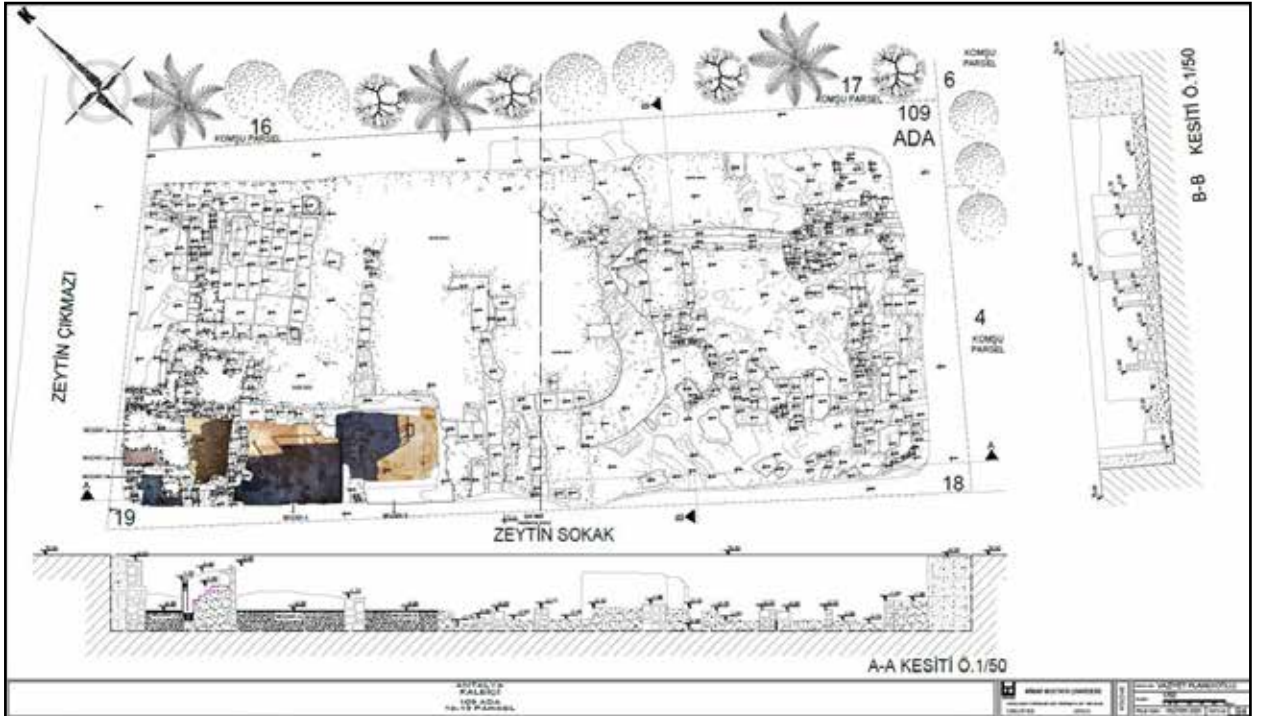
Şekil 1

Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planı; Vaziyet Planı

Şekil 2

Kazı Rölövesi, Genel Plan

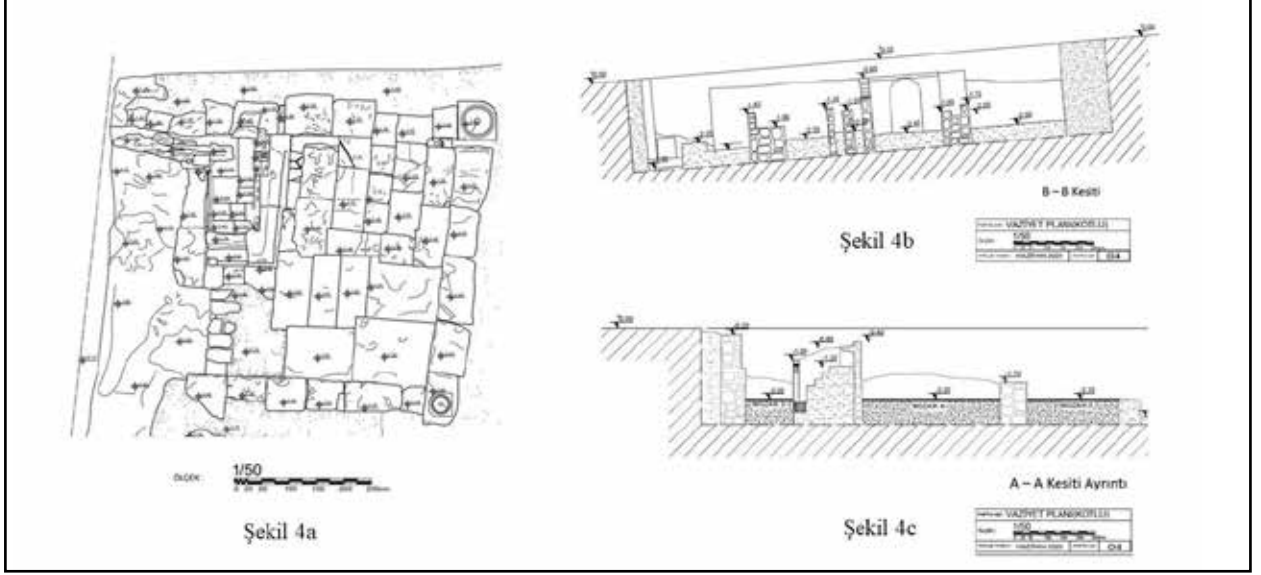
Şekil 3

Kazı Sonrası Genel Görünüm (O.Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 4

Kazı Rölövesi, Ayrıntı ve A-A; B-B Kesiti

Şekil 5

Peristyl (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 6

Peristyl (ayrıntı) (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

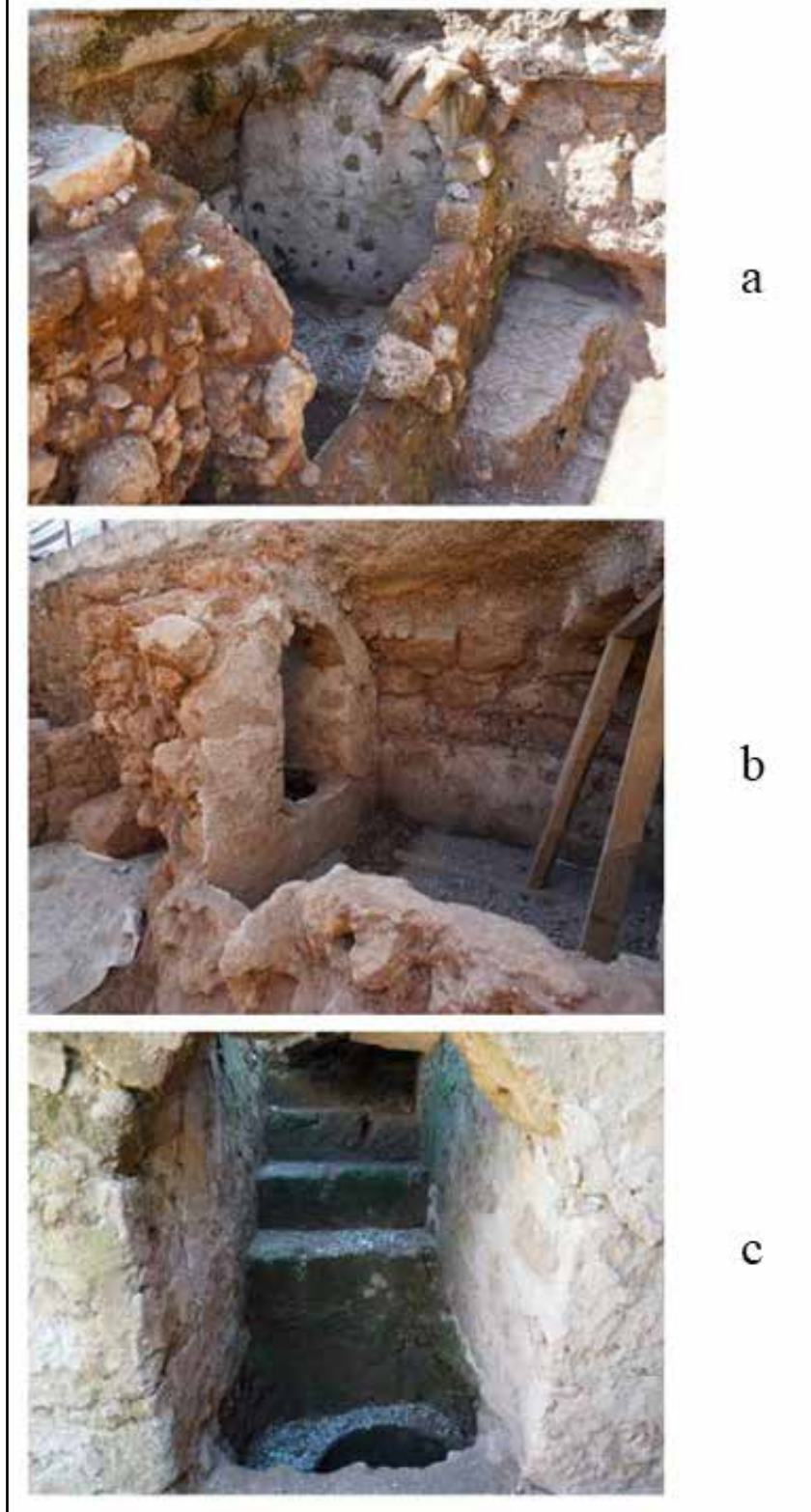
Şekil 7

[TI] Tonozlu Birim I (O.Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 8

[TII] Tonozlu Birim II (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 9

[MI] ve [MIIa], Mozaikli Döşemler (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 10

[MIIa] Figürlü Mozaikli Döşem (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 11

[MIIa] Figürlü Mozaikli Döşem, Ayrıntı (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 12

[MIIb] Madalyonlu Mozaik (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 13

[SK] Su Kuyusu ve [KII] Kanal II (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 14

Su Kanalları (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 15

[TIII] Tonozlu Birim III, Genel Görünüm ve Ayrıntı (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 16

[KVI] Kanal VI (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 17

Apsis ve [TIII] Tonozlu Birim III, kuzeyden; (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

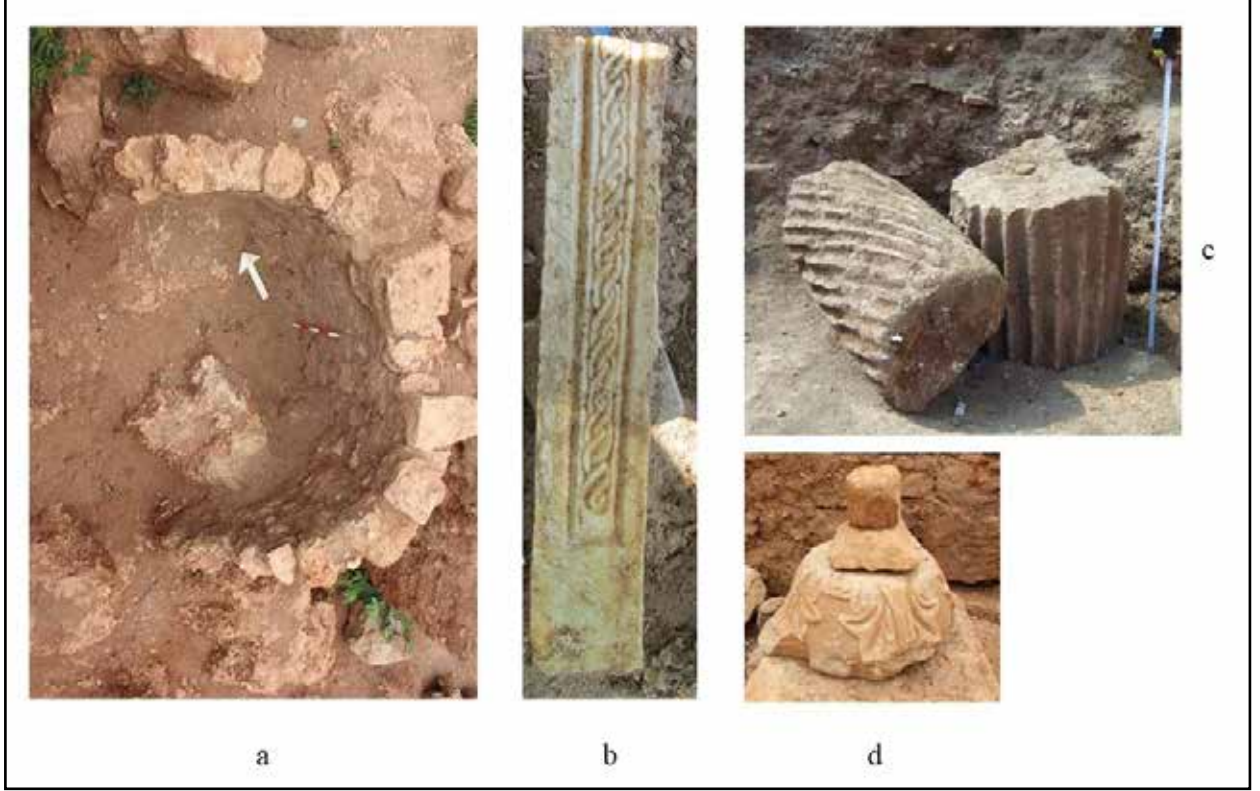
Şekil 18

Apsis, batıdan (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

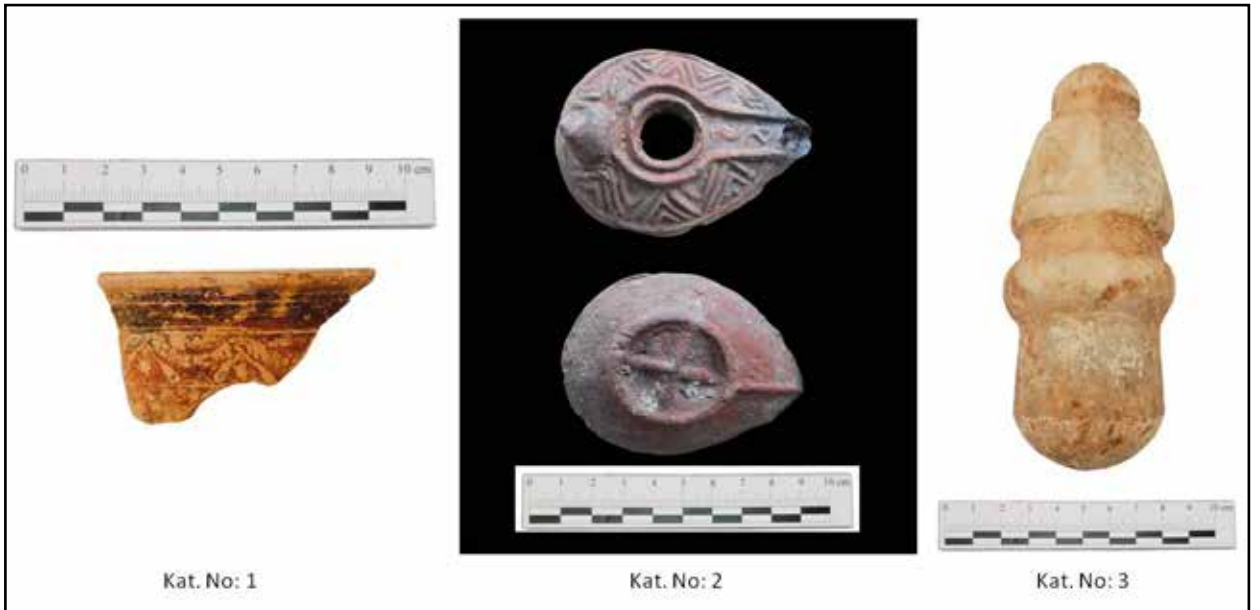
Şekil 19

Apsisli Birim [AB] ve Mimari Unsurlar (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 20

Megara Kâse Profili, Kandil, Tokmak (O. Kara, 2024)

Şekil 21

Çini Parçası, Minyatür Şamdan (O. Kara, 2024)

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 53-74.

Pompeiopolis'in Çatı Kiremitleri*

Göknur ÇETİNKAYA

Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Yazar Notu

Göknur ÇETİNKAYA ● <http://orcid.org/0000-0002-9811-5556>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makale ile ilgili iletişim için Göknur ÇETİNKAYA, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kastamonu, Türkiye adresine başvurunuz. gcetinkaya@kastamonu.edu.tr

Teşekkür

Pompeiopolis kentinin çatı kiremitlerini çalışmama müsaade eden ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mevlüt Eliüşük'e teşekkür ederim.

Roof Tiles of Pompeiopolis

Göknur ÇETİNKAYA

Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology

Author Note

Göknur ÇETİNKAYA ● <http://orcid.org/0000-0002-9811-5556>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

For communications regarding this article, please contact Göknur ÇETİNKAYA, Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Kastamonu, Türkiye. gcetinkaya@kastamonu.edu.tr

Thanks

I would like to thank Assoc. Prof. Dr. Mevlüt Eliüşük for allowing me to work on the roof tiles of Pompeiopolis and for his endless help.

* Gönderilme Tarihi: 24 Mayıs 2024; Kabul Tarihi: 10 Aralık 2024; Yayımlanma Tarihi: 31 Ocak 2025

Öz

Bir yapıyı doğal faktörlerden koruyan, ayrıca onu işlevsel hâle getiren en önemli ve vazgeçilemez unsur çatıdır. Çatının inşa edilmesindeki ana amaç, su sızıntılarını engellemektir. İklim, yörenin doğal kaynakları ve bunlara bağlı olarak kullanılacak malzeme çatı inşasını belirler. Bu inşa faaliyetinde çatı kiremitleri öncelikli bir yere sahiptir. Antik Dönem yerleşimlerinden elde edilen kiremitler dönemlerine bağlı olarak çeşitlilikler sunar. Pompeiopolis'in sistemli ilk dönem kazılarında da kentin farklı yapılarından çok miktarda kiremit açığa çıkarılmıştır. Söz konusu kiremitlerin toplu gösterim fotoğrafları kazı arşivinde mevcuttur. Büyük bir kısmı kırık durumda ele geçen bu kiremitler Marius Gwiazda tarafından incelendikten sonra gömülmüştür. Pompeiopolis kiremitleri hakkında kısıtlı yayın olması nedeniyle, kazı deposu ve arazide belli noktalarda toplanan bir grup kiremit örneğinde incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmada Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi'nde Pompeiopolis kentinde kullanılmış olan kiremitler tip, ölçü, kullanım alanı açısından incelenmiş ve benzer örnekler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çatı, Kiremit, Mimari, Paphlagonia, Pompeiopolis

Abstract

The most important and indispensable element that protects a building from natural factors and thus makes it functional is the roof. The main purpose of building the roof is to prevent water leaks. Climate, natural resources of the region and the available materials determine the roof construction. Roof tiles have a priority in this respect. Tiles obtained from ancient settlements may differ according to period. During the early systematic excavations of Pompeiopolis, large group of tiles were unearthed from different buildings of the city. Photographs of the collective displays of the tiles in question are available in the excavation archive. These tiles, most of which were broken, were buried after being examined by Marius Gwiazda. Due to limited publications about Pompeiopolis tiles, examinations were made on tile samples collected at specific points in the excavation warehouse and the field. In this study, tiles used in the city of Pompeiopolis during the Late Roman and Early Byzantine Periods are examined in terms of type, size and usage area and evaluated in the light of similar examples.

Keywords: Roof, Tile, Architecture, Paphlagonia, Pompeiopolis

Pompeiopolis'in Çatı Kiremitleri

Antik Dönem boyunca yapıların çatıları başta olmak üzere birçok alanda kullanım gören kiremit, farklı form ve boyutlarda üretilmiştir (Stevens, 1950; Özyiğit, 1986; Özyiğit, 1988; Barry, 1996; Coşkun, 2001; Winter, 2002; Demir, 2003; Koskinas, 2011, s. 549-569; Yıldırım, 2014 ;Sapirstein, 2016; Baydan, 2019; Hamari, 2019). Kalıplar yardımıyla seramik fırınlarında üretilebilen kiremitlerin hamurunda kullanılan kil, genellikle kalitesiz ve yeterince temizlenmemiştir. Bu sebeple çok sayıda kiremidin içerisinde taşçık, ot, saman gibi katkılar saptanmıştır. Kiremitler yerleşim yerleri, sualtı kazıları ve nekropollerde ele geçmekte, ayrıca Bizans Dönemi sur duvarlarında saptanmaktadır. Duvarların güçlendirilmesi için kiremitlerin kırılıp ufalanarak kullanılmış olduğu görülmektedir (Demir, 2003, s. 319; Erdul Mergen, 2010).

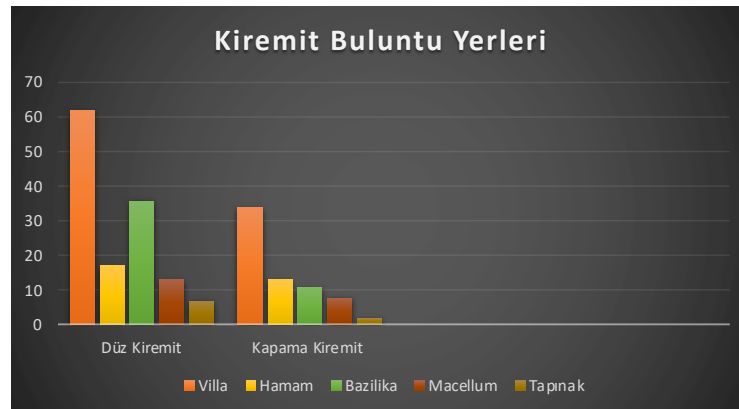
Romalı yazar Plinius, çatı kiremitleri hakkında bilgi veren ilk kişidir. Her ne kadar arkeolojik olarak ispatlanamamış olsa da Plinius, Kıbrıs kralı Kinyras tarafından çatı kiremidinin keşfedildiğini söylemektedir (Plinius (yık. MS 77/2018, 7.56.195.). Araştırmalar sonucu ilk çatı kiremitleri Peloponnesos Yarımadası'nın doğusundaki Argolis Körfezi çevresinde yer alan birkaç Erken Hellas Dönemi (MÖ 3100/3000-2000) yerleşiminde açığa çıkarılmıştır. Korinth Apollon Tapınağı ile Isthmia Poseidon Tapınağı'nda ise bir sisteme uygun şekilde üretilmiş ve MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihli ilk kiremitlerle karşılaşmaktadır (Demir, 2003, s. 316-318. Ayrıca bkz. Barry, 1996, s. 55 vd.; Winter, 2002, s. 227, fig. 1; Sapirstein, 2016, s. 49-50). Phrygia Bölgesi'nde bulunan MÖ 6. yüzyıla ait çatı kiremitleri Anadolu'da keskin şekilde tarihlendirilebilen en eski örneklerdir (Demir, 2003, s. 318; Kahya, 2012, s. 57). Buna karşın MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlenen Phryg anıtları Yazılıkaya ve Aslanıkaya'da semerdam çatı görülür ki bu çatı için mahya kiremidi gereklidir; ayrıca Pazarlı ve Düver'de¹ bulunan kiremit parçaları, çatı kiremidi uygulamasının MÖ 7. yüzyıldan önceye ait olabileceğini göstermektedir (Arlı, 2017, s. 147. DN. *).

Antik Dönem'de Korinth, Lakonia ve Attika olmak üzere üç farklı formda görülen kiremitler (Demir, 2003, s. 318), düz ve kapama olmak üzere iki işlevde üretilmiştir. Bu kiremitler uzun bir dönem boyunca tipolojik olarak yavaş değişim göstererek erken dönemde stroter ve kalypter, Roma Dönemi'nde ise tequila ve imbrex adını almıştır (Baydan, 2019, iv).

Pompeiopolis kiremitlerinin değerlendirildiği bu çalışmada kentte gün yüzüne çıkartılmış çok sayıda pişmiş toprak kiremit ve kiremit parçasından 203 tanesi incelenmiştir (Şekil 1). Bunlardan 135 tanesi düz kiremit, 68 tanesi de kapama kiremittir (Şekil 2)².

Şekil 1

Pompeiopolis Kiremitlerinin Buluntu Yeri Grafiği

1 Düver ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kahya, 2012.

2 2013-2016 kazı sezonlarında açığa çıkarılan 5910 parça kiremit Marius Gwiazda tarafından belgelenmiştir. Bkz. Muth, 2008, s. 255; Summerer, 2008, s. 251-254; Summerer, 2012, s. 339-340; Summerer ve Çevik, 2015, s. 193-202; Summerer, 2018, s. 219.

Œekil 2

Kazı Alanından Kiremitlerin Toplu Gösterimi (Pompeiopolis Kazı ArŒivi)

Pompeiopolis Antik Kenti

Kent, kuzeyde Karadeniz, güneyde Çankırı'daki Gangra Antik Kenti, doğuda Vezirköprü ilçesi ve batıda da Gerede çevresine kadar uzanan Paphlagonia adlı antik bölgenin sınırları içerisinde konumlanmaktadır (Baran, 2002, s. 819). Romalı komutan Pompeius tarafından oluşturulan Bithynia-Pontos Eyaleti'nin Pontos bölümünde yer alan 11 kent devletinden biri olan Pompeiopolis, stratejik bir öneme de sahipti. Kent, Bithynia'dan Armenia'ya ulaşan ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Pompeius tarafından MÖ 65/64 yılında kurulan Pompeiopolis, Galatia kralı Amyntas'ın ölümünün ardından kralın egemenliğindeki bölgenin Roma'ya bağlanmasıyla oluşturulan yeni Galatia Eyaleti'ne Deiotaros Philadelphos'un MÖ 6/5 yılında ölmesiyle bağlanmıştır. MS 325 yılındaki Nikaia Konsili'nde Paphlagonia'yı temsil eden üç piskoposluk merkezi kentten birisi olan Pompeiopolis, MS 553 yılında toplanan Konstantinopolis Konsili'nde ise baş piskoposluk merkezi konumundadır. Sasanilerin gerçekleştirdiği MS 7. yüzyıl başlarındaki işgal ve Arapların MS 8. yüzyıl başlarındaki akınları sonucu kent halkının eski kentlerini bırakarak 6 km kuzeydoğuda konumlanan ve Kız Kalesi olarak anılan kaleye göç ettikleri, ele geçen Roma ve Erken Bizans Dönemi devşirme malzemelerine dayandırılmaktadır (Baran, 2002, s. 823 vd.) Kentte gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarda bulunan en geç tarihli sikkelerin Erken Bizans follisleri olması da kentin Erken Bizans Dönemi'nde, MS 7. yüzyılda terk edildiğini göstermektedir (Ehling, 2008, s. 259-260). Osmanlı ve özellikle Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında Zımbıllı Tepe yöre halkı tarafından taş ocağı olarak kullanılmış, ayrıca kent erozyon ile kısmen toprak altında kalmıştır (Yaman, 1991, s. 65; Kienlin, 2008, s. 245).

Pompeiopolis'in Araştırma Tarihi

Pompeiopolis, Kastamonu ili, Taşköprü ilçe merkezinde ve Zımbıllı Tepe ile bunun kuzeyindeki küçük bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Yazılı kaynaklara göre Taşköprü'yü ilk ziyaret eden araştırmacı, Napolyon Dönemi'nde Sinop'ta konsolosluk görevinde olan Pascal Fourcade adlı Fransız'dır. Fourcade, Kastamonu bölgesinin ticari kapasitesini araştırma amacıyla 1806 yılını Taşköprü'de geçirmiştir. Pompeiopolis'in yerini tespit eden Fourcade'nin ardından Taşköprü seyyahlar ve araştırmacılar tarafından yıllar içerisinde önemli uğrak noktası hâline gelmiştir (Summerer, 2017b, s. 34 vd.).

Burası 1980 yılında sit alanı olarak tescil edilmiştir (Yaman, 1991, s. 63; Çakır, 1995, s. 39; Baran, 2002, s. 832). Kentte 1984 ve 1993 yıllarında Kastamonu Müzesi tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilmiş, 2006 yılında Münih Üniversitesi adına Latife Summerer başkanlığında ilk sistemli kazılar başlatılmış, 2012 yılında Kastamonu Müzesi Müdürlüğü adına kazılar devam etmiş, 2017 yılında Kastamonu Müzesi Müdürlüğü başkanlığında Zonguldak Üniversitesi'nden Tayyar Gürdal'ın bilimsel danışmanlığında kazılar sürdürülmüştür. Günümüzde ise Karabük Üniversitesi'nden Mevlüt Eliüşük'ün başkanlığında Pompeiopolis kazı ve araştırmaları devam etmektedir.

Anadolu'da Kiremit Kullanımı

Anadolu'da çatı kiremidi kullanımının MÖ 7. yüzyıla uzandığı kabul edilmektedir. Yunanistan ve Ege adalarında olduğu gibi Anadolu'nun Antik Dönem çatı kiremitleri de Korinth tipindedir. Bu tipin en yaygın kiremidi, çatı yüzeyini örten başlıca kaplama elemanı da olan düz kiremitlerdir. İki yan çerçeve ve bunlardan daha az yükseklikte üst çerçeveye sahip olan düz kiremidin arka kısmında damlalık adlı bir bölüm bulunmaktadır (Özyiğit, 1990, s. 152-154). Damlalık 2-3 cm kalınlığındaki kiremidin alt yüzeyinden 4-6 cm yüksekliğinde olup hafif kavisli bir profille sivri ucuna geçilmektedir (Özyiğit, 1986, s. 305). Damlalık bölümü Roma Dönemi sonlarına değin kullanılmış ve Bizans Dönemi'nde ortadan kalkmıştır (Özyiğit, 1990, s. 153-154; Özyiğit, 2003, s. 310).

Düz kiremitler Roma Dönemi öncesinde dikdörtgen biçimli iken bu döneme gelindiğinde damlalığın yer aldığı alt kenar, üst kenardan daha kısa yapılmaya başlamıştır. MS 5. ve 6. yüzyıl düz kiremitlerinde alt ve üst genişlik arasındaki fark belirginleşmiştir. Bunun dışında görülen özelliklerden birisi kiremit yüzeyinde pişirme öncesinde parmakla ya da bir nesne ile yapılmış süslemelerdir. Bu süslemelerin kullanımı Bizans Dönemi'nde yoğunlaşır ve

en sıklıkla kullanılanı da yan çerçeveleri alt kenar ile birleştiren yay şeklindeki çizgilerdir. Kanal görünümlü olan bu çizgiler, yağmur suyunun kiremidin alt kenara gitmesini de sağlamaktadır (Özyiğit, 1990, s. 155, 161, 177, tablo 1; Özyiğit, 2003, s. 311). Yassıada yakınlarında ele geçmiş bir Bizans batığında bulunan MS 7. yüzyıla ait düz kiremitlerin ilk grubunda kiremidin yüzeyinde parmak ile yapılmış düz ve eğri çizgiler, diğer grup kiremitlerde de üç parmak ile yapılmış yılan şeklinde süslemeler görülmektedir. Her iki grup kiremitlerinin ortak özelliği damlalıkların belirsizleşmesidir. Damlalığın belirginliğini kaybedip ortadan kalkması MS 7. yüzyılda gerçekleşmiştir (Özyiğit, 1990, s. 162-163).

Korinth tipi düz kiremitlerin uzunluğu 54-68 cm, genişliği ise 44-60 cm arasında değişiklik göstermektedir. Kiremitlerin her iki uzun kenarındaki çerçeveler 2-3 cm kalınlığında ve 2-4 cm yüksekliğindedir (Özyiğit, 1986, s. 305; Özyiğit, 2003, s. 310).

Korinth tipinden ayrı olarak görülen bir diğer tip olan Lakonia düz kiremidi ise dikdörtgen formda, çerçevesiz ve konkavdır. Korinth kiremiden oranla daha incedir. Bu kiremit tipi üç grupta ele alınmaktadır. İlk grupta kiremitler yukarıdan aşağıya doğru daralan bir formda olduğu için kenarlar tam olarak birleşmeyip hafif bir açıklık bırakır, ikinci grupta kenarlar tam olarak oturur, son grupta ise kenarlar yükselmiş ve ön bölüm kalınlaşmıştır (Ohnesorg, 1990, s. 182 vd, fig. 2-10, pl. 20a; Arlı, 2017, s. 148-149; Arlı, 2022, s. 4-5, res. 6).

Formlarına Göre Pompeiopolis Kiremitleri

Düz (stroter/tegula) kiremitler

Pompeiopolis'te gün yüzüne çıkartılan çok sayıda pişmiş toprak kiremit ve kiremit parçasından 203 tanesinin incelendiği bu çalışmada örneklerden 135 tanesini düz kiremit ve parçaları oluşturmaktadır³. Kentte düz kiremitlerin Korinth ve Lakonia tipi örnekleri saptanmıştır. Formundan dolayı daha iyi korunmuş olan düz kiremitler özellikle Roma villasından olup villayı sayısal olarak bazilika, hamam, macellum ve tapınak takip etmektedir.

Kentte açığa çıkarılan düz kiremitlerden tüm ya da tüme yakını korunmuş olan örneklerin uzunlukları 36-68 cm, genişlikleri 22,5-47,5 cm arasında değişen ölçülerdedir. Bunların kalınlıkları 3 cm, çerçeve yükseklikleri de 2,4 ile 7 cm arasında görülmektedir. Örneklerin birçoğu kırık hâlde ele geçtiği ve tüm hâlde bulunanlardan da aynı ölçüye sahip az sayıda kiremit olduğu için genel bir ölçü verilememekte, ancak sözü edilen yaklaşık aynı ölçüye sahip kiremitlere bakıldığında bunların 44 cm uzunluk, 30 cm genişlik ya da 67 cm uzunluk, 47 cm genişliğe sahip oldukları görülmektedir. Kırık hâlde bulunan kiremitlerden de uzunluğu korunmuş örnekler incelendiğinde uzunluğun 37,5-50 cm, genişliği korunmuş örneklerde ise genişliğin 22,5-40 cm arasında değiştiği görülmektedir. Pompeiopolis'in düz çatı kiremitlerinin form ve ölçüleri dikkate alınarak yapılan incelemede bu malzeme dört gruba ayrılmıştır.

Tip 1A düz (stroter/tegula) kiremitler. Korinth tipindeki ilk grup kiremitlerde (Şekil 3) kiremidin üst yarısı ile alt yarısının genişliği eşit olmayıp aşağıdan yukarı doğru bir genişleme olduğu görülmektedir. 36-50 cm arasında değişen uzunluğa sahip olan bu kiremitlerin üst yarı genişlikleri 25,5-42,5 cm, alt yarı genişlikleri ise 22,5-35 cm arasında değişen ölçülerdedir. Bu gruptaki kiremitlerin kalınlıkları 2,1-3 cm arasında olup çerçeve yükseklikleri de 2,4-7 cm arasındadır. Kiremitlerin arka kısmında damlalık bulunmayıp düz bir yüzeye sahiptir. Kiremitlerin ön kısmı da düz olup bunun yanı sıra bazı örneklerde yivler ya da çeşitli bezekler mevcuttur. Kiremitlerin her iki uzun kenarı birer çerçeve şeklinde yükseltilmiştir. Yumuşak bir açığa sahip olan bu çerçeveler, kısa kenar ile birleşmelerinden itibaren yükselir ve merkeze geldikten sonra diğer kısa kenar ile birleşmeden önce tekrar alçalmaya başlamaktadır. Böylece kiremidin uzun kenarlarında yer alan çerçevelerin tüm noktaları aynı yükseklikte değildir. Her iki kısa kenar çerçevesiz, düz bir hatta sahiptir. Bu grubun bazı örneklerinde kiremidin geniş üst yarısında, her iki uzun kenarın kısa kenar ile birleştiği yerdeki köşe noktalar dışarıya doğru uzatılmış (Şekil 3c), bazı örneklerde bu kısım kanal

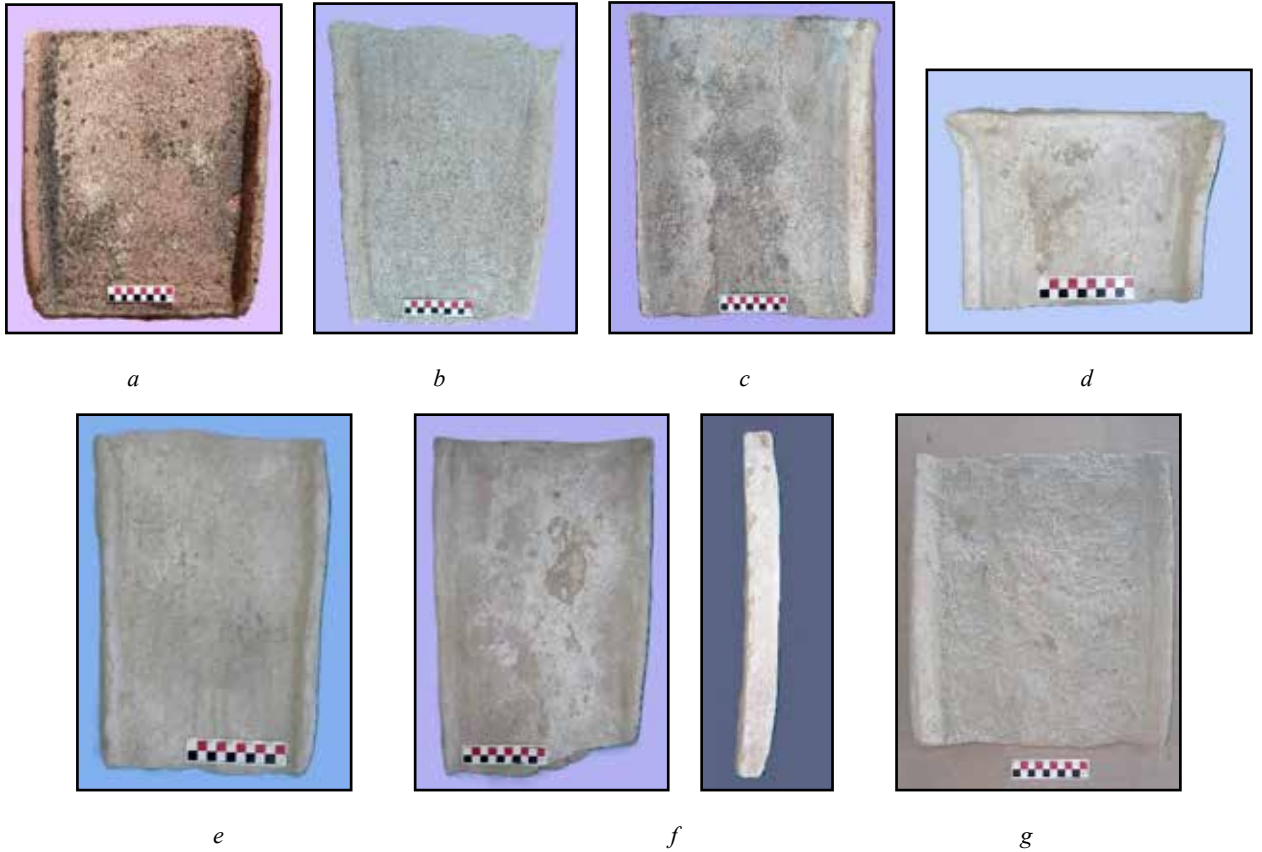
³ Kentte yapılan erken dönem kurtarma kazılarında oluklu kiremitler de tespit edilmiştir. Bkz. Çakır, 1995, s. 43.

hâlini almıştır (Şekil 3d). Bu kanallar olasılıkla yağmur suyunun kiremitten atılması için bu şekilde yapılmıştır. Kiremitlerde özenli bir işçiliğe ve bir firmis uygulamasına rastlanmamaktadır.

Samsun'da, Amisos Antik Kenti nekropolünde tespit edilen Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen kiremit mezarlarda bulunan malzeme Pompeiopolis düz kiremit tip 1A örneklerine benzer yapıdadır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 5 vd., res. 13 a-b-c; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018; Şirin, 2022, s. 448-449, kat. no. 1-6 res. 14-19, çiz. 1-6). Her iki kentin kiremitleri Korinth tipinde olup her iki uzun kenarda çerçeveler mevcuttur. Kiremitlerin ön ve arka yüzeyleri de düzdür. Amisos çatı kiremitleri 49,5-62 cm uzunluk ve 42-47,1 cm arasında genişliğe sahip iken mezarlarındaki kiremitler de 50x50 cm ve 45x65 cm ölçülerindedir. Pompeiopolis örneklerinden farklı olarak Amisos kiremitlerinde kiremidin üst ve alt genişliği eşit olduğu için Roma Dönemi'nin ortalarından önceye, MS 2.-3. yüzyıla tarihlenmekte (Şirin, 2022, s. 451-454), ayrıca yan çerçeveler kiremit yüzeyinden biraz geriden başlayıp daha keskin açığa kavuşur, işçilik özenli ve yüzeyde firmis de görülmektedir.

Şekil 3

Pompeiopolis Tip 1A Düz Kiremitler⁴.

4 a. villa (?), uzunluk 46 cm, genişlik 33/36,9 cm, kalınlık 3 cm, çerçeve yüksekliği 5-6 cm; b. villa, uzunluk 44 cm, genişlik 27,5/32,5 cm, kalınlık 2,1-2,7 cm, çerçeve yüksekliği 2,4-5 cm; c. villa, uzunluk 50 cm, genişlik 35/42,5 cm, kalınlık 3 cm, çerçeve yüksekliği 5/7 cm; d. villa, korunan uzunluk 21 cm, genişlik 27 cm, kalınlık 3 cm, çerçeve yüksekliği 4,5 cm; e. villa, uzunluk 36 cm, genişlik 22,5/25,5 cm, kalınlık 2/3 cm, çerçeve yüksekliği 4,5/5,5 cm; f. villa, uzunluk 43 cm, genişlik 25/29 cm, kalınlık 2/2,5 cm, çerçeve yüksekliği 4,4-4 cm; g. bazilika, uzunluk 43 cm, genişlik 32/37 cm, kalınlık 2-3 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm

Tip 2A düz (stroter/tegula) kiremitler. İkinci grup düz kiremitler (Şekil 4) Lakonia tipi olup sadece Roma villasında bulunmuştur. 68 cm uzunluk, 47 cm genişlik ile 62 cm uzunluk, 40 cm genişlikte görülen bu kiremitler 3 cm kalınlığa sahiptir. Önceki gruptan farklı olarak bu kiremitlerin her bir kenarı çerçevesizdir. Konkav bir yapı sergileyen kiremitlerin ön ve arka yüzeyleri eklentisiz, düz, ayrıca kiremitlerin üst ve alt yarısının genişliği eşittir. Çatıda yan yana dizildiğinde arada herhangi bir boşluk bırakmayacak olan bu kiremitler, yapı olarak Lakonia düz kiremitlerin ikinci tipine (bkz. Ohnesorg, 1990, s. 182-183, fig. 2; Arlı, 2017, s. 149; Arlı, 2022, s. 4-5, res. 6) uymaktadır. Bu grup düz kiremitlerde özenli bir işçiliğe ve bir firnis uygulamasına rastlanmamaktadır.

Şekil 4

Pompeiopolis Tip 2A Düz Kiremit Örnekleri⁵.

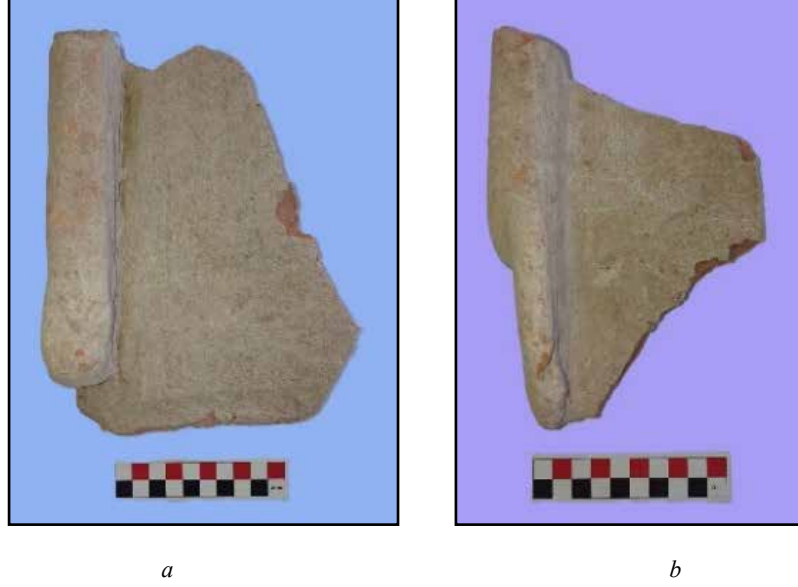
a

b

Tip 3A düz (stroter/tegula) kiremitler. Bu tipin düz kiremitleri (Şekil 5) macellumda açığa çıkarılmıştır. Ne yazık ki bunlar tüm halde olmayıp küçük parçalardır. Korunan uzunlukları 18,5 cm ile 21 cm, korunan genişlikleri de 12,5 cm ile 15 cm'dir. Bunların kalınlıkları 2,5 cm, çerçeve yükseklikleri de 7 cm'dir. Korinth tipinde olan bu kiremit parçaları ilk gruptan farklı olarak girintili çerçevelere sahiptir. Şekil 5a'da çerçeve kiremit yüzeyinden 3 cm içerde yapılmış iken Şekil 5b'de çerçeve 7 cm içerdedir. Ancak ikinci örnekte çerçeve daha kalın olup içerde kalan kısım çerçevenin gerisinden başlamaktadır. Her iki kiremidin yüzeyi firmissiz ve düz yapıdadır.

Amisos Nekropolü'nde tespit edilen mezarların kiremitleri Pompeiopolis düz kiremit tip 3A örneklerine kısmen benzer yapıdadır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 5 vd., res. 13 a-b-c; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, Şirin, 2022, s. 448-449, kat. no. 1-6, res. 14-19, çiz. 1-6, Şirin, 2022, s. 448-449, kat. no. 1-6, res. 14-19, çiz. 1-6,). İki kentin kiremitleri Korinth tipinde olup her iki uzun kenar çerçevesizdir. Yan çerçeveler kiremit yüzeyinden biraz geriden başlamaktadır ama Amisos örneği daha keskin açığa sahiptir.

5 a. villa, uzunluk 68 cm, genişlik 47 cm, kalınlık 3 cm; b. villa, uzunluk 62 cm, genişlik 40 cm, kalınlık 3 cm

Şekil 5*Pompeiopolis Tip 3A Düz Kiremit Örnekleri⁶.*

Tip 4A düz (stroter/tegula) kiremitler. Pompeiopolis kentinde bulunan düz kiremitlerin son tipi (Şekil 6) macellumda bulunmuştur. Bu tipi temsil eden tek kiremit parça halindedir. Korunan uzunluğu 7,5 cm, korunan genişliği 10 cm olan parçanın kalınlığı 2,5 cm ve çerçeve yüksekliği 5,5 cm'dir. Korinth tipindeki bu kiremit parçasını diğerlerinden ayıran özellik kısa kenarında yer alan çerçevedir. Standart Korinth kiremitlerinde her iki uzun kenar bir çerçeveye sahip iken kiremidin üstteki kısa kenarında da ince yapıda bir çerçeve bulunmaktadır. Pompeiopolis örneğinde bir miktar içerden başlayan ve literatürde astragal olarak geçen bu çerçeve de ince yapıdadır. Kiremidin arka yüzeyi düz olup her iki yüzeyde de firnis görülmez.

Şekil 6*Pompeiopolis Tip 4A Düz Kiremit Örneği*

6 a. macellum, korunan uzunluk 21 cm, korunan genişlik 15 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 7 cm, profil 3 cm içerde; b. macellum, korunan uzunluk 18,5 cm, korunan genişlik 12,5 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 7 cm, profil 7 cm içerde.

Kapama (kalypter/imbrex) kiremitler

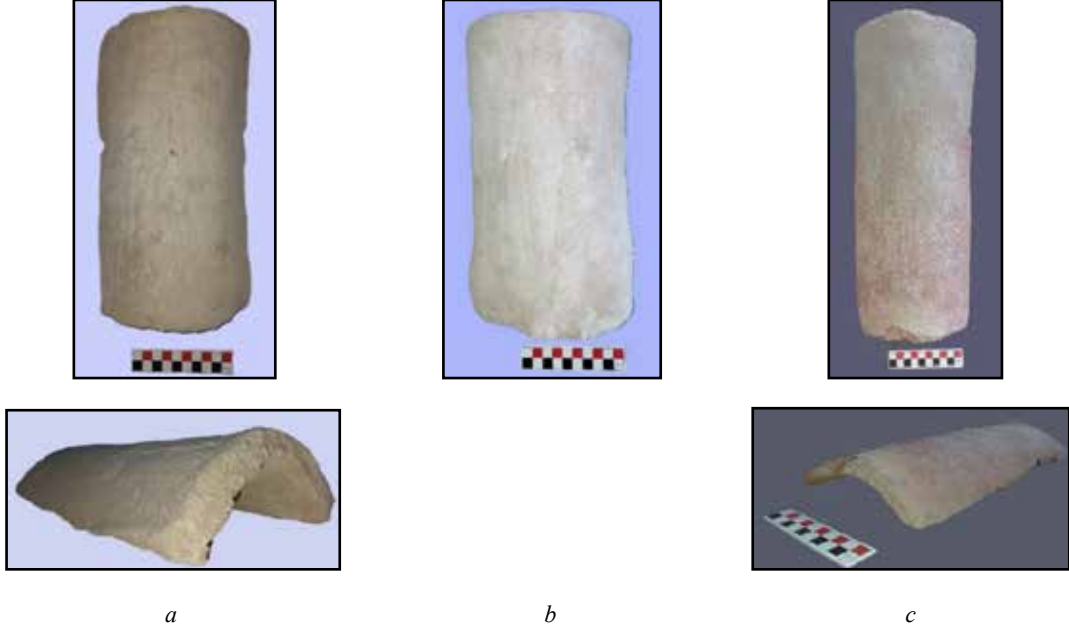
Kapama kiremitler, çatıların yüzeyini örten düz kiremitlerin aralarında kalan boşluğu kapatmak için kullanılmıştır. Düz kiremitlerde olduğu üzere kapama kiremitlerde de Korinth ve Lakonia tipleri görülmektedir. Korinth tipindeki kapama kiremitlerin profilleri dönemden döneme farklılık göstermektedir. Erken dönemde yarım yuvarlak form, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne değin beşik çatı form kullanılmışken daha sonra üçgen ve Erken Bizans Dönemi'nde ise yarım yuvarlak form tekrar görülmektedir (Özyiğit, 1986, s. 306; Özyiğit, 1990, s. 156-157; Özyiğit, 2003, s. 311). Kendi içerisinde ikiye ayrılan Lakonia kapama kiremidinin ise 1. tipi, geniş yarım yuvarlak şekilli ve düz kiremit kadar uzunlukta olup her bir kiremit diğerinin üzerine oturmaktadır. Altta yer alan kiremidin üst kısmı geniş, bu kiremidin üzerine gelen kiremidin alt kısmı da daraltılmıştır. Böylece yağmur ve kar suyu sızmaları engellenmektedir (Ohnesorg, 1990, s. 184, fig. 4; Arlı, 2017, s. 149; Arlı, 2022, s. 4-6, res. 6, 8-9). Tip 1'in ortalama çapı 15-20 cm ve tam bir yarım daire iken tip 2'nin çapı yaklaşık 30 cm ya da daha fazladır (Ohnesorg, 1990, s. 185-188, fig. 4-10).

Pompeiopolis'te açığa çıkarılan çok sayıda kiremit ve kiremit parçası içerisinden değerlendirmeye alınan örneklerden 68 tanesini kapama kiremit oluşturmaktadır (Şekil 1). Kentin düz kiremitlerinde olduğu gibi kapama kiremitlerinde de Korinth ve Lakonia tipi görülmekle birlikte kiremitler özellikle Roma villasından gelmiştir. Villayı sayısal olarak hamam, bazilika, macellum ve tapınak takip etmektedir.

Kentte gerçekleştirilen kazılarda tüm ya da tüme yakın durumda bulunan kapama kiremitlerin uzunlukları 26,5 cm ile 50,5 cm arasında değişen ölçülerdedir. Aşağıya doğru genişleyen formları itibariyle kiremitlerin daha dar olan üst kısmının genişliği 14 cm ile 17,5 cm ve daha geniş olan alt kısmının genişliği de 15 cm ile 20 cm arasında değişmektedir. Kiremitlerin kalınlıkları 1,5 cm ile 3 cm arasında farklılık göstermekte iken birçok örnek 2 cm kalınlığındadır. Kiremit derinliklerinin de 3 cm ile 7 cm arasında olduğu görülmektedir. Ancak örneklerin birçoğu 4 cm ile 5 cm arasında derinliğe sahiptir.

Tüm ya da tüme yakını korunmuş örneklerin dışında sayısal olarak daha fazla olan kiremit parçaları incelendiğinde uzunluk ve genişlik alınacak kısımları tahrip olduğu için bunlar hakkında sadece tahmini bir fikir oluşabilmektedir. Söz konusu kiremit parçalarının uzunlukları 43,5 cm ve 47 cm olan birer örnek dışında 8,5 cm ile 35,5 cm arasında değişmektedir. Parçaların genişliklerinin de iki örnek (sadece bir örnek 30 cm, bir diğeri de 44 cm) dışında 9 cm ile 18 cm arasında olduğu görülmektedir. Parçaların kalınlıkları 1,5 cm ile 3 cm arasında iken çoğu parça 2 cm kalınlığındadır. Son olarak kiremit derinlikleri de 2 cm ile 7,5 cm arasında değişen ölçülerdedir. Pompeiopolis'in kapama kiremitlerinin form ve ölçüleri dikkate alınarak yapılan incelemede bu malzeme beş grupta değerlendirilmiştir.

Tip 1B kapama (kalypter/imbrex) kiremitler. Açık renk bir yüzeye sahip olan ilk grup kapama kiremitler (Şekil 7) Roma villası ve hamamdan gelmiştir. Özenli bir işçilik sergilemeyen bu kiremitlerde fırın de görülmez. Yarım yuvarlak formlu profile sahip olan bu kiremitlerin üst ve alt kenar genişlikleri arasında çok az bir fark mevcuttur. Örneklerin üst kenar genişlikleri 14,5 cm ve 15 cm iken alt kenar genişlikleri 15 cm ve 16,5 cm'dir. Bunlar 28 cm, 35 cm ve 41,5 cm olmak üzere farklı uzunlukta dırlar. Kiremit kalınlıkları da 2 cm ve 2,5 cm'dir, derinlikleri de 3,5-6 cm arasında değişmektedir.

Şekil 7*Pompeiopolis 1B Tipi Kapama Kiremit Örnekleri⁷.*

Tip 2B kapama (kalypter/imbrex) kiremitler. Roma villasında bulunan ikinci gruba ait kapama kiremit (Şekil 8) 44 cm uzunluğundadır. Kiremit yukarıdan aşağıya doğru genişlemektedir. Yarım yuvarlak profilli kiremidin üst genişliği 16,5 cm iken alt genişliği 19 cm'dir. Kalınlık 2,4 cm, derinlik de 5 cm ile 6,3 cm'dir. Açık renkte olan yüzey düzgün bir yapıda olup firnis izi görülmez.

Şekil 8*Pompeiopolis Tip 2B Tipi Kiremit Örneği*

7 a. villa, uzunluk 28 cm, genişlik 14,5/15 cm, kalınlık 2 cm, derinlik 4/5 cm; b. villa, uzunluk 35 cm, genişlik 14/15,5 cm, kalınlık 2,5 cm, derinlik 4/6 cm; c. hamam, uzunluk 41,5 cm, genişlik 16,5/15 cm, kalınlık 2 cm, derinlik 3,5/3,7 cm

Tip 3B kapama (kalypter/imbrex) kiremitler. Üçüncü grubun kapama kiremidi (Şekil 9) alt kenar genişliği ile dikkat çeker. 30 cm uzunluğundaki kiremit yukarıdan aşağıya doğru keskin bir açıyla genişlemektedir. Yarım yuvarlak profilli kiremidin üst kenarı 14 cm genişliğinde iken alt kenar 20 cm genişliğindedir. Kiremidin kalınlığı 1,5 cm ve 2,5 cm, derinlik de 4 cm ve 5,5 cm'dir. Roma villasında ele geçen kapama kiremidin kısa kenarı bir miktar kırıktır. Bu kiremit özenli bir işçilik göstermez ve açık renk yüzeyde firnis izi görülmez.

Şekil 9

Pompeiopolis Tip 3B Kapama Kiremit Örneği

Tip 4B kapama (kalypter/imbrex) kiremitler. Diğer bir kapama kiremit tipi örneği (Şekil 10) daha keskin açılı, üçgen profillidir. Roma villasından gelen kiremit çok özenli bir işçiliğe sahip olmayıp firnis izi de görülmez. Yukarıdan aşağıya doğru genişleyen bir yapıda olan kiremidin uzunluğu 44,5 cm, üst kenar genişliği 14,3 cm, alt kenar genişliği 17 cm, kalınlığı 2 cm ve derinliği 4 cm ile 6 cm olarak ölçülmektedir. Üçgen profil yapısı ile ilk üç grubun örneklerinden ayrılan bu kiremidin yüzey rengi de diğerlerine göre çok daha koyu tondadır. Bu örnek formundan dolayı Korinth tipli kapama kiremit olarak nitelendirilebilmektedir. Üçgen profilli kapama kiremitler Özyiğit'e göre MS 4.-5. yüzyıllarda kullanım görmüş, ayrıca üçgen profil MS 5. yüzyılda yarım yuvarlak profile dönüşmüş olmalıdır (Özyiğit, 1990, s. 157, şek. 5g-h).

Şekil 10

Pompeiopolis Tip 4B Kapama Kiremit Örneği

Tip 5B kapama (kalypter/imbrex) kiremitler. Pompeiopolis'in mevcut kapama kiremitleri içerisinde son tip (Şekil 11) Roma villasından gelmektedir. Kırık olarak günümüze ulaşan kiremit, ölçüsü ile dikkat çekmektedir. Uzunluğunun 43,5 cm'si korunmuş olan kiremidin 42/44 cm genişliği, 3 cm kalınlığı, 7,2/7,5 cm derinliği vardır. Form ve ölçüsü bakımından bu örnek Lakonia tip 2 (bkz. Ohnesorg, 1990, s. 186, fig. 8) olarak nitelendirilebilmektedir. Koyu renkteki bu kiremit firnissizdir ve özenli bir işçilik göstermez.

Şekil 11*Pompeïopolis Tip 5B Kapama Kiremit Örneği***Bezemelerine Göre Pompeïopolis Kiremitleri**

Antik Dönem çatı kiremitlerinde geometrik ya da bitkisel motifler, insan ya da hayvan figürleri, damgalar ve çeşitli işaretlerin görüldüğü örnekler mevcuttur. Örneğin Roma Dönemi Britanya'sında yarı dairesel motifler, Geç Roma Dönemi Sicilya'sında taralı çizgilerle yapılan geometrik motifler, Icklingham'da gemi omurgası betimi, Britanya Cirencester'de insan ve hayvan figürleri görülmüştür. İşaretili örnekler kiremitlerin yapılarıdaki kullanım yeri hakkında bilgi vermektedir. Damgalı olanlar ise devlet mülkiyetinin korunması amacıyla genellikle üst mevkideki yöneticiler tarafından kullanılmıştır. Bunların dışında bazı kiremitler üzerinde saptanan yazılar içerisinde kiremidin kullanıldığı yapının ait olduğu kentteki konumunu belirten yer adları, kiremit imalatçısının, atölyenin ve sahibinin adları ya da mimar ve mühendislerin adları ile kiremidin yapıldığı ayı belirten adlar mevcuttur (Coşkun, 2001, s. 19-20. Ayrıca bkz. Brodribb, 1979; Wilson, 1979; Wiseman, 1979; Coşkun, 2007).

Düz kiremitler bölümünde değinildiği üzere Anadolu'da MS 5. ve 6. yüzyılda kiremit yüzeylerine pişirme öncesinde parmakla ya da bir nesne ile bezemeler yapılmıştır. Bizans Dönemi'nde kullanımı yoğunlaşan bu bezemelerin en sıklıkla görüleni yan çerçeveleri alt kenar ile birleştiren yay şeklindeki çizgilerdir (Özyiğit, 1990, s. 177, tablo 1). Yassıda yakınlarından bir Bizans batığındaki MS 7. yüzyıl düz kiremitlerinin ilk grubunda kiremidin yüzeyinde parmak ile yapılmış düz ve eğri çizgiler görülmektedir. Diğer grup kiremitlerde de üç parmak ile yapılmış yılan şeklinde bezemeler mevcuttur (Özyiğit, 1990, s. 162-163). Dede Harabeleri düz kiremitlerinde de bulunan bu bezemeler Pompeïopolis örneklerine benzer formdadır (bkz. Akgün, 2020, s. 9-48, şek. 5.5)⁸.

Düz (stroter/tegula) kiremitler

Pompeïopolis'in düz çatı kiremitleri üzerinde 14 farklı bezeme tespit edilmiştir (Şekil 12). Birçok yayında bu tarz bezemeler "oluk" olarak tabir edilmesine rağmen Pompeïopolis, derinliği olmayan çok yüzeysel örneklerle sahip olduğu için "bezeme" tanımı uygun görülmektedir. Kentteki Roma villası, bazilika ve hamamdan gelen söz konusu bezemeli kiremitler sayıca fazla değildir.

Birbirine paralel, düz ve dik çizgiler. Kentteki kazılar sırasında Roma villasında bulunan düz çatı kiremitleri içerisindeki bazı örneklerde (Şekil 12a) kiremidin iç yüzeyinde uzun kenara paralel, düz ve dik çizgiler yer almaktadır. Yiv olarak nitelendirilen bu çizgiler, hamur henüz yaş iken ve birbirine çok yakın yapılmıştır.

8 Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinin Belören köyünde bulunan Dede Harabeleri'nin çatı kiremitleri MS 5.-7. yüzyıla tarihlenmektedir.

“V” şeklinde bezeme. Kentteki Roma villasında bulunan bir düz çatı kiremidinin (Şekil 12b) korunmuş olan yarısının iç yüzeyinin merkezine yakın noktada “V” şeklinde bir bezek görülmektedir. Hamur yaşken olasılıkla parmakla yapılmış olan bu bezek derinliğe sahip olmayıp yüzeyseldir.

Çerçevmsi oluk. Kentteki Roma villası ve hamamda bulunan birer düz çatı kiremidinin (Şekil 12c) iç yüzeyinde kiremidin her bir kenarı boyunca devam eden yiv şeklinde ancak biraz daha derin çizgiler (1,5 cm) görülmektedir. Olba'da bulunan MS 7. yüzyıla tarihlenen düz çatı kiremitlerinde de bu şekilde oluk mevcuttur (Yıldırım, 2014, lev. XIV, res. 6)⁹.

Ters “L” şeklinde bezeme. Kentteki Roma villasında bulunan bir düz çatı kiremidinin (Şekil 12d) korunmuş olan yarısının iç yüzeyinde “L” şeklinde bir bezek görülmektedir. Bu bezek hamur yaş iken parmakla kiremidin yaklaşık merkezine işlenmiştir.

Yarım daire. Kentteki Roma villası ve bazilikada bulunan birkaç parça düz çatı kiremidinin (Şekil 12e) iç yüzeyinde yarım daire biçiminde birer bezek yer almaktadır. Örneklerin birinde kiremidin korunmuş olan yarısında yarım daire mevcut iken diğer iki örnekte kiremidin kısa kenarını kısmen kaplayan yarım daire görülmektedir. Tek örnekte ise aynı şekilde ancak daha ufak ve merkezinde bir nokta bulunan yarım daire çizilidir¹⁰. Bu bezeme Dede Harabeleri'nin düz kiremitlerinde de bulunmaktadır. Ancak bu örneklerde parmak ile değil bir nesne yardımı ile yapılmışlardır (Akgün, 2020, s. 61, şek. 5.5, DH-18).

Düz, dik ve kalın tek çizgi. Kentteki Roma villasında bulunan düz bir çatı kiremidinin (Şekil 12f) korunmuş olan yarısının iç yüzeyinde parmak ile yapılmış düz, dik ve kalın tek bir çizgi görülmektedir.

Dalgalı, dik ve tek çizgi. Kentteki villada bulunan bazı düz çatı kiremitlerinin (Şekil 12g) iç yüzeyinde parmak ile yapılmış dik, dalgalı ve kalın tek bir çizgi görülmektedir. Bu çizgi açılmış “S” formunda olup kiremidin korunmuş olan yarısında ve kısa kenara çok yakın işlenmiştir. Bu bezeme Dede Harabeleri'nin düz kiremitlerinde de görülmektedir (Akgün, 2020, s. 61, şek. 5.5, DH-17).

Kurdele. Kentteki antik hamamda bulunmuş düz bir çatı kiremidinin (Şekil 12h) iç yüzeyinde bir nesne yardımı ile yapılmış kurdeleye benzer formda bezeme görülmektedir. Bu bezek, kiremidin korunmuş olan yarısında ve kısa kenardan merkeze doğru işlenmiştir¹¹.

Dış bükey, birbirine paralel, iç içe kalın çizgiler. Kentteki antik hamamda bulunan üç düz çatı kiremidinin (Şekil 12i) iç yüzeyinde, kiremitlerin korunmuş olan parçalarında kısa kenar boyunca parmak ile yapılmış dış bükey, birbirine paralel, iç içe kalın üç çizgi görülmektedir. İki örnekten farklı olarak bir örnekte bu çizgiler arasındaki mesafe dardır¹².

İç içe küçük dalgalı çizgiler. Kentteki antik hamamda bulunan iki düz çatı kiremidinin (Şekil 12j) iç yüzeyinde, kiremitlerin korunmuş olan parçalarında uzun kenar ile paralel şekilde bir nesne yardımı ile yapılmış iç içe küçük dalgalı çizgi sıraları görülmektedir. Bunlar olasılıkla kiremit boyunca devam etmekte idi.

İç içe büyük dalgalı çizgiler. Kentteki antik hamam ve bazilikadan gelen üç düz çatı kiremidinin (Şekil 12k) iç yüzeyinde, kiremitlerin korunmuş olan parçalarında kısa kenardan itibaren uzun kenar ile paralel şekilde devam eden ve bir nesne yardımı ile yapılmış iç içe büyük dalgalı çizgi sıraları görülmektedir. Bunlar özensiz şekilde ve orantısız yapılmıştır. Olba'da bulunan MS 7. yüzyıla tarihlenen düz çatı kiremitlerinde de bu şekilde bezemeler mevcuttur (Yıldırım, 2014, lev. XV, res. 7). Dede Harabeleri örneklerinde de bu bezeme yer almaktadır.

9 Salamis'in MÖ 4.-7. yüzyıl benzer kiremit örnekleri için de bkz. Coşkun, 2007, s. 10, çiz. 1-6.

10 Bu bezemenin kullanıldığı Roma Dönemi Londra'sından Korinth tipli düz kiremit örneği için bkz. Hamari, 2019, s. 67, fig. 10a.

11 Roma İmparatorluğu'nun Batı toprağı İngiltere'den bu bezemenin kullanıldığı Roma Dönemi Korinth tipli düz kiremit örneği için bkz. Hamari, 2019, s. 144, fig. 3. Ayrıca bkz. Brodrigg, 1979, s. 214, fig. 9.2.

12 Bu bezemenin kullanıldığı Sikyon'dan Geç Roma Dönemi düz kiremit örnekleri için bkz. Koskinas, 2011, s. 561, fig. II.12.

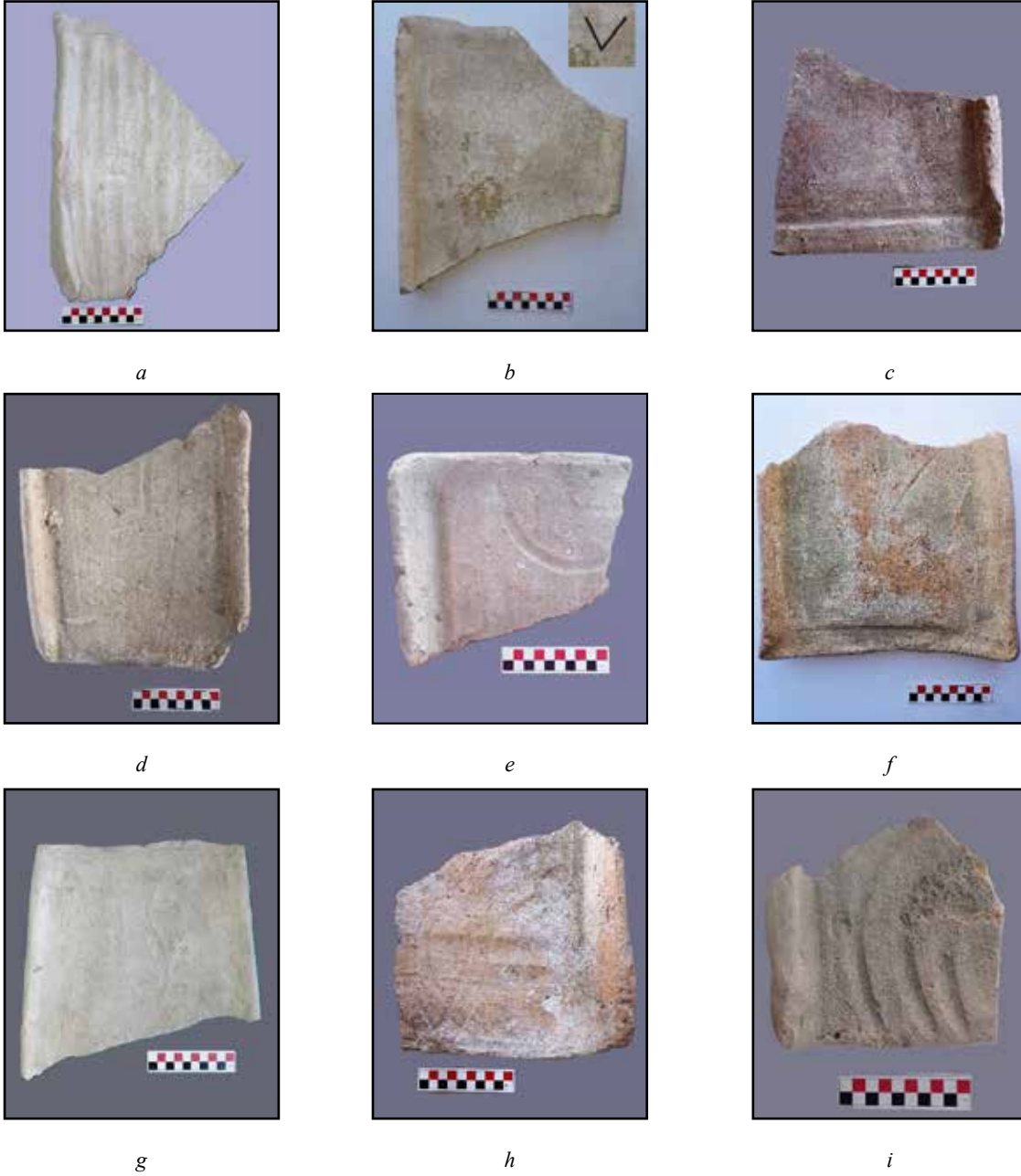
Merkezden ikiye bölünmüş daire. Kentteki antik hamamda bulunan düz bir çatı kiremidinin (Şekil 12l) korunmuş olan kısmında parmak ya da bir nesne yardımıyla kiremidin kısa kenar ile uzun kenar hattına çok yakın konumda işlenmiş bir bezek yer almaktadır. Daire şeklindeki bezek, düz bir çizgi ile iki eşit parçaya ayrılmış görünümündedir.

Birbirine paralel zikzak çizgiler. Kentteki Roma villasında bulunmuş düz bir çatı kiremidinin (Şekil 12m) korunmuş olan kısmının düz yüzeyine birbirine paralel ve bitişik olarak zikzak çizgi sıraları işlenmiştir. Bir nesne yardımı yapılmış bu zikzak sıraları hafif kalınlıkta ve zeminden daha koyu bir tondadır.

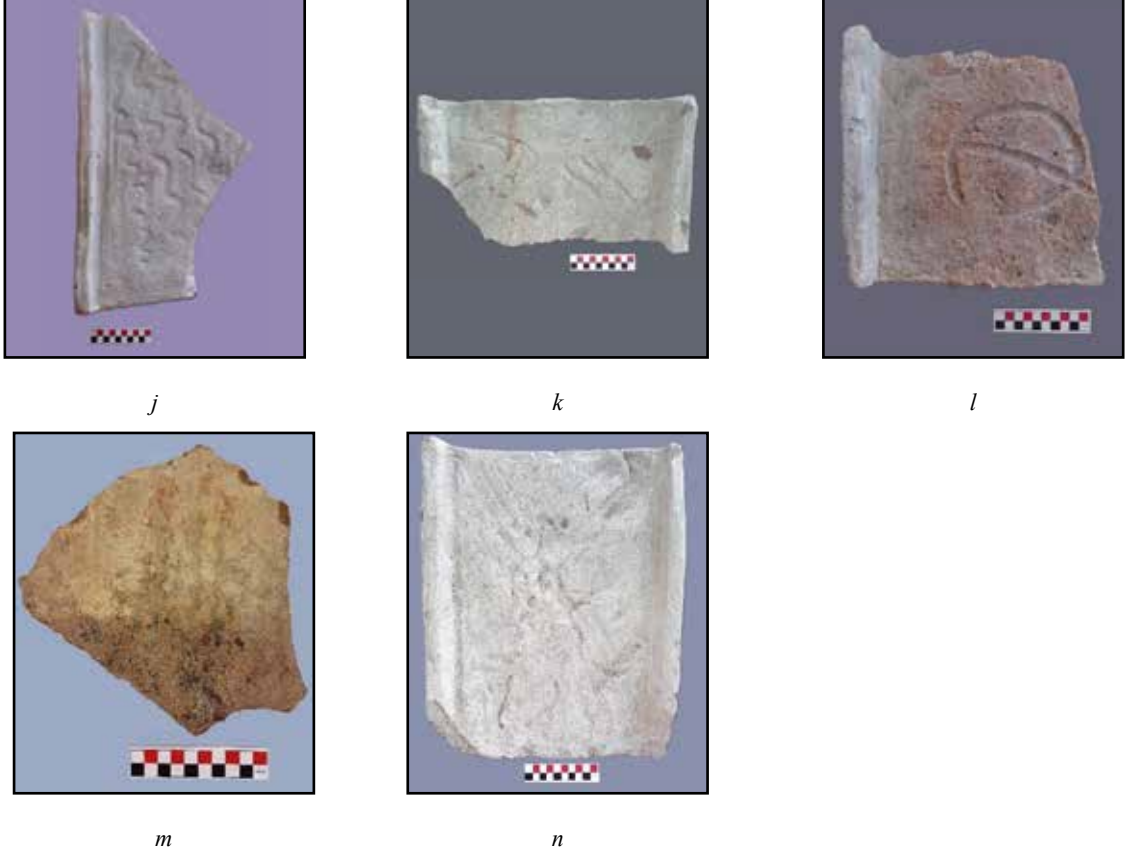
Birbirine paralel üç ince çizgi ile yapılan çarpı işareti. Kentteki bazilikada bulunmuş neredeyse tamamı korunmuş düz bir çatı kiremidinin (Şekil 12n) iç yüzeyine bir nesne yardımıyla birbirine paralel üç ince çizgi ile bir çarpı işareti işlenmiştir. Bu işaretin kiremit yüzeyini tamamen kapladığı görülmektedir. Bu bezeme Dede Harabeleri'nin düz kiremitlerinde de bulunmaktadır (bkz. Akgün, 2020, s. 61, şek. 5.5, DH-20).

Şekil 12

Bezemelerine Göre Pompeiopolis Kiremitleri¹³.

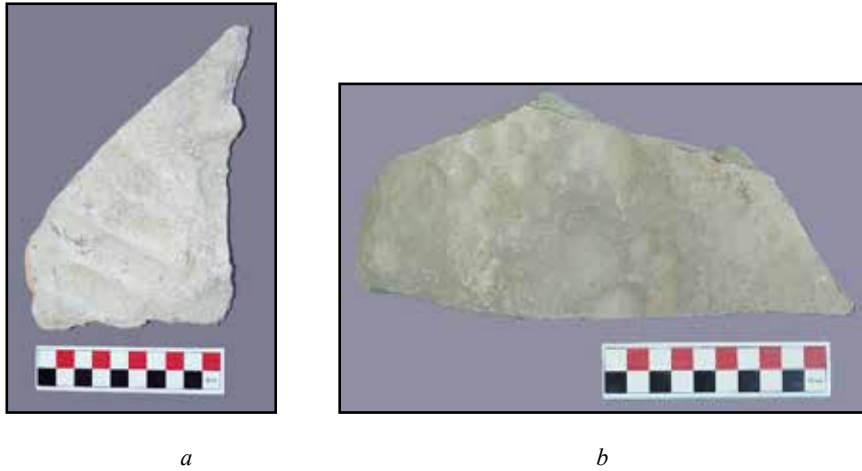
13 a. korunan uzunluk 34,5 cm, korunan genişlik 23,5 cm, kalınlık 2 cm, çerçeve yüksekliği 4,5 cm; b. korunan uzunluk 33 cm, genişlik 27 cm, kalınlık 2 cm, çerçeve yüksekliği 4 cm; c. korunan uzunluk 23 cm, korunan genişlik 26 cm, kalınlık 3 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm; d. korunan uzunluk 31 cm, genişlik 25/27 cm, kalınlık 4 cm, çerçeve yüksekliği 2,5 cm; e. korunan uzunluk 18 cm, genişlik 21 cm, kalınlık 3 cm, çerçeve yüksekliği 6 cm; f. korunan uzunluk 27 cm, genişlik 29 cm, kalınlık 2,8 cm, çerçeve yüksekliği 4,5/5 cm; g. korunan uzunluk 24,6 cm, genişlik 24/26 cm, kalınlık 2 cm, çerçeve yüksekliği 4-4,3 cm; h. korunan uzunluk 23,5 cm, korunan genişlik 23 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 5,5 cm; i. korunan uzunluk 17 cm, korunan genişlik 16 cm, kalınlık 2/2,5 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm; j. uzunluk 50 cm, korunan genişlik 30 cm, kalınlık 2,5/3 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm; k. korunan uzunluk 22 cm, genişlik 40 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm; l. korunan uzunluk 25 cm, korunan genişlik 26 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm; m 19x17 cm, kalınlık 2,5 cm; n. uzunluk 44 cm, genişlik 30,5/36,5 cm, kalınlık 2,5 cm, çerçeve yüksekliği 5 cm

Pompeiopolis'te bulunan bazı düz çatı kiremidi parçaları (Şekil 13) üzerinde çeşitli izler saptanmıştır. Bu örnekler kişilerin parmak izleri ya da hayvanların ayak izlerinden oluşmaktadır. Roma villası ile bazilikada bulunan söz konusu parçalar ne yazık ki küçük boyutlarda ve bilgi vermekten uzaktır.

Şekil 13

Üzerinde İnsan ve Hayvan İzi Olan Pompeiopolis Düz Çatı Kiremitleri¹⁴.

14 Parça "a" bazilika. Kalınlık 1,5-2 cm, uzunluk ve genişlik 10,5x15 cm Parça "b" villa. Korunan uzunluk 22 cm, korunan genişlik 10 cm, kalınlık 2 cm

Kapama (kalypter/imbrex) kiremitler

Pompeiopolis'in kapama çatı kiremitleri içerisinde sadece üç örnekte oluk olarak tanımlanabilecek bezemeler görülmektedir (Şekil 14). Kentteki macellum, hamam ve bazilikadan gelen söz konusu bezemeli kiremitlerde üç farklı bezeme tespit edilmiştir.

Paralel çift oluk. Macellumda bulunmuş bir kapama kiremidinin (Şekil 14a) korunmuş olan yarısına, kısa kenara yakın konumda ve onunla paralel şekilde iki oluk yapılmıştır. Bu oluklar bezeme olarak değil üzerine gelecek kiremidin daha iyi oturabilmesi amacı ile de yapılmış olabilir.

Paralel tek oluk. Kentteki antik hamamda ele geçmiş bir kapama kiremidin (Şekil 14b) üst yüzeyine merkezi olarak kiremidin uzun kenarı ile paralel ve olasılıkla parmakla bir oluk yapılmıştır.

Tekli kabartma. Bazilikada bulunmuş bir kapama kiremidin (Şekil 14c) gövdesinde, kısa kenar ile paralel olarak yapılmış oluk formunda tekli bir kabartma görülmektedir.

Şekil 14

Bezemelerine Göre Pompeiopolis Kapama Çatı Kiremitleri¹⁵.

Pompeiopolis Kiremitlerinin Kullanım Alanları

Pompeiopolis kentinde gerçekleştiren arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan çok sayıda kiremit, buluntu yerlerine bağlı olarak kullanım alanları hakkında bilgiler vermektedir. Bunların büyük bir çoğunluğu yapıların çatılarında üst örtü elemanı olarak kullanılmıştır (bkz. Çakır, 1995, s. 43; Muth, 2008, s. 255; Summerer, 2008, s. 251-254; Summerer, 2012, s. 339-340; Summerer ve Çevik, 2015, s. 197, 200; Summerer, 2016, s. 148; Summerer, 2017a, s. 459; Summerer, 2018, s. 210). Bir miktar kiremidin sonraki yıllarda özellikle Roma villasındaki su kanallarında (Şekil 15) kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu kanalların zemininin yapımında düz ve kapama kiremitlerden yararlanılmıştır. Macellum kazısında tholosun dış zemininin doğu kısmını çevreleyen bir su kanalının da üzerinin taş plakaların yanı sıra çatı kiremitleri ile örtülmüş olduğu tespit edilmiştir (Summerer, 2017a, s. 456).

15 a. korunmuş uzunluk 31 cm, genişlik 19 cm, kalınlık 2 cm, derinlik 6 cm; b. uzunluk 41 cm, genişlik 15,5/16,5 cm, kalınlık 2 cm, derinlik 3/4 cm; c. korunmuş uzunluk 28,5 cm, genişlik 17 cm, kalınlık 2/2,5 cm, derinlik 5/5,5 cm

Şekil 15*Pompeiopolis Kiremitlerinin Su Kanallarında Kullanımı*

Akropol kazılarında 82 cm derinlikte saptanan zemin kalıntılarının harcında kiremit tespit edilmiştir. Zemin kaplamasını oluşturan taşların yanı sıra kiremitlerin çapı 10 cm'yi geçmez (Summerer ve Çevik, 2015, s. 201). Roma villasındaki R mekânının kuzeybatı köşesinde saptanan yer döşemesi de kiremitlerden kabaca oluşturulmuştur (Summerer, 2016, s. 147).

Akropol kazılarında MS 6.-7 yüzyıla tarihlendirilen ve küçük bir kilisenin narteks bölümü olduğu düşünülen bir yapının 92 cm kalınlığındaki duvarının inşasında diğer malzemelerle birlikte kiremit kullanıldığı saptanmıştır (Summerer ve Çevik, 2015, s. 200). Kentte macellum olarak adlandırılan yapıda kiremit duvarlar (Summerer ve Çevik, 2015, s. 202; Summerer, 2017a, s. 456-457), tapınakta da payeler açığa çıkarılmıştır (Summerer, 2018, s. 213). Kent surlarında yapılan araştırmalarda sur duvarı inşasında kiremitlerden yararlandığı saptanmıştır. Sıva içerisinde renkli taş ve renkli çakıl taşlarının yanı sıra kiremit kırıntıları gözlenmiştir. Duvar eklerinde de kiremit parçalarına rastlanmıştır (Kienlin, 2008, s. 244).

Tiyatro kazılarında bir yanık tabakasının altında taş blok ve harçsız duvar arasında oluşturulmuş bir köşede kiremit yığını üzerine yerleştirilmiş bir ocak bulunmuştur. Ayrıca yine tiyatrodaki olasılıkla ham madde işleminde kullanılmış, ufak boy taşlar ve devşirme kiremitlerle örülmüş 55 cm x 65 cm boyutunda kare bir hazne ile cam işleminde kullanılmış, kiremit ile örtülü bir ocak açığa çıkarılmıştır (Summerer ve Çevik, 2015, s. 193-195).

Sonuç

Paphlagonia Bölgesi'nin önemli bir Roma kenti olan Pompeiopolis'te uzun yıllar devam eden kazılarda bulunan kiremitler, Anadolu kiremit tipolojisi için farklı örnekler sunmaktadır. Sayıca fazla buluntuya rağmen bunların birçoğunun kırık parçalardan oluşması, kentte kullanılmış olan kiremitler için genel bir yargıya varılması konusunda engel oluşturmasına karşın bazı veriler de sağlamaktadır. Kentteki kazılarda çok sayıda düz ve kapama kiremit bulunmuş olmakla birlikte oluklu kiremit de tespit edilmiştir. Sayıca fazla olan düz ve kapama kiremitler içerisinde Antik Dönem'in iki önemli ve yaygın formu olan Korinth ve Lakonia tipleri saptanmıştır. Pompeiopolis'in Korinth tipli düz kiremitleri Antik Dönem'deki birçok yerleşimde görülenden farklı olarak çoğunlukla "astragal"sız olarak üretilmiştir. Sadece bir örnekte "astragal"a rastlanılmıştır. Kaliteli bir işçiliğin görülmediği bu kiremitler standart

Korinth tipi düz kiremitlerle aynı olmasa da yakın ölçülerdedir. Ölçüleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede kentte bulunan düz kiremitlerin dört grubu saptanmış olmakla birlikte ufak ayrıntılarda bu sayının artabileceği de göz ardı edilemez. Korinth tipindeki kiremitlerin bir kısmında parmak ya da bir nesne yardımı ile yapılmış bezekler görülmektedir. Bu bezeklerin benzerleri Anadolu'da ve Anadolu dışındaki farklı Roma Dönemi yerleşimlerinde mevcuttur. Ancak bunların yapılış amacı net olarak bilinmemektedir. Pompeiopolis'te Korinth tipinin yanı sıra Lakonia tipi düz kiremitler de bulunmuştur. Bunlar çerçevesiz ve diğer tipe oranla daha büyük boyutlarda olup Roma villasından gelmiştir.

Düz kiremitlerde olduğu üzere kapama kiremitlerin form ve ölçüleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede bunlar beş gruba ayrılmıştır. Korinth ve Lakonia tiplerinin görüldüğü bu kapama kiremitler içerisinde 40 cm'yi aşan genişliği ile Lakonia tipindeki kiremit parçası dikkat çekmektedir. Örneklerin birçoğu yarım yuvarlak profilli diyebileceğimiz formda ve genişlik olarak Lakonia olarak adlandırabileceğimiz tiptedir. Korinth tipindeki kiremitlerin üçgen profillerinin de dönem etkisiyle yumuşayıp yuvarlaklaşmaya başladığı görülmektedir. Kentin düz kiremitlerinden farklı olarak bazı kapama kiremitlerinde bezemeden ziyade belirgin şekilde oluk ya da oluk formunda oluşumlar mevcuttur.

MÖ 1. yüzyıldan kentin terk edildiği MS 7. yüzyıla değin kullanım gören kiremitler, yapıların üst elemanı olmalarının yanı sıra farklı işlevlerde de kullanılmıştır. Kiremitlerin kentin su kanallarında, yapıların zemin harcında, yer döşemelerinde, duvarlarda, payelerde ve surlarda kullanıldığı saptanmıştır.

Roma ve Erken Bizans Dönemi'nde yerleşim gören kentte kullanılan çatı kiremitlerinin mevcut örnekleri tipleri açısından incelendiğinde bunların Geç Roma (MS 3.-4. yüzyıl) ve Erken Bizans Dönemi'nden (MS 4.-7. yüzyıl) günümüze ulaştığı görülmektedir. Pompeiopolis'in Korinth tipi düz çatı kiremitlerinde damlalık bölümünün yer almaması, bu kiremitlerin üst ve alt kenar genişlikleri arasındaki farkın belirgin olması, Korinth tipli kapama kiremitlerde üçgenden yuvarlak profile geçişin izlenmesi ve ayrıca kiremit yüzeylerinde görülen parmakla ya da bir nesne ile yapılan bezemeler Pompeiopolis kiremitlerini tarihlendirme konusunda en önemli kriterlerdir. Lakonia tipi kiremitlerde dönemsel olarak bir farklılaşmaya gidilmediği için gerek Korinth tipi kiremitlerin dönemi gerekse kiremitlerin bulunduğu yapıların tarihi Pompeiopolis çatı kiremitlerinin dönemi konusunda bizi ilk başta belirtilen sonuca ulaştırmada yeterlidir.

Kaynakça

- Akgün, Y. (2020). *Dede Harabeleri (Gaziantep) kazılarında açığa çıkan çatı kiremitlerinin arkeometrik karakterizasyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi.
- Arlı, Y. (2017). Antik dönem çatı kiremidi tiplerinden lakonia. Z. Altaev, Z. Suleimenova ve Ö. O. Fettahlıoğlu (Ed.), *Al-Farabi I. International Congress on Social Sciences* içinde (s. 147-160). IKSAD.
- Arlı, Y. (2022). *Antik dönem çatı kiremitleri*. Paradigma Akademi.
- Baran, A. K. (2002). Paphlagonia'daki Pompeïopolis Antik Kenti. *Belleten*, 247, 819-838.
- Barry, W. D. (1996). Roof tiles and urban violence in the ancient world. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 37, 55-74.
- Baydan, C. (2019). *Karia Bölgesi'nde Antik Çağ batıklarında bulunan çatı kiremitleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Brodribb, G. (1979). Marking on the tile and brick. A. McWhirr (Ed.), *Roman brick and tile* içinde (s. 211-220). BAR International Series.
- Çakır, N. (1995). Kastamonu ili Taşköprü ilçesi Pompeïopolis (Zımbıllı Tepesi Höyüğü) 1993 yılı kurtarma kazısı. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, V, 39-66.
- Coşkun, A. (2001). Çatı kiremitleri üzerinde görülen damgalar, motifler ve işaretler. *İdol*, 11, 19-22.
- Coşkun, A. (2007). Salamis kenti çatı kiremitleri üzerine bazı gözlemler. *Anadolu*, 33, 9-24.
- Demir, T. (2003). Antik Çağ'da çatı kiremitleri. *Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı III*. Tepebaşı Belediyesi, 315-320.
- Ehling, K. (2008). Kazı buluntuları sikke buluntuları. L. Summerer, Pompeïopolis (Paflagonya) 2006 yılı çalışmaları içinde (s. 243-264). *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29 (2).
- Erdul Mergen, m (2010). *Kuşadası, Kadıkalesi'nde Bizans Dönemi'ne ait duvarlarda görülen malzeme ve teknik* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hamari, P. (2019). *Roman-period roof tiles in the eastern Mediterranean: towards regional typologies* [Unpublished doctoral dissertation] University of Helsinki.
- Kahya, K. T. (2012). *Düver pişmiş toprak mimari kaplama levhaları ve çatı elemanları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kienlin, von A. (2008). Sur duvarları. L. Summerer, Pompeïopolis (Paflagonya) 2006 yılı çalışmaları içinde (s. 243-264). *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29 (2).
- Koskinas, A. (2011). Roof tiles. *Land of Sikyon archaeology and history of a Greek city-state*, 549-569.
- Muth, S. (2008). Kazı alanı villa 1/açma V 1-1. L. Summerer, Pompeïopolis (Paflagonya) 2006 yılı çalışmaları içinde, (s. 243-264), *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29 (2).
- Ohnesorg, A. (1990). Archaic roof tiles from the Heraion on Samos, *Hesperia*, 59, 181-192.

- Özyiğit, Ö. (1986). Batı Anadolu'da Antik Dönem çatıları, *Türk Tarih Konferansları, X*, 303-326.
- Özyiğit, Ö. (1988). Antik çatılarda dere kiremitleri, *Arkeoloji-Sanat Dergisi, IV*, 101-116.
- Özyiğit, Ö. (1990). Alaturka kiremidin oluşumu, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 5*, 149-179.
- Özyiğit, Ö. (2003). Alaturka kiremit tipi nereden geliyor?, *Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler, III*, Tepebaşı Belediyesi, 306-314.
- Plinius (2018). *Naturalis Historia* (J. Bostock & H. T. Riley, Çev.). (Orijinal eser MS 77 civarında yayımlanmıştır)
- Sapirstein, P. (2016). Origins and design of terracotta roofs in the seventh century BCE. m Miles (Ed.), *A Companion to Greek Architecture* içinde (s. 46-59), Blackwell/John Wiley&Sons.
- Stevens, G. P. (1950). A tile standard in the agora of ancient Athens, *Hesperia, 19*, 174-188.
- Summerer, L. (2008). Pompeiopolis (Paflagonya) 2006 yılı çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 29* (2), 243-264.
- Summerer, L. (2012). Pompeiopolis 2010 yılı kazı çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 33* (2), 337-352.
- Summerer, L. (2016). Pompeiopolis (Paflagonya) 2014 çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 37* (2), 143-156.
- Summerer, L. (2017a). Pompeiopolis (Paflagonya) 2015 yılı çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 38* (2), 455-466.
- Summerer, L. (2017b). *Pompeiopolis-Taşköprü, başkentten ilçeye 2000 yıl*, Ege Yayınları.
- Summerer, L. (2018). Pompeiopolis (Paflagonya) 2016 yılı kazı sonuçları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 39* (2), 205-228.
- Summerer, L. ve Çevik, F. (2015). Pompeiopolis 2013 yılı kazı çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı, 36* (2), 191-208.
- Şirin, O. A. (2022). Amisos Nekropolü'nden çatı kiremitli mezar örnekleri, *Amisos, 7* (13), 447-468.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, m (2017). Amisos nekropolü basit toprak mezar ve kiremit mezar geleneği, *Amisos, 2* (2), 1-29.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, m (2018). Amisos'tan basit toprak ve kiremit mezar örneği, *Bütün Şehir Kültür ve Tarih Dergisi, 18*, 64-69.
- Wilson, R. J. A. (1979). Brick and tiles in Roman Sicily, A. McWhirr (Ed.), *Roman brick and tile* içinde (s. 11-43) BAR International Series.
- Winter, N. A. (2002). Commerce in exile: Terracotta roofing in Etruria, Corfu and Sicily, a Bacchiad family enterprise, *Etruscan Studies, 9*, 227-236.
- Wiseman, T. P. 1979. Tile-stamps and Roman nomenclature, Alan McWhirr (Ed.), *Roman brick and tile* içinde (221-230). BAR International Series 68.
- Yaman, Z. (1991). Kastamonu ili Taşköprü ilçesi Pompeiopolis (Zımbıllı Tepesi Höyüğü) 1984 yılı kurtarma kazısı, *Müze Kurtarma Kazıları Semineri, I*. Kültür Bakanlığı, 63-112.
- Yıldırım, E. (2014). *Olba Manastırı çatı kiremitleri ve örtü sistemleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

İnceleme Makalesi / Review Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 75-97.

Hız. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi*

Ebuzer GÜMÜŞ

İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü

Yazar Notu

Ebuzer GÜMÜŞ ● <http://orcid.org/0000-0003-1315-2399>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makale ile ilgili iletişim için Ebuzer GÜMÜŞ, Cankurtaran Mh., Gülhane Parkı Sk., No:15, Fatih, İstanbul, Türkiye adresine başvurunuz. ebuzer.gumus@ktb.gov.tr

Cist Tomb Cover in Eyüp Sultan Tomb

Ebuzer GÜMÜŞ

İstanbul Tombs Museum Directorate

Author Note

Ebuzer GÜMÜŞ ● <http://orcid.org/0000-0003-1315-2399>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

For communication regarding this article, please contact Ebuzer GÜMÜŞ, Cankurtaran District, Gülhane Parkı Street, No: 15, Fatih, İstanbul, Türkiye. ebuzer.gumus@ktb.gov.tr

* Gönderilme Tarihi: 29 Mart 2024; Kabul Tarihi: 25 Kasım 2024; Yayımlanma Tarihi: 31 Ocak 2025

Öz

18. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar özellikle Osmanlı hanedanı ile din büyüklerinin türbelerinde sanduka örtüsü olarak kullanılan puşideler, yapım tekniği ve süsleme kompozisyonu ile geleneksel el sanatlarımızda önemli bir yere sahiptir. Ancak kıymete haiz bu eserler araştırmacılar tarafından yeteri kadar konu edilmemiştir.

Bu çalışmada Eyüp Sultan Türbesi olarak bilinen ve içerisinde İstanbul tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Hz. Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin metfun olduğu türbedeki Maraş İşi sanduka puşidesi; malzeme, işleme tekniği, süsleme ve tarihlendirme açısından incelenmiştir. Özellikle kimi kaynaklarda Sultan II. Mahmud (1808/1839) Dönemi'ne, kimi kaynaklarda ise Sultan II. Abdülhamid (1876/1909) Dönemi'ne tarihlendirilen bu puşidenin, müze ve Osmanlı arşivinden yararlanılarak imal tarihi tespit edilmeye çalışılmış ve elde edilen bulgular neticesinde Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde imal ettirildiği tespit edilerek tarihlendirme sorunu ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatı, Puşide, Sanduka Örtüsü, Eyüp Sultan, Türbe

Abstract

From the late 18th century until the early 20th century, pusheeds, which were used as sarcophagus covers especially for the tombs of the members of the Ottoman dynasty and religious elders, have an important place in our traditional handicrafts with their construction technique and ornamental composition. These valuable works, however, have not been sufficiently discussed by researchers.

In this study, the Maraş İşi chest cover of the tomb known as Eyüp Sultan Tomb, where Hz. Khalid b. Zeyd Abu Eyyûb al-Ansârî, who has a prominent place in the history of Istanbul, is buried, is examined in terms of material, processing technique, ornamentation and dating. In particular, dating of this cover, the period of Sultan Mahmud II (1808/1839) according to some sources, is tried to be determined by making use of the Museum and the Ottoman archive. As a result, this article determines that the cover was manufactured during the reign of Sultan Abdülhamid II and thus eliminates the dating problem.

Keywords: İslamic Art, Puside, Chest Cover, Eyüp Sultan, Tomb.

Hz. Hâlid (Eyüp Sultan) Türbesi Sanduka Puşidesi

Arapçada kutu, sandık manasındaki sundûk (الصندوق) kelimesinden türetilen sanduka, tabutla aynı anlamda kullanıldığı gibi, türbelerde mezarların üzerinde yer alan tabut şeklindeki ahşaptan mamul mezar üstlerini de ifade eder (Pakalın, 1993, s. 123; Bozkurt, 2009, s. 102).

Eski Mısır ve Yunan medeniyetleri ile eski İran hükümdarlarının mezarlarında karşılaşılan sanduka geleneği, İslam toplumlarına Irak ve İran üzerinden yayılmıştır. Özellikle Selçuklular Dönemi'nde yaygınlaşan bu gelenek, onların üzerinden Anadolu'ya ulaşmış ve Osmanlı Dönemi'nde yoğun bir şekilde kullanılarak farklı ebat ve çeşitlerde sandukalar yapılmıştır. Bu sandukaların üzerleri ise değerli kumaş ve kaftanlarla örtülmüştür (Bozkurt, 2009, s. 102-104).

Farsça örtü, örtünme anlamına gelen pûşîde (پوشیده) doğrudan sandukaların üzerini örtmek için kullanılan örtüleri ifade eder (Devellioğlu, 1982, s. 1042).

Türbelerde metfun şahsiyetlere gösterilen saygının bir göstergesi olarak sandukalarının üzerinin, metfunun günlük hayatında kullandığı kaftan ve değerli kumaşlarla örtülmesi, Orta Asya'dan gelen bir geleneğin İslamiyet sonrasına yansımadır. Nitekim 14. yüzyıl gezginlerinden İbn Batuta, Şam gezisinde Zekariyya Peygamber'in lahdi üzerine serilmiş siyah ipekten bir örtüden bahsetmektedir (Aykut, 2004, s. 137; İpek, 2005, s.337).

Osmanlı Dönemi'nde, başta padişahlar olmak üzere önemli şahsiyetlerin sandukalarının üzeri, kendilerine ait kaftan, elbise ve değerli kumaşlarla örtülmüştür. Örneğin Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeye göre Sultan I. Ahmed'e ait olup türbesinde muhafaza edilen elbiselerin kayıtlarının tutulduğu görülmektedir (BOA, nr. 599-47). Bu gelenek Yavuz Sultan Selim Türbesi'nde hâlâ devam etmekte olup sultanın sandukasının üzerinde Mısır Seferi'nde giymiş olduğu kaftan bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1

Yavuz Sultan Selim'in Sandukası Üzerinde Bulunan Kaftan

Sandukaların üzerine ölen kişinin elbise ve kaftanının örtülmesinin yanı sıra kutsal olarak adlandırılabilen Kâbe örtüsü, Settare-i Şerife, Ravza-i Mutahhara örtüsü ile Müvâcehe-i Şerif gibi örtülerin yenileri Surre alayıyla gönderilir; eskileri İstanbul'a getirilerek Padişah, Valide Sultan, Şehzade, din büyükleri ve devlet ricalinin sandukaları üzerine örtülürdü (Yıldız Kısacık, 2020, s. 7-8). Ancak bu örtüler doğrudan sandukanın üzerine serilmez, sandukanın üzeri, astar görevi gören çuha ile kaplandıktan sonra asıl örtü ile örtülür ve üzerine yukarıda bahsedilen kutsal örtüler konulurdu.

Tüm bu sanduka örtü çeşitlerinden en yaygını ise puşide olarak adlandırılan sanduka örtüleridir. Çeşitli kumaş ve teknikle işlenen bu örtüler, gerek süsleme çeşidi gerekse yapım tekniği açısından sanat tarihinde yeteri kadar incelenmemiş ve hak ettiği değeri görememiştir.

Puşideler içerisinde Osmanlı hanedan türbeleri ile bazı din büyüklerinin türbelerinde yaygın olarak kullanımı olan Maraş İşi (dival veya mihlama) olarak adlandırılan sanduka örtüleri önemli bir yer kaplamaktadır.¹

Bu makalede, İstanbul Türbeler Müzesi'nin (İTM) envanterine kayıtlı (Env. n. 1723), Eyüp Sultan Türbesi olarak bilinen ve içerisinde İstanbul tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Hz. Hâlid'in metfun olduğu türbedeki Maraş İşi sanduka puşidesini malzeme, işleme tekniği, süsleme ve tarihlendirilme açısından değerlendirerek bu hususta literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Hz. Halid (Eyüp Sultan) Türbesi Maraş İşi Sanduka Puşidesi

İstanbul'un en çok ziyaret edilen mekânları arasında yer alan Eyüp Sultan Türbesi'nin asıl adı Hz. Halid Türbesi'dir. Türbede metfun sahibilerden Hz. Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye gösterilen hürmet neticesinde Eyüp Sultan olarak anılmaktadır. İstanbul'un Müslümanlar tarafından yapılan ilk kuşatmasında (699) vefat eden ve buraya defin olunan Hz. Halid'in kabri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u Fethi (1453) esnasında bulunarak üzerine türbe inşa edilmiştir (Eyice, 1995, s. 11).

Osmanlı protokolünde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklı olarak İstanbul'un en önemli dini ziyaretgâh yerlerinden biri olan Eyüp Sultan Türbesi Osmanlı sultanları, hanedan üyeleri ve devlet ricali tarafından sık sık ziyaret edilirdi ve çeşitli hediyeler sunulurdu. Nitekim türbede çok sayıda vakfedilmiş teberrükât eşyası bulunmaktadır. Bu eşyaların en önemlilerinden biri de büyük bir titizlikle dokunan sanduka puşideleridir (Şekil 2, 3)

¹ Kökeni Anadolu Selçuklularına dayanan ve kadim bir nakış geleneği olan Maraş İşi, Kahramanmaraşlı ustalar tarafından yoğun kullanıldığı için bu adı almakla birlikte dival nakış ve mihlama gibi isimlerle de almaktadır. Osmanlı'da ipek ve sırma kumaşlar saray eşrafının elbiselerinde kullanılmaktayken daha sonra bu işleme tekniği türbelerin sanduka örtülerinde de kullanılmaya başlanmıştır. İşlenecek olan kumaşın ince olmaması gerektiğinden genellikle kadife ve derinin kullanıldığı bu tekniğin uygulanmasından önce, işlenecek olan kalıbın hazırlanması gerekmektedir. İnce bir kâğıda çizilen desen, daha sonra çirişli karton üzerinden möhlüğe adlı özel bıçağı yardımıyla oyulup ve düzgünce kesilerek kumaşa yapıştırıldıktan sonra mukavva ile kabartılıp desteklenerek cülde denilen özel tahta tezgâhta sırma veya sim ile işlenen, altta mumlanmış kumaş rengindeki iplikle karşılıklı tutturularak işlenmektedir. Yüzeyinde bulunan desenlere derinlik katan bu uygulamanın en önemli özelliği, kumaşın ön ve arka yüzünden yürütülen iki ayrı ipin görünmemesidir (Sürür, 1976, s. 40-41; Adıgüzel ve Akbulut, 2017, s. 2).

Şekil 2

Eyüp Sultan Türbesi Sanduka Alanından Görünüm

Şekil 3

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinden Görünüm

İşleme Tekniği ve Kullanılan Malzemeler

Puşide, siyah renk kadife üzerine dival işi tekniğinde sırma ile işlenmiştir. Altında krem renk keten kumaş kullanılmıştır. İşlemlerde sırma ile düz sarma, yarma sarma ve verev sarma tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra işlemlerdeki kabartmalar çirişli karton, deri destekler ve sırmaların birkaç kat kullanımıyla oluşturulmuştur.

Süsleme özellikleri

Başucu, ayakucu, sağ ve sol yüzler olmak üzere dört parçadan oluşan puşidede süsleme kompozisyonu bitkisel, geometrik ve yazılı bezemelerden (hat) oluşmaktadır. Bu parçalardan sadece ayakucunda bitkisel süsleme kullanılmış; diğer parçalarda geometrik, bitkisel ve yazılı bezeme birlikte kullanılmıştır. 137 x 140,5 cm ebatlarında üçgen bir forma sahip ayakucu, merkezde saksı içerisinde çıkan çiçek demeti ve onu çevreleyen çiçeklerle oluşturulmuş iki bordürden meydana gelmektedir (Şekil 4).

Şekil 4

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Ayakucu

Hatlar

Puşidenin süsleme kompozisyonu oluşturan en önemli öge, celi sülüs hatla işlenmiş Kelime-i Tevhid, Kelime-i Şehadet ve yedi hadisten oluşan yazı kuşağıdır. Dikdörtgen formulu bitkisel desenli kartuşlar içerisine alınan yazılar; puşidenin başucu, sağ ve sol yüzlerinde yer almaktadır.

Başucu. 148x140 cm ebatlarında, üçgen formlu bir parçadan oluşan başucu puşidesi, serlevha olarak adlandırılmaktadır. Ancak burada geleneksel puşidelerde gördüğümüz metfunun adı ile doğum ve ölüm bilgilerinin yerine oval form içerisine alınmış celi sülüs hatla istif düzeninde Kelime-i Tevhid, onun altında ise üç satır hâlinde Eyüp Sultan'a duasının olduğu Hadis-i Şerif yer almaktadır. Yazılı bezemenin etrafı ayakucunda olduğu gibi iki geniş bitkisel desenli bordürle çevrelenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Başucu

Metin:

الله ربّي ولا سواه

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يكن بك سويا ابا ايوب صدق رسول الله (رضي الله عنه وعن سار الصحابة

والمهاجرين والانصار اجمعين)

Okunuşu ve Anlamı:

Allahu Rabbi ve Lâ-Sivâh

Kâle Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve sellem La Yekun Bike Süün Ya Ebâ Eyyüb Sadaka Resulullah (Radiyallâhu anh ve an sâiri's-sahâbeti ve'l-muhâcirîn ve'l-ensâr ecma'in)

Allah'tan başka rab yoktur.

(Allah'ın Resulü Allah'ın Selamı Onun Üzerine Olsun Dedi Ki: Sana kötülük dokunmasın ya Eba Eyyüb'' Allah'ın resulü doğru söylemiştir.)

Sol Yüz. 295x110 cm ebatlarındaki sol yüzde girift dal ve çiçeklerle oluşturulmuş bordürlerden meydana gelen kuşaklar bulunmaktadır. Bu kuşakların içerisinde celi sülüs hatla Ensar hakkında üç Hadis-i şerif ve bu hadis-i şerifleri ortadan ayıran bir kuşak içerisinde Kelime-i Şehadet'in bir bölümü yazılmıştır (Şekil 6).

Şekil 6

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Sol Yüzü

Metin 1:

قال النبي صلى الله عليه وسلم آية الإيمان حبّ الأنصار وآية النفاق بغض الأنصار

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem Ayetü'l-imân hubbu'l-Ensâr ve Âyetü'n-nifâk buğzu'l-Ensâr.

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: İmanın alameti Ensar'a olan sevgidir; münafıklığın alameti ise Ensar'a olan nefrettir.)

Metin 2:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم انه لا يموت رجل من اصحابي ببلد من البلدان الا كان له نوراً و بعثه الله يوم القيمة سيّد

اهل ذلك البلد

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem: İnnehu lâ yemûtu raculün min ashâbi bi-beledin mine'l-beledân illâ kâne lehu nuran ve ve beasallahu yevmü'l-kiyamete seyyidi ehli zâlîke'l-beled

(Allah Resülü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ashabımdan herhangi bir kimse bir şehirde vefat ederse orası için nur olur ve kıyamet gününde o şehrin halkının efendisi olarak dirilir.)

Metin 3:

قال النبي صلى الله عليه وسلم من احبّ الانصار احبّه الله و من ابغض النصار ابغضه الله

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem men ehabbe'l-Ensâr ehebbehullah ve men ebğada'l-Ensâr ebğadahullah

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Kim Ensar'ı severse Allah da onu sever, kim Ensar'a buğz ederse Allah da ona buğz eder.)

Metin 4:

اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان

Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne...

(Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki...)

Sağ Yüz. 295x110 cm ebatlarında olan sağ yüz de sol yüzle aynı kompozisyona sahiptir. Bu defa Kelime-i Şehadetin bir diğer bölümü yazılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7

Eyüp Sultan'ın Sanduka Puşidesinin Sağ Yüzü

Metin 1:

قال النبي صلى الله عليه وسلم أيما ارض مات بها رجل من اصحابي كان قائدهم نورهم يوم القيمة

Kâle'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem: Eyyumâ ardi mâte bihâ raculün min ashâbî kâne kâ'iduhum ve nûruhum yevmü'l-kiyameh.

(Nebi Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Herhangi bir beldede ashabımdan biri vefat ederse o beldenin kıyamet günü komutanı ve nuru olur.)

Metin 2:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الا اعلمك يا ابا ايوب كلمته من كنز الجنة اكثر من قول لاحول ولا قوة الا بالله

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem elâ uallimuke yâ Ebâ Eyyûb Kelimeten min kenzi'l-cenneti eksir min kavli Lâ Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâh.

(Allah Resulü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ey Eyyûb! Sana cennetin anahtarı olan bir kelime öğreteyim mi: Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh (güç ve kuvvet yalnız yüce ve büyük olan Allah'a aittir)

Metin 3:

قال النبي صلى الله عليه وسلم من أحبّ الانصار أحبّه الله و من ابغض النصار ابغضه الله

Kâle Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem Ashâbi ke'n-nücûm bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm.

(Allah Resulü Allah'ın selamı onun üzerine olsun dedi ki: Ashabım gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarmanız, hidayete erersiniz.)

Metin 4:

محمداً عبده و حبيبه ورسوله

Muhammeden abduhu ve habîbuhu ve resûluhu.

(Muhammed Allah'ın kulu, habibi ve resulüdür.)

Dönemi

Sanduka puşideleri, tekstil ve deri gibi organik malzemeden imal edildiğinden zamanla nem, toz, fiziksel temas vb. gibi dış etkenler ve kullanım kaynaklı yıpranmalar neticesinde farklı dönemlerde yeni imal edilen puşidelerle değiştirilmiştir.²

Eyüp Sultan'ın sanduka puşidesi de bizzat Osmanlı sultanlarının emriyle yenilenmiştir.³ Ancak araştırmacılar tarafından puşidenin tarihi ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmuş, bu da puşidenin dönemi ile ilgili çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Bu hususta iki farklı görüş ağırlık kazanmaktadır. Bunlardan birincisi puşidenin Sultan II. Mahmud (1808/1839) tarafından yapılan onarımlarında (1819/20) imal edilip yerine konulduğu, diğeri ise Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki onarımlar (H.1322) esnasında önceki puşidenin birebir taklidi olarak imal edildiğidir.

Puşidenin 1819 onarımları esnasında Sultan II. Mahmud Dönemi'nde yerine konulduğu ve üzerindeki yazıların Sultan II. Mahmud ile ünlü hattat Mustafa Rakım Efendi'ye (1757-1825) ait olduğuna dair ilk bilgi Hüseyin Aynavsarayi'nin yazdığı ve Ali Satı Efendi ile Süleyman Besim Efendi'nin zeyil ettiği Hadikatü'l-Cevâmi adlı eserde yer almaktadır. Eserde Puşide ile ilgili şöyle denilmektedir:

“Ba'de cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Gâzî hazretlerinin zemân-ı saltanatlarında, ya'ni bin iki yüz otuz beş senesi muharremü'l-harâmının on üçüncü isneyn (01/11/1819) günü türbe-i şerifenin ta'mirine bed' olunub, in-i binâ ta'yin olunan Ahmed Efendi mübâşeretiyile sene-i mezbûre rebtû'l-âhîrinin beşinci (21.01.1820) günü tekmil olunub ve yine o sene merkad-i sa'âdetin pûşidesi dahi tecdîd olundu. Üzerindeki olan yazıların vasatındaki kuşak

2 Eskiye puşidelerin yenileriyle değiştirildiğine dair Osmanlı Arşivi'nde birçok belgeye rastlanılmaktadır. (BOA, Y.MTV., nr. 303-80, HH.İ., nr. 170-4). Bununla beraber yenisi ile değiştirilen puşidelerden Yavuz Sultan Selim (Env. 6082), Sultan III. Selim (Env. 4804) ve Mihrişah Valide Sultan'a (Env. 6505) ait puşideler günümüze kadar gelmiş ve İTM'nin depolarında muhafaza edilmektedir.

3 Eyüp Sultan'ın sandukasına ait eskiye puşideler yenileri ile değiştirilmiştir; eskiler ise bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda muhafaza edilmektedir (Baş ve Gözeller, 2024, s. 94).

resmindeki yazı, Sultan Mahmûd Hân hazretlerinin kendi hatt-ı hümayûnlarıdır (...)” (Galitekin, 2001, s. 338-339). Bu hususta Akakuş (1973, s. 89), Giray (1975, s. 77), Alpak (1989, s. 16), Tahman (1994, s. 241), Eyice (1995, s. 12), Haskan (1996, s. 152), Barışta (1997, s. 95; 1999, s. 96; 2012, s. 100), Güven (2000, s. 316), Doğanay (2001, s. 105), Teksarı (2005, s. 12) gibi araştırmacılar da aynı bilgiyi tekrarlamıştır.

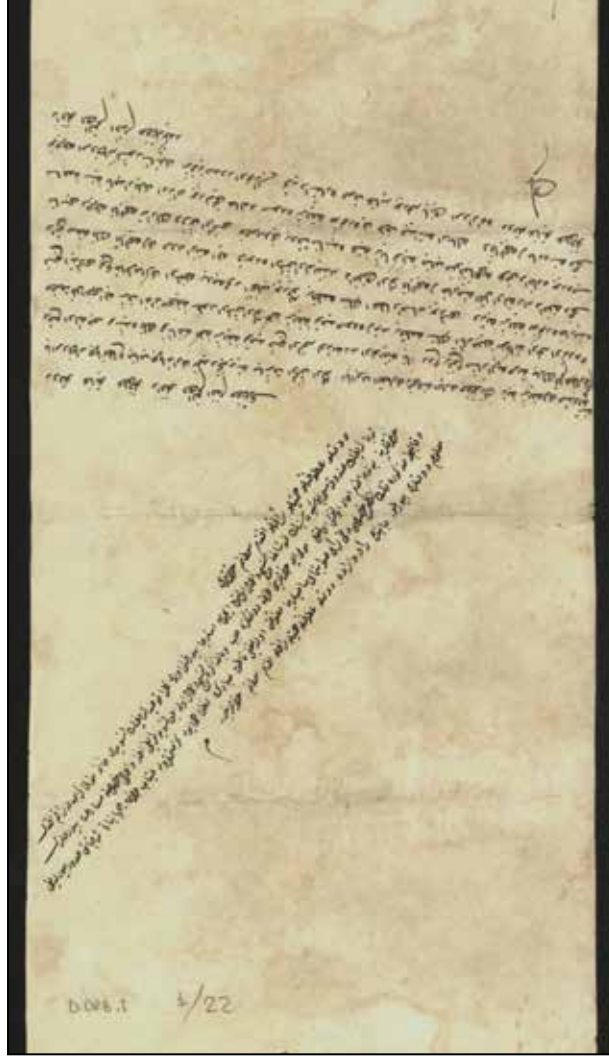
Sultan II. Abdülhamid (1876/1909) tarafından birebir aynı olarak yeniden imal edildiğine dair bilgi ise, aslı bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde (TSM, A., c.1) bulunan Türbeler Teberrükat Defteri’nin 1. cildinde yer almaktadır. Söz konusu defterde 177 numarada kayıtlı olan puşidenin evsafına şu kayıt düşülmüştür:

“*Hırka-i saadet üzerinde mefrûş siyah kadife üzerine sarı sırma ile Sultan Mahmud Han-ı merhumun hattât-ı şehîr Rakım ile müştereken tahrîr ve tertîb eyledikleri hattı takliden aynı tertîb ile i‘mâl olunmuş ve re’s-i saâdet cihetine ve beyzatü’ş-şekil kitabe derûnunda “Allâhu Rabbî ve li-esrâhu” ibâresi ve onun tahtında müstatir bir kitâbe dâhilinde “...? yâ Ebâ Eyyûb” hadîs-i şerîfi ve alt kısmının tarafeynine bir kitâbe vaz’ıyla her ikisine “Radiyallâhu an ve an sâiri’l-sahâbeti ve’l-muhâcirîn ve’l-ensâr ecma’in” tarzîyesi bi’l-münâsafe taksîm olunmuş ve re’s-i sa’âdetin üzerine sağ cihetindeki bir aded kitâbe derûnunda “Ashâbi ke’n-nücûm bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm” ve kadem-i sa’âdet üzerine müsâdif olan uzun bir kitâbe dahilinde de “(.....)” her iki hadîs-i şerîf arasında fâsıla arazâtı kitâbe içerisine “Muhammeden abdühü ve rasûlühü” kelime-i şehâdetin âhar ibâresi ve yine sağ tarafına âidâtın üzerine “Elâ-a’lemûke yâ Ebâ Eyyûb” ilâ ahir hadîs-i şerîfi ve sol tarafın re’s-i sa’âdet üzerine “âyetü’l-îmân hubbû’l-ensâr ve âyetü’l-înfâk ba’zû’l-ensâr” ve bundan sonra arazâtı kitâbede kelime-i şehâdetden “Eshedü enlâ ilâhe illallâh” ibâresi evvelki hadîs ile ikinci kitâbe dahilinde ve kadem-i sa’âdet üzerine “Men ehabbü’l-ensâri ehabbellâh ve men ebgaza’l-ensâri ebgazullâh” hadîs-i şerîfi fâsıl olduğu ve sol cihetine âidâtın üzerine de “İnehû lâ yemûtü racülün min ashâbi (...)” hadîs-i şerîfleri işlenmiş ve kitâbe çizgileri üzeri ve etekleri kenar süvleri aynı renk sırma ile mütenevvi’ çiçekli ve kadem-i sa’âdetin şark cihetine âid eteği üzerine sakı üstüne de kaptan çiçek işlemeli ve tarih-i i‘mâli 322 ve vaz’ı tarih ide 327 sene-i hicriyesine müsâdif olmasına nazaran bundan evvel icrâ kılınan tahrîrden muahhar ve bu sebeple teberrükât defterinde gayr-ı mukayyedir.” (Güven (1998, s. 315-316); Berk (1999, s. 55) ve Şehsuvaroğlu (2005, s. 151) çalışmalarında bu bilgiyi aktarmışlardır.*

Puşidenin hangi dönemde imal edildiğine dair en net bilgilere Osmanlı Arşivi’nde rastlanılmaktadır. Konu ile ilgili ilk belge, 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkiredir. Sadaret makamından Mabeyn Başkatıplığına gönderilen söz konusu tezkirede özetle; tamiratı yapılacak olan Eyüp Sultan Türbesi’nin değiştirilecek olan sanduka örtüsüne Kelime-i Tevhid işleme vazifesinin Rakım Efendi’ye verilmesi ve işlenecek olan yazının ondan alınarak örtünün dokutturulması için padişahın izin talep edilmiştir. Bu talebe ilişkin alınan cevabi yazıda ise padişah tarafından gerekli iznin verildiği anlaşılmaktadır (BOA, nr. 1-22), (Şekil 8).

Şekil 8

29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkire.

“Devletlü, inâyetlü atûfetlü re’fetlü velinimetim efendim hazretleri

Bâ-emr u fermân cihân-mutâ‘ cenâb-ı cihân-dârî ta’mir ve tecdîdine mübâşeret olunmuş olan Ebâ Eyyûb Ensârî radî anhu’l-Bârî hazretlerinin türbe-i şerifleri sandukasına vaz’ olacak pûşîdenin kuşağına kelime-i şerife-i tevhîd nesc olunmak lazımeden olduğuna binaen ruh-ı pür fütûh-ı müşarünileyhe hürmeten mübârek kalemi utârid-rakam hazret-i zıllullahî ile şeref-endâz sahîfe-i sûtûr olmuş olan kelime-i şerife-i tevhîd-i mesûdelerinden bir kît’asının âsâr-ı celfîe-i mülûkâne olmak üzere nesc ettirilmiş layih-ı hâtır-ı çâkeri olmağla ber-vecih muharrer intihâb buyurulan bir kît’asının i’ta ve ihsan buyurulması ve türbe-i şerife-i mezkure haricinde vaki’ sofanın kaliçeleri mürûr-ı ezmine ile fersûde olmuş olduğundan dahilinde olan kaliçeler haricine nakl olunarak dahiline dahi münasibi vecihle kaliçe tedarük ve ferş olunması hususlarını bir vakt-i münâsibde atebe-i süreyyâ-kevkebe-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî’ye arz u ifâde buyurub müsaade-i seniyye-i tâcidârilere erzân buyurulduğu halde mesude-i şerife-i mezkure-yi taraf-ı abidaneme irsâle ve kaliçeler madesine dahi ne-vecihle emr u fermân kişver-sitânleri şeref-sudur buyurulur ise tahrir ve iş’âre sarf-ı inâyet buyurulmak babında emr u irâde devletlü inayetlü atûfetlü re’fetlü velinimetim efendim hazretlerindir.

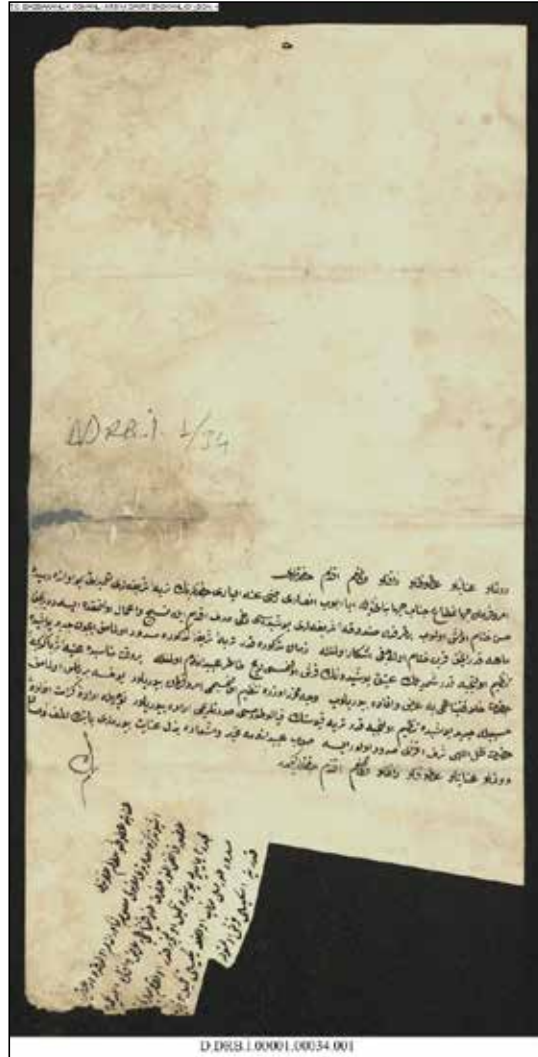
Devletlü, atûfetlü, hamiyetlü, re'fetlü efendim sultanım hazretleri

Türbe-i şerifin sandukası puşidesinin kuşağına nesc ve i'mal olunmak için istircâ buyurulmuş olan kelime-i tevhid-i şerifin tesvîdi hâlâ mevâlî-i kiramdan Rakım Efendi hazretlerine bundan akdam ihale olunmuş olmağla mumaileyh hazretlerinin taraf-ı devletlerinde celb ve bi'l-müzâkere nesc ve i'mâl olunacak tesvîd-i şerifi ahz ve i'mal hususuna müsaade buyurulmaları ve kalıçe-i mazkurenin tanzimi hususu dahi re'y-i sevâb-nümâ-yı sâmillerine müfevviz olduğunu nâtik-ı mübârek nutk-ı hümâyîn-ı kerâmet-makrûn-ı cenâb-ı hazret-i cihân-bânî şeref-pâş-ı sudûr buyurulduğu ma'lum-ı devletleri buyurulmak bâbında re'y ve irâde Devletlü, atûfetlü, hamiyetlü, re'fetlü efendim sultanım hazretlerindir.”

Bu belgeden tam iki yıl sonra 29 Zilhicce 1238 (16 Eylül 1823) Sadaret makamından Mabeyin Başkatibine gönderilen tezkirede ise söz konusu puşidenin dokumasının henüz tamamlanmadığı, tamamlanma süresinin bir buçuk ay kadar süreceği, bu nedenle puşidenin tamamlanana kadar türbenin ziyarete açılmaması ve eski puşidenin yenisi gelene kadar sandukanın üzerinde kalması istenmiştir (BOA, nr. 1-34), (Şekil 9).

Şekil 9

29 Zilhicce 1238 (16 Eylül 1823) tarihli tezkire

“Devletlü, inâyetlü, atûfetlü velinimetim efendim hazretleri

Emr u fermân cihân-mutâ‘ cenâb-ı cihân-bânî ile Ebâ Eyyûb Ensârî radî anhu’l-Bârî hazretlerinin türbe-i şerifeleri ta’miratı bu evânda reşide-i hüsn-i hitâm olmuş olub bir tarafda sanduka-i şerifeleri pûşidesi dahi sarf-ı ikdâm ile nesc ve i‘mâl olunmakta ise de bir buçuk mâha kadar ancak karîn-i hitam olacağı âşikâr olmağla zaman-ı mezkûreye kadar türbe-i şerife-i mezkûrede mesdûd olmamak için cedîd pûşide tanzim oluncaya kadar şimdilik atık puşidenin ferş olunması layih-ı hâtır-ı abîdanem olmağla bir vakt-i münâsibde atebe-i süreyyâ-kevkebe-i hazret-i Hilâfet-penâhî’ye arz u ifâde buyurulub vech-i muharrer üzere tanzim olunacağı emr u fermân buyurulub yohsa bir baş olmamak hasabiyle cedîd pûşide tanzim oluncaya kadar türbe kapusunun kapalı durması suretlerimi buyurulub ne vecihle irâde-i kerâmet ifâde-i hazret-i zıllullah-ı şeref-efzâ-yı sudur olur ise savb-ı ‘abîdâneme tahrîr ve iş‘âre bezl-i inâyet buyurmaları bâbında lütf u ihsân devletlü inâyetlü atûfetlü velinimetim efendim hazretleridir.

İnâyetlü atûfetlü Sultanım hazretleri

İşbu tezkire-i saâdetleri mefhûmı ma’lûm-ı senâverânem oldukda [...] huzûr-ı fâizü’n-nûr-ı hazret-i hilâfet-penâhîye arz ve ifade eyledikde müceddeden yapılan pûşide tekmîl oluncaya kadar ol-makâm-ı mübâreke [...] mesdûd durması münâsib olmakla yenisi tekmîl oluncaya kadar yine eskisi ferş olunsun.”

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere türbede 1819 tarihinde başlayan onarım ile puşidenin tamamlanarak yerine konulması arasında yaklaşık dört yıl gibi bir süre bulunmaktadır. Bu da türbe onarımlarının süresi hakkında fikir vermektedir.

Ancak söz konusu puşidenin Eyüp Sultan için dokunan son puşide olmadığı Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından kaleme alınan 20 Recep 1312 (17 Ocak 1895) tarihli tezkireden anlaşılmaktadır (BOA, nr.113-31), (Şekil 10).

Belgeye göre Eyüp Sultan’ın sanduka puşidesi geçen zaman zarfında yıprandığı ve yeni puşidenin Ramazan ayına kadar yetiştirilmesi gerektiği için Ayasofya Camii mahfilinde imal edilmek üzere sarrac esnafından Tahsin ve Mehmed efendilere sipariş verildiği ve puşidenin eski puşidenin üzerindeki hatlar dâhil birebir aynı şekilde dokunacağı anlaşılmaktadır:

Şekil 10

20 Recep 1312 (17 Ocak 1895) tarihli tezkire

“NEZÂRET-İ EVKÂF-I HÜMÂYÛN

Mektûbî Kalemî

Aded 82

Eyyüb Ensârî radiyallahu anh hazretlerinin merkâd-ı mübârekleri üzerindeki püşidenin fersûde olduğu mesmû'-ı âlî buyurulduğundan bir me'mur i'zâmıyla icrâ-yı tahkikat olunarak mezkûr püşidenin mürûr-ı zaman ile bozulmuş olduğu anlaşıldığı halde serî'an diğerinin bi'l-i'mâl Ramazân-ı Şerîf'den evvel mahline Îsâl ile tebdîl olunması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî muktezâ-yı münifinden bulunduğu 25 Kânûn-i evvel sene [1]310 tarihli tezkire-i aliyye-i kerîmânelerinde iş'âr olunması üzerine ber-mucib-i emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i zıllullahî me'mûr-ı mahsus i'zâmıyla icrâ ettirilen keşf ve mu'ayenede püşidenin hakikaten mürûr-ı zaman ile fersûde olduğu anlaşılmasıyla serrâç esnafından lazım gelenler celb ile atîkinin aynı olarak siyah kadife üzerine mevcut hutut-ı celîle işlemenin ve Ramazân-ı Şerîf'e kadar ikmâline çalışılmak ve me'mûrîn-i mahsûsası nezaretiyle Ayasofya Mahfil-i hümâyûnu Sofası'nda i'mal olunmak üzere Tahsin ve Mehmed

Efendilere sipariş olunarak sırma vesâir levâzımatı dahi mübâya' kılınmış olmağla mezkûr pûşîdenin kadife ve sırma ve levâzım-ı sairesi esmâniyla i'maliyesi-çün i'nde'l-keşf ve't-tahmîn sarfı mukteza idüğü anlaşılın otuz iki bin beş yüz guruşa kadar meblağın üç yüz on senesi Evkâf bütçesine ilaveten tesviyesi hakkında her ne vechile emr u ferman-ı hümâyun-ı Hazret-i Hilâfet-penâhi şeref-efzâ-yı sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfene tevîkan hareket olunmak üzere arz ve istizân keyfiyete ibtidâr kılını ol-babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 20 Receb sene 1312 ve fi 5 Kânûn-i sâni sene 1310

Nazır-ı Evkâf-ı Hümâyun

Galib (imza)

Mucibince icabı icra kılınmıştır. Fî 24 Ramazan sene 1312”

Ancak Eyüp Sultan'ın sandukası üzerine serili mevcut puşidenin yukarıda belirtilen puşidelerden biri olmadığı, bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda 31/1687, 31/1688 ve 1689 ile 31/1700, 31/1704 ve 31/1705 envanter numaralarında kayıtlı bulunan ve Eyüp Sultan Türbesi'ne ait iki puşideden anlaşılmalıdır (Baş ve Gözeller, 2024, s. 94).⁴

Söz konusu puşidelerden 31/1688 envanter numarasında kayıtlı ayakucu puşide parçası ile 31/1689 puşide parçasında yer alan ketebelerden puşide üzerindeki yazıların H. 1235 m 1819/20 tarihinde Sultan II. Mahmud ve Hattat Mustafa Râkım tarafından yazıldığı anlaşılmalıdır.⁵ Bu da 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821) tarihli tezkire (BOA, nr. 1-22), (Şekil 8) ile Hadikatü'l-Cevâmi adlı eserde belirtilen asıl puşidenin bu puşide olduğunu göstermektedir (Şekil 11, 12, 13).

Şekil 11

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Başucu, Env. No. 31/1687 (Baş ve Gözeller, 2024),

4 Puşideler parça parça parça olduğundan her bir parçaya ayrı envanter numarası verilmiştir. Envanter numaralarından da anlaşılacağı üzere 31/1687, 31/1688 ve 31/1689 bir puşidenin parçalarını; 31/1700, 31/1704 ve 31/1705 ise bir diğer puşidenin parçalarını ifade etmektedir.

5 Ayakucunda yer alan Arapça ketebede “Harrerehu'l-fakîr Mustafa Râkım [1]235” ibaresi yazmakta iken puşidenin yan bölümlerini oluşturan Puşide parçasında ise “ketebuhu el-Gâzi Mahmûd bin Abdülhamid Hân” ibaresi yazılmıştır.

Şekil 12

Hattat Mustafa Rakım Ketebeli Ayakucu Puşidesi Env. No. 31/1688 (Baş ve Gözeller, 2024),

Şekil 13

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sağ ve Sol Cephesi, Env. No. 31/1689 (Baş ve Gözeller, 2024),

Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan diğer puşide parçaları (Env. No. 31/1700, Env. No. 31/1704 ve Env. No. 1705) incelendiğinde üzerinde bulunan hatların birebir 31/1687, 1688 ve 1689 envanter numaralı puşideden kopyalandığı görülmektedir. 20 Recep 1312/17 Ocak 1895 (Şekil 10) tarihli tezkirede belirtildiği gibi yeni dokunacak puşidede eski puşidedeki hatlar birebir kopyalanarak yeniden dokunmuştur. Ancak ilk puşidede vişne çürüğü atlas kumaş kullanılırken yeni puşidede siyah kadife kullanılmıştır. Bunların yanı sıra gerek bitkisel süslemelerde gerekse bordür düzeninde çeşitli farklılıklar görülmekle birlikte bu puşidenin, H. 1312 M.1895 tarihinde yenisi ilk kez dokunan puşide olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 14, 15, 16).

Şekil 14

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Başucu Env. No. 31/1700 (Baş ve Gözeller, 2024)

Şekil 15

Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sol Cephesi, Env. No. 1704 (Baş ve Gözeller, 2004)

Şekil 16

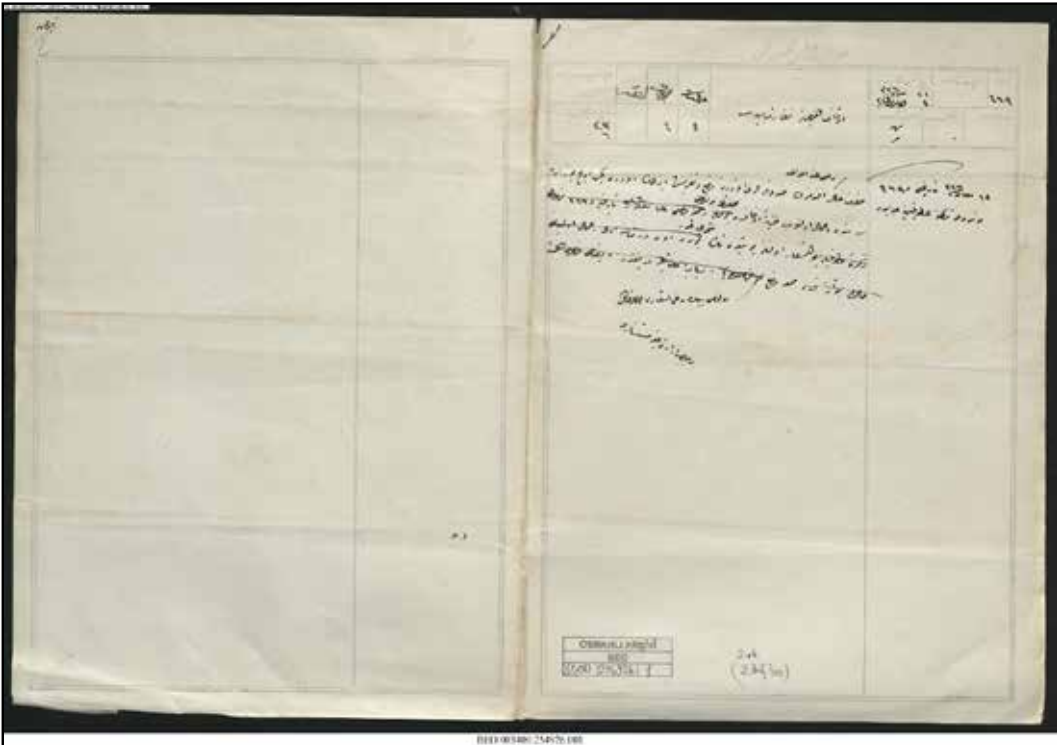
Eyüp Sultan Sanduka Puşidesinin Sağ Cephesi, Env. No. 1704 (Baş ve Gözeller, 2004)

Öte yandan puşidenin dokunmaya başlanılmasından yaklaşık 13 yıl sonra, 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908) tarihli belgede puşidenin hâlâ Eyüp Sultan Türbesi'ne konulmadığı ve Sadaret'in konu ile ilgili Evkâf'tan izahat istediği anlaşılmaktadır (BOA., nr.3400-254926/1) (Şekil 17).

Şekil 17

19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908) tarihli yazı

“SADARET-İ ‘UZMA MEKTUBÎ KALEMİ

Numero: 469

Tarih-i Tesviyesi: 21 Şaban 1326 / 4 Eylül 1324

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Behiyesine

(19 Şaban sene 1326 tarihli ve 469 numarolu tezkire-i atûfiyene cevabdır.)

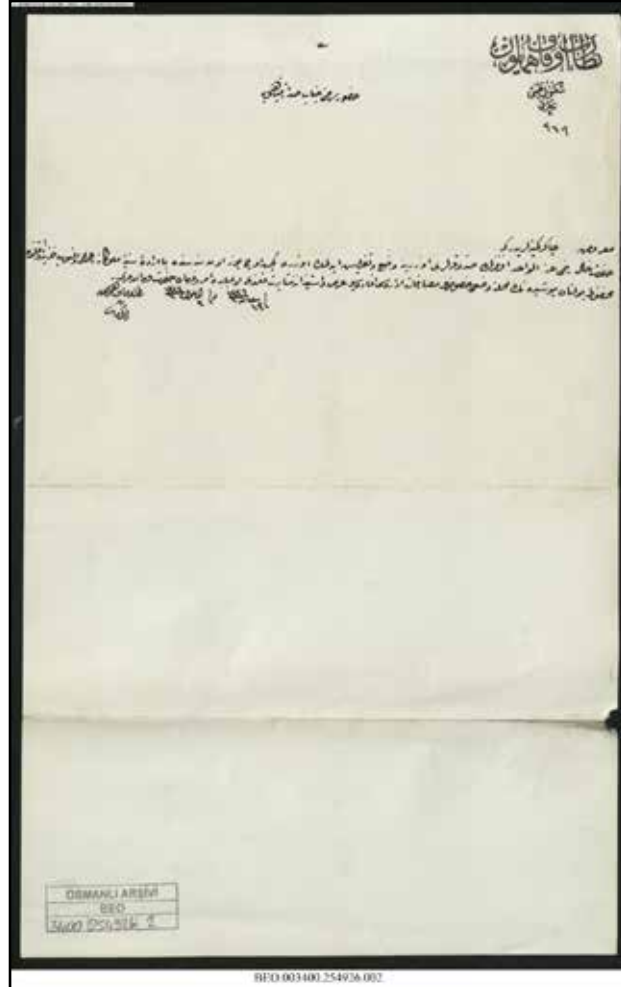
Hazret-i Hâlid Radiyallahu anhu'l-Vâhid efendimizin sandukaları üzerine vaz' ve tefrîş edilmek üzere geçen üç yüz on senesinde i'mâl olunub hazine-i Evkâf'da mahfuz bulunduğu iş'âr olunan puşidenin şimdiye kadar mahalline vaz' olunmamış babının dahi iş'ârı hususunda

Ber-muceb irâde-i aliyye Müsteşârî”

Bu defa Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden alınan cevabi yazıda puşidenin yerine konulması için Mesârifât idâresi tarafından gerekli çalışmaların (arz ve izin) başlandığı hususu ifade edilmiştir. Ancak puşidenin bu kadar zaman zarfında neden sandukaya örtülmediği konusuna açıklık getirmemiştir (BOA., nr.3400-254926/2) (Şekil 18).

Şekil 18

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden alınan cevabi yazı

“Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn Mektûbi Kalemî

Aded: 469

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret Penâhiye

Ma‘rûf-ı çâker kemînelerindir ki

Hazret-i Hâlid radi anh'l-vâhid efendimizin sandukaları üzerine vaz‘ve tefriş edilmek üzere geçen üç yüz on senesinde bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne i‘mâl olunub hazine-i Evkâf’da mahfuz bulunan puşidenin mahline vaz‘ı hususunda mesârifât idâresi ifadesiyle arz ve istizanına mübâşeret kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Şaban sene 1326 ve fî 2 Eylûl sene 1324”

Tüm bu belgeler günümüzde Eyüp Sultan Türbesi’ndeki Hz. Hâlid’in sandukası üzerinde bulunan ve genel hatları itibariyle bu iki puşide ile büyük ölçüde benzerlik gösteren puşidenin ne zaman imal edilerek türbeye konulduğu hususuna açıklık getirmektedir. Zira yaklaşık 13 yıllık bir süre zarfında sandukaya örtülmeyen puşidenin gerek Osmanlı arşivinde gerekse müze arşivlerinde yerine konulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türbeler Müzesi envanteri ile Türbe Teberrûkat defterinde yer alan H. 1322 m 1904/1905 senesinde imal edilip H. 1327 m 1909/1910 türbeye konulduğuna dair kaydın doğru olduğunu ve sanduka üzerindeki mevcut puşidenin 1904/1905 tarihli olup Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde hatları aynı şekilde korunarak ikinci defa yenilendiğini abul edebiliriz.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk işleme sanatımızda önemli bir yere sahip olan puşideler; malzeme, işleme tekniği, süsleme kompozisyonu ve tipoloji açısından yeteri kadar değerlendirilmemiştir.

Eyüp Sultan Türbesi ile ilgili hemen hemen tüm kaynaklarda kısaca bilgi verilen puşide, ağırlıklı olarak Sultan II. Mahmud (1808/1839) Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Bunu asıl sebebi ise bu bilginin Ayvansarayî Hüseyin Efendi’nin Hadîkatü’l-Cevâmî adlı eserinden alınmasıdır. Ancak Ayvansarayî’nin H.1201 / m 1787 tarihinde vefat ettiği düşünüldüğünde Sultan II. Mahmud’un yaptırdığı puşide ile ilgili ilk bilgiyi söz konusu eserin zeylini yazan Ali Satı Efendi’nin (? – 1842) eklediği söylenebilir (Galitekin, 2001, s. 32-33).

Bununla birlikte, 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” gereği kapatılan türbelerdeki kıymetli eserlerin müzeye taşınması amacıyla oluşturulan komisyonun hazırladığı türbe teberrûkat defteri ile Türbeler Müzesi’nin envanter defterindeki kayıtlarda, Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan puşidenin aynıısının Sultan II. Abdülhamid tarafından 1322/1904 yılında yeniden yaptırıldığı ve 1327/1909 yılında yerine konulduğu bilgisi yer almaktadır. Bu durum, muhtemelen 1895 yılında ilk kez yeniden imal ettirilen puşidenin, sebebini bilmediğimiz bir nedenle evkaf depolarında bekletilmesi ve sandukaya örtülmemesi sonucu, geçen 13 yıllık süre zarfında yeni bir puşidenin daha yaptırılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yine söz konusu puşidenin üzerinde yer alan ve Sultan II. Mahmud ile Hattat Mustafa Rakım Efendi’nin hatlarından oluşan yazı kuşaklarının resmî belgelerle yeni puşideye aynı şekilde kopyalandığı iddiası da kanıtlanmıştır.

Sonuç olarak bugün tarihsel serüveni ile kıymetli bir eser olan Eyüp Sultan’ın sanduka puşidesi, Türk işleme sanatı açısından oldukça değerli veriler ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın bir puşidenin imalatından sandukası üzerine örtülmesine kadar olan sürecin detaylı bir şekilde ele alarak dönemin sanatsal zevklerinin yansıtılması ve gelecek nesillere bu sanatın ulaşmasını sağlaması açısından bundan sonraki çalışmalara katkı vereceğini umuyoruz.

Kaynakça

- Adıgüzel, D. ve Akbulut m (2017). *Osmanlı hanedan türbelerindeki Maraş İşi pûşideler*. İstanbul Beylerbeyi Sabancı Olgunlaşma Enstitüsü.
- Akakuş, R. (1973). *Eyüp Sultan ve mukaddes emanetler*. Milsan Basın Veb Opset,
- Alpak, C. (1989). *Eyüp Sultan ve Türbesi*, Refioğlu Yayınları.
- Aykut, A.S. (2004). *İbn Batuta seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Barışta, H.Ö. (1997). 19-20. yüzyıl yazılı bezemeli Türk işlemleri: İstanbul hanedan türbelerinden puşide ve puşide levhalarından örnekler, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 93-103.
- Barışta, H.Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk işlemleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barışta, H.Ö. (2012). Geç Osmanlı Dönemi'nde Eyüp Sultan'daki türbelere saraydan armağan edilen işlemler, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu: Şehir ve Kutsallık XI Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 96-105.
- Baş, K. ve Gözeller, A. (2024). Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki sanduka pûşideleri, *Milli Saraylar Dergisi*, 26, 91-115.
- Berk, S. (1999). *Hattat Mustafa Rakım celî sülû ve tuğra estetiği* [Yayımlanmamış doktora tezi], Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Bab-ı Defteri İradeler (D. DRB.İ), Dosya No: 1, Gömlek No: 22, Tarih: 29 Zilhicce 1236 (27 Eylül 1821).
- BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3400 / 254926/1, Tarih: 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908).
- BOA, (BEO), 3400 – 254926/2, Tarih: 19 Şaban 1326 (16 Eylül 1908)
- BOA, Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ), 170/4, Tarih: 4 Safer 1322 (20 Nisan 1904).
- BOA, Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 113/31, Tarih: 20 Recep 1312 (17 Ocak 1895).
- BOA, Y.MTV, 303/80, Tarih: 26 Ramazan 1325 (2 Kasım 1907).
- BOA, Topkapı Sarayı Arşiv Evrakı. (TS.MA.E.), 599/47, Tarih: 17 Cemazeyilevvel 1310 (7 Aralık 1892).
- Bozkurt, N. (2009). Sanduka, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, TDV, 102-104.
- Doğanay, A. (2001). *İlk Devir İstanbul türbelerinde mimari plastik ve tezyinat* [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Eyüp Sultan Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, TDV, 9-12.
- Galitekin, A.N. (2001). *Ayvensarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî 'Efendi, Süleyman Besim Efendi: Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve diğer dîni sivil mi 'marî yapılar)*. İşaret Yayınları.

- Giray, İ. (1975). *İstanbul'da sahabe kabirleri*. Bedir Yayınevi.
- Güven, E. (1998). Eyüp Sultan Türbesi'ne vakfedilen eserler, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 312-319.
- Güven, E. (2000). Eyüp Sultan Türbesi'nin hat sanatı açısından değerlendirilmesi, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 310-323.
- Haskan, M.N. (1996). *Eyüp Sultan tarihi*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- İpek, S. (2005). Osmanlı'da sandukalara örtme örtme geleneği ve Eyüp Sultan Haziresindeki taş lahit, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 322-337.
- İTM (İstanbul Türbeler Müzesi), Mihrişah Valide Sultan Sanduka Puşidesi, Envanter No: 6505.
- İTM, Sultan III. Selim Sanduka Puşidesi, Envanter No: 4804.
- İTM, Yavuz Sultan Selim Sanduka Puşidesi, Envanter No: 6082.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü III*. Milli Eğitim Yayınları.
- Sürür, A. (1976). *Türk işleme sanatı*. Ak Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. (2005). *Asırlar boyunca İstanbul eserleri olayları kültürü*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tahman, M.B. (1994). Eyüp Sultan Külliyesi, *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, 3, Tarih Vakfı Yayınları.
- Teksarı, S. (2005). *Büyük İstanbul Türbeleri*, Gül Neşriyat.
- Türbeler Teberrukat Defteri, TS.MA.E, Cilt. 1, Tarih: 1926.
- Yıldız Kısacık, S. (2020). Surre alayları ve Kabe örtüleri: Niğde Müzesi Kabe örtüleri örneği, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Niğde Özel Sayısı*, 1-16.

İnceleme Makalesi / Review Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 99-115.

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Sancaklar*

Sevcan ÇAVDAR

Akşehir Müze Müdürlüğü

Yazar Notu

Sevcan ÇAVDAR ● <http://orcid.org/0009-0004-9094-4044>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makale ile ilgili iletişim için Sevcan ÇAVDAR, Akşehir Müze Müdürlüğü, Selçuk Mh., İnönü Cad., No:35, Akşehir, Konya, Türkiye adresine başvurunuz. sevcancavdar42@gmail.com

Banners in Akşehir Nasreddin Hoca Archeology and Ethnography Museum

Sevcan ÇAVDAR

Akşehir Museum Directorate

Author Note

Sevcan ÇAVDAR ● <http://orcid.org/0009-0004-9094-4044>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

For communication regarding this article, please contact Sevcan ÇAVDAR, Selçuk District, İnönü Street, No: 35, Akşehir, Konya, Türkiye. sevcancavdar42@gmail.com

Öz

Milli kültürümüzün bir parçası olan sancaklar, Türk sanatında çok eski dönemlerden itibaren varlığını sürdürmüştür. Sahip oldukları motif ve renk çeşitliliği, süsleme kompozisyonları, kumaşları, renkleri ve biçimleri ile Türk Sanatının geniş yelpazesi içerisinde yer almaktadır. Sancaklar devlet sembolü olmasının yanında askerlik tarihimiz açısından da önemli veriler sunmaktadır. Araştırma konumuz olan sancaklar arasında tarikatlarda kullanılan örneklerin de olması, sancakların dinî bir sembol olarak kullanıldığı konusunda dikkati çekmektedir. Makalemizde, Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde yer alan altı farklı sancak ele alınmıştır. Örnekler içerisinde iki tarikat sancağının yanında, bir adet mektep, üç adet Osmanlı Askeri Tabur Sancağı olan örnekler de bulunmaktadır. Amacımız, Türk tarihinin çeşitli evrelerinde kullanılmış olan bu sancakları dokuma teknikleri ve süslemeleri bakımından ele alarak sahip oldukları alametler ve sembolleri tanımlamak, yorumlamak, belgelemek ve taşıdıkları ikonografik anlamları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Sembol, Akşehir Müze, Osmanlı

Abstract

Banners, which are a part of our national culture, have been accepted as a part of the wide range of Turkish Art with their variety of motifs and colours, ornamental compositions, fabrics, colours and forms. Besides being a state symbol, banners also provide important data in terms of military history. There are examples of banners being used by different and this draws attention to the fact that banners are used as a religious symbol as well. In this article, six different banners in the Akşehir Nasreddin Hodja Museum of Archaeology and Ethnography are discussed. This article focuses on two sect banners, together with one school and three Ottoman military battalion banners. The aim of this article is to describe, interpret and document the signs and symbols of these banners, which were used in various phases of Turkish history, in terms of weaving techniques and ornaments, and to examine the iconographic meanings they carry.

Keywords: Banner, Symbol, Akşehir Museum, Ottoman

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Sancaklar

Sancağın Tanımı ve Tarihçesi

Türkçe “sançmak” fiilinden türediği belirtilen sancak kelimesi; “*bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağa dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti'nde bir bölge veya gelir getiren has*” anlamına gelmektedir (Şahin, 2009, s. 36). İnsanlar yerleşik düzene geçtikten sonra, örgütlü topluluk olarak bir arada yaşamaya başladıkları süreçte, bağlı oldukları güce kutsiyet atfederek bu gücü belirledikleri semboller ile temsil etmişlerdi. Bu semboller zaman içerisinde cisimleştirilerek belirli objelere dönüştürülmüştür. Sancak ve bayrak da devletin bağımsızlığını, gücünü ve toplumsal birliği temsil etmektedir. Sancak; ulus, vatan ve yönetimden oluşan bir devletin varlığının simgesidir. Ülkenin egemenliğini ifade eden sancaklar, üzerlerinde toplum tarafından önem verilen işaretleri taşımaları sebebiyle her yerden görülebilecek şekilde en yüksek noktalara asılırlar (Tezcan, 2004, s.9). Anlam bakımından aynı olsa da Osmanlı Dönemi'nde bayrak daha geniş manada kullanılmış, sancak ise devlete ve hakana ait olarak görülmüştür (Kurtoğlu, 1987, s.8) Daha çok dinî mahiyette kullanıldığı bilinen sancaklar çeşitli ölçü ve formlarda yapılmış olmaları nedeniyle alay sancağı, gemi sancağı, sancak-ı şerif gibi farklı isimler almıştır.

Türk devletlerinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda güç ve hâkimiyeti ifade eden bayrak ve sancağın tarihinin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Irak'ın güneyinde “Bereketli Hilal” olarak da adlandırılan Mezopotamya'da kurulmuş olan Sümerler'in sancak ve bayrak makamında bir nevi âlem “Etandart-Standart” kullandıkları bilinmektedir (Kurtoğlu, 1987, s.13). Türk tarihinde ise ilk defa sekizinci asrın ortasında bir Uygur hakanının adına dikilen yazıtta görüldüğü ifade edilir. Yazıtta “üç tuğluğ Türk bodunu... Ozmuş Tigin kan bolmuş” denilmektedir. Aynı yerde “tuğ taşıyan ileri karakol adamı geldi” ibaresi de yer almaktadır (İnan, 1966, s.871). Çin kaynaklarından alınan bilgiler ışığında Göktürkler'in kutsal sembol olarak kullandıkları kurt, sancakların başlarına takılmış ve kurt başlı sancaklar kağanlık otağının önüne dikilmiştir. Çin imparatorları, Göktürk Devleti'nin yıkılışından sonra Türgeşler gibi Türk kavimlerine kağanlık unvanları verecekleri zaman kurt başlı bayrak ile bir davul göndermişlerdir (Ögel, 1971, s.40).

İslamiyet'in doğuşundan sonra ilk bayrak, sancak makamı olarak hicretin birinci senesinde kullanılmaya başlanmıştır (Bakırcı, 2007, s.245). Hz. Muhammed'in uzun bir mızrağa düz beyaz bir kumaş bağlayarak ashabından Ebu Mersed'e verdiği ve cihada memur ettiği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir (Pakalın, 1993, s.113). “Liva-i Beyza” denilen bu ak sancak, Hayber Gazası'na kadar yapılan gazalara gönderilmiş; Hayber Gazası'nda bir de siyah bayrak yapılarak bu bayrağa “*rayet*” adı verilmiştir. Genel olarak Hz. Muhammed zamanında kullanılan küçük sancaklara “*liva*”, büyük sancaklara ise “*rayet*” denilmiştir. (Uzunçarşılı, 1941, s. 250)

Hz. Muhammed'e ait olduğu iddia edilen ve bugün Topkapı Sarayı'nda, Mukaddes Emanetler Bölümü'nde korunan beyaz sancağın Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirildiği kabul görmektedir. Ancak bu sancak bilinenin aksine siyah renklidir.

İslamiyet'in kabulüyle Türkler bazı geleneklerini devam ettirmekle birlikte Müslüman devletlerden ve İslam kültüründen de etkilenerek devlet teşkilatında bazı düzenlemeler yapmışlardır. Örneğin ilk Türk Müslüman devletlerinden olan Karahanlılar tuğ kullanmayı sürdürmüşlerdi. Kaşgarlı Mahmut: Divan-ı Lügati't-Türk'te Karahanlı hanedanına ait bayrakların kırmızıya yakın turuncu, Gazneliler'in çetr ve *hil'at* gibi resmî hâkimiyet sembollerinin ise siyah renkte olduğu ifade etmektedir (Köprülü, 1943, s. 406).

Büyük Selçuklu Devleti'nin, kuruluşundan sonra hükümdara, hanedana ve askerî kıtalara ait olmak üzere çeşitli bayrak ve sancaklar kullandığı bilinmektedir. İlk Selçuklu bayrakları üzerinde ok ve yay sembolleri yer almaktaydı (Bakırcı, 2007, s.245). Kırmızı renk sancakları daha çok askerî kıtalarda, siyah rengi ise İslam dünyası üzerinde hâkimiyet kurmak düşüncesi ile hükümdarlık sancaklarında kullanmışlardı (Köprülü, 1943, s.408). Bazı kaynaklarda Anadolu Selçukluları tarafından iki çeşit sancak kullanıldığından bahsedilmektedir. Bunlardan biri halifelerin saltanat nişanı olarak diğer alametlerle beraber gönderdikleri “siyah bayrak”, diğeri ise Selçukname'de

“*Rayet-i Saltanat*” gibi tabirlerle ifade edilen hükümdar sancağıdır (Uzunçarşılı, 1941, 73; Bakırcı, 2007, s. 245). Karacahisar’ın alınmasının ardından, Selçuklu hükümdarı Sultan Alaeddin’in Osman Bey’e gönderdiği sancağın renginin beyaz olduğu rivayet edilmektedir. “*Elviye-i Sultani*”, “*Alemhay-ı Osmani*”, “*Alem-i Padişahi*” ve “*Liva-i Saadet*” olarak adlandırılan saltanat sancakları birkaç çeşit olmasına rağmen asıl saltanat sancağı, “*ak alem*” denilen beyaz sancaktır (Kılıçkaya, 2007, s.13).

Diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da hükümdara mahsus sancağın dışında farklı bayrak ve sancaklar kullanılmıştır. Bu sancaklarda çoğunlukla yeşil ve kırmızı renk tercih edilmiştir. Yeniçerilerin kırmızı renkte büyük alay sancakları vardır. Sancakların üzerinde Fetih ayetlerinin yanında Zülfikar motifleri bulunmaktaydı (Bakırcı, 2007, s. 246). Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan itibaren çok farklı şekil ve renklerde sancaklar kullanılmış olmakla birlikte, III. Selim Dönemi’nde (1789-1807) bayraklarda hilal ve yıldız motifleri yer almaktaydı. II. Mahmut (1808-1839), 1826’da Yeniçeri Ocağı’nı kaldırarak yerine Asakir-i Mensure-i Muhammediye’yi kurmuş ve yeniçerileri hatırlatan başlıca kelimeler ile birlikte bayrak kelimesini de yasaklayarak yerine “sancak” ibaresinin kullanılmasını emretmiştir. Bu dönemde sancakların üzerindeki motifler de yalnızca hilalden ibaret olacak şekilde değiştirilmiştir (Kılıçkaya, 2007, s.17). I. Abdülmecit Dönemi’nde (1839-1861) ay ile beraber kullanılan sekiz köşeli yıldız yerini beş köşeli yıldızla bırakmıştı (Osman, 1931, s.448). Sultan Abdülaziz Dönemi’nden (1861-1876) itibaren, padişahlara mahsus bayrakların ortasındaki tuğra beyaz renkte şualı güneş motifi içine alınmış ve bu durum saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Bakırcı,2007, s.246).

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasından sonra halifeye mahsus sancak kullanılmaya devam edilmiş, saltanata ait bayrak ise kaldırılmıştır (Köprülü,1992, s. 254).

3 Mart 1924’te halifeliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti’nde kullanılan; padişah, halife, ordu birlikleri, Garp Ocakları ve bazı devlet kurumlarına ait farklı bayrak ve sancaklar kaldırılmış, bazıları ise yeniden şekillendirilmiştir. 22 Ekim 1925’te çıkartılan “Sancak Talimatnamesi”yle Türk bayrağının nasıl imal edileceği, ölçüleri, ay ve yıldızın nerede bulunacağı gibi hususlar belirli kurallara bağlanmıştır (Sosyal, 2010, s. 225-226).

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi

Hitit ve Friglerden itibaren düzenli yerleşim gören Akşehir, Osmanlı Dönemi’nde de önemli bir yerleşim merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. İlçede, Rüştü Bey Konağı olarak bilinen yapı da Osmanlı Dönemi’nden günümüze kadar ulaşabilmiş kültür varlıklarımızdan bir tanesidir. Bina Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 15.11.1985 tarih ve 1569 sayılı kararı ile tescil edilmiş; 1989 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kamulaştırılarak 1992 yılında onarımına başlanmıştır. 05.07.2007 tarihinde ziyarete açılan “Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi” adıyla ziyarete açılan Rüştü Bey Konağı özgünlüğünü günümüze kadar korumuştur (Şekil 1).

İkiz ev plan tipinde yapılan konak, zemin üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin kattaki odalar idari birimlere ayrılmıştır. Müdür, uzman, memur ve güvenlik odalarıyla “Etnografik ve Arkeolojik Eser Deposu” bu katta yer almaktadır.

Birinci kat arkeolojik eserlerin sergilendiği bölümdür. Bu katta altı oda bulunmaktadır. Odalardaki koleksiyonlar kronolojik sıraya göre yerleştirilmiştir

İkinci kat etnografik eserlere ayrılmıştır. Nasreddin Hoca fıkrası ve sıra yarenlerine dair betimlemeler ile Akşehir geleneklerine göre düzenlenmiş gelin odası bu kattadır. Orta salonda, 13. yy. ahşap işçiliğinin örnekleri arasında yer alan Seyyid Mahmut Hayrani Türbesi kapısı ve Şeyh Eyüb Türbesi’ne ait sanduka yine bu katta sergilenmektedir.

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Sancaklar

Katalog No:1

Müze Envanter No:584

Koleksiyona Geldiği Yer: Ankara Etnografya Müzesi'nden naklen.

Koleksiyona Geliş Tarihi: 16.04.1946

Tarihi: 20. yy.

Malzeme ve Teknik: Keten Kumaş-Aplike

Ölçüsü: 165 x 148 cm

Yazı Türü: -

Fotoğraf: 3

Tanım ve Kompozisyon: Sancak kırmızı, beyaz ve soluk yeşil renkli keten kumaştan üç şerit hâlinde yapılmıştır. Üzerinde sandık lekeli olarak adlandırılan sarı lekeler bulunmaktadır. Bir köşesi yırtıktır.

Sancağın tek yüzü beyaz renkli keten bezden meydana getirilmiş motiflerin applike edilmesi suretiyle bezenmiştir. Zemine düzensiz olarak yerleştirilmiş üç adet ay yıldız kompozisyonu karşılıklı iki hilalin ortasına konumlandırılmış çok kollu bir yıldızdan meydana gelmektedir. Yıldızların şekilleri ve kol sayıları farklılık göstermektedir. Üst kısımda yer alan iki elin arasına Kur'an muhafazası yerleştirilmiştir. En sağda ise kılıç motifi yer almaktadır. Motiflerin üç kenarı kırmızı kumaştan yarım daire bordür ile çerçevelenmiştir. Direğe asılan kenarı ise düz bırakılmıştır.

Katalog No:2

Müze Envanter No: 585

Koleksiyona Geldiği Yer: Ankara Etnografya Müzesi'nden naklen.

Koleksiyona Geliş Tarihi: 16.04.1946

Tarihi: 20. yy.

Malzeme ve Teknik: Saten Kumaş – Aplike

Ölçüsü: 194 x 180 cm

Yazı Türü: Rika

Fotoğraf: 4

Tanım ve Kompozisyon: Ortası sarı renkli saten kumaştan oluşmaktadır. Kenarları kırmızı renkli saten kumaşla çevrili olup ortadaki sarı zemin üzerinde kırmızı ve siyah kumaşlarla yazılmış üç satır yazı bulunmaktadır.

Tek yüzü olan sancağın üzerinde rika hattı ile birinci satırda “Bismillahirrahmanirrahim” (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla), ikinci satırda kelime-i tevhid; “la ilahe illallah Muhammedun resulullah” (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir), üçüncü satırda ise “Seyyid İbrahim Desûki”¹ ifadeleri yer alır. Üst kenarın ortasında yırtık vardır.

¹ Burhanüddin İbrahim b. Ebi'l-Meed Abdilaziz ed- Desûki (ö. 676 / 1277) Mutasawıf, Desûkiyye tarikatının kurucusu. (Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/desuki-ibrahim-b-abdulaziz>)

Katalog No: 3**Müze Envanter No:** 70-254**Koleksiyona Geldiği Yer:** Nezahat İNCE'den satın alma.**Koleksiyona Geliş Tarihi:** 10.11.1970**Tarihi:** Osmanlı**Malzeme ve Teknik:** Saten Kumaş - Boyama**Ölçüsü:** 150 x 135 cm**Yazı Türü:** Celi Sülüs- Celi talik**Fotoğraf:** 5

Tanım ve Kompozisyon: Yeşil saten üzerine sarı renkli yağlı boya ile yatay olarak yazılmış üç satır yazı bulunmaktadır. Yalnızca en üst satırdaki “hususî” ifadesi celi talik, diğer ibareler ise celi sülüstür. Ortasından katlanmak suretiyle kullanılan sancağın iki yüzünde de müsenna “Hususi, Şemsil Maarifül Mektebi” ifadeleri yer almaktadır. Yazının dört köşesinde mavi renkli yağlı boya ile yapılmış ay yıldız motifleri görülmektedir.

Katalog No: 4**Müze Envanter No:**16-17**Koleksiyona Geldiği Yer:** Akşehir İlçe Müftülüğü**Koleksiyona Geliş Tarihi:** 12.08.2016**Tarihi:** Osmanlı**Malzeme ve Teknik:** Saten / Atlas Kumaş**Ölçüsü:** 139 x 110 cm**Yazı Türü:** Celi Sülüs**Fotoğraf:** 6-7-8

Tanım ve Kompozisyon: Dikdörtgen biçimli sancak çift yüzlüdür. Kırmızı zeminli yüzde, atlas kumaş üzerinde, ortada zincir işi tekniğinde minik sonsuzluk motiflerinin oluşturduğu dikdörtgen bordür içerisinde tuğra bulunmaktadır. Tuğrada “Bismillahirrahmanirrahim” yanında “innehu min süleymane ve innehu” yazılıdır. Bordürün alt ve üst kısmında karşılıklı ikişer adet ay-yıldız motifi bulunmaktadır. En üstte kartuş içerisinde “la ilahe” yazılıdır. Alt bölümdeki kartuş içerisinde “illallah” yazısı bulunmaktadır. Köşelerde dairesel çerçeve içerisinde “Allah”, “Muhammed”, “Ebubekir”, “Ömer” yazmaktadır. Sağ kenarda “Es Salatu vessalamu aleyke ya Rasulullah”, sol kenarda “Muhammeden Rasulullah” yazılıdır.

Yeşil zeminli yüzde, atlas kumaş üzerinde ortada zincir işi tekniğinde minik sonsuzluk motiflerinin oluşturduğu çerçeve içerisinde “hubbul vatan minel iman” (vatan sevgisi imandandır) yazısı bulunmaktadır. (Acluni, Keşfu'l-Hafa, 2/258, no: 1102) Bordürün üst kısmında karşılıklı iki adet ay-yıldız motifi yer almaktadır. Üstte “inna fetehna leke” en altta “fethan mübina” (Fetih Suresi /1) yazısı vardır. Yan kenarlarda “Essalatü vessalamü aleyke ya habiballah” karşı kenarda “nasra minallahi vel fethi garib” (Saff Suresi /13) yazılıdır. Bordür çerçevenin alt kısmında 1326 senesi ikinci ordu sonbahar mezunelerine iştirak etmek üzere silah altına alınan Akşehir redif taburu efrad-ı Gazanfer Nihani Engilli Cami-i Şerif bergüzarı yazısı bulunmaktadır. Köşelerdeki dairesel bordür içerisinde

“Ali”, “Osman”, “Hasan” ve “Hüseyin” yazılıdır. Üç kenarı sim püskül ile çevrilidir. Ahşap direğin ucunda piriç âlem bulunmaktadır. Âlemin gövdesi üç boğumdan oluşmaktadır. Hilal biçimli başlık içerisinde “ya Allah” yazısı okunmaktadır. Sancağın özellikle orta bölümünde yıpranmaya bağlı ezilmeler, renklerde solmalar vardır.

Katalog No: 5

Müze Envanter No:17-1

Koleksiyona Geldiği Yer: Akşehir İlçe Müftülüğü

Koleksiyona Geliş Tarihi: 22.03.2017

Tarihi: Osmanlı

Malzeme ve Teknik: Saten / Atlas Kumaş

Ölçüsü: 129 x 145 cm

Yazı Türü: Sülüs

Fotoğraf: 9-10

Tanım ve Kompozisyon: Dikdörtgen biçimli sancak çift yüzlüdür. Kırmızı zeminli yüzde, atlas kumaş üzerinde, ortada zincir işi tekniğinde minik sonsuzluk motiflerinin oluşturduğu bordür içerisinde tuğra bulunmaktadır. Tuğrada “Bismillahirrahmanirrahim” yanında “innehu min süleymane ve innehu” yazılıdır (Neml Suresi/30). Bordürün alt ve üst kısmında karşılıklı ikişer adet ay-yıldız motifi bulunmaktadır. En üstte kartuş içerisinde “la ilahe” yazılıdır. Alt bölümdeki çerçevesiz kartuş “illallah” yazısı bulunmaktadır. Köşelerde dairesel çerçeve içerisinde “Allah”, “Muhammed”, “Ebubekir”, “Ömer” yazmaktadır. Sağ kenarda “Es salatu vessalamu aleyke ya Rasulullah”, sol kenarda “Muhammeden Rasulullah” yazılıdır.

Yeşil zeminli yüzde, atlas kumaş üzerinde ortada zincir işi tekniğinde minik sonsuzluk motiflerinin oluşturduğu bordür içerisinde “hubbul vatan minel iman” (vatan sevgisi imandandır) yazısı bulunmaktadır (Acluni, Keşfu'l-Hafa, 2/258, no: 1102). Bordürün üst kısmında karşılıklı iki adet ay yıldız motifi yer almaktadır. Üstte “inna fetehna leke” en altta “fethan mübina” (Fetih Suresi /1) yazısı vardır. Yan kenarlarda “Essalatü vessalamü aleyke ya habiballah” karşı kenarda “nasra minallahi vel fethi garib” (Saff Suresi /13) yazılıdır. Bordür çerçevesinin alt kısmında 1326 senesi ikinci ordu son bahar mezunelerine iştirak üzere silah altına alınan Akşehir redif taburu efrad-ı Gazanfer Nihanî Nadir Cami-i Şerif bergüzarı yazısı bulunmaktadır. Köşelerdeki dairesel bordür içerisinde “Ali”, “Osman”, “Hasan” ve “Hüseyin” yazılıdır. Üç kenarı sim püskül ile çevrilidir. Ahşap direğin ucunda piriç âlem bulunmaktadır. Âlemin gövdesi iki boğumdan oluşmaktadır. Sancağın özellikle uç kısmında ve direğe bağlanan bölümünde yıpranmaya bağlı ezilmeler, renklerde solmalar vardır.

Katalog No: 6

Müze Envanter No: 16-16 (Etütlük)

Koleksiyona Geldiği Yer: Akşehir İlçe Müftülüğü

Koleksiyona Geliş Tarihi: 22.03.2017

Tarihi: Osmanlı

Malzeme ve Teknik: Saten / Atlas Kumaş

Ölçüsü: 129 x 145 cm

Yazı Türü: Sülüs

Fotoğraf: 11-12-13

Tanım ve Kompozisyon: Yatay dikdörtgen biçimli sancak çift yüzlüdür. Kırmızı zeminli yüzde, atlas kumaş üzerinde, ortada zincir işi tekniğinde minik sonsuzluk motiflerinin oluşturduğu bordür içerisinde tuğra bulunmaktadır. Tuğrada “Bismillahirrahmanirrahim” yanında “innehu min süleymane ve innehu” yazılıdır (Neml Suresi/30). Bordürün alt ve üst kısmında simetrik olarak birer adet ay-yıldız motifi bulunmaktadır. Sancağın direğe bağlanan kenarında en üstte kartuş içerisinde “inna fetehna leke” yazılıdır. Alt bölümdeki kartuş içerisinde “fethan mübina” yazısı bulunmaktadır. Köşelerde dairesel çerçeve içerisinde “Allah”, “Muhammed” yazmaktadır. Sağ kenarda “Es Salatu vesselamu aleyke ya Rasulullah”, sol kenarda “nasra minallahi vel fethi garib” (Saff Suresi /13) yazılıdır.

Yeşil zeminin ortasında zincir motifleriyle oluşturulmuş çerçevenin içerisinde “hubbul vatan minel iman” (vatan sevgisi imandandır) yazısı bulunmaktadır (Acluni, Keşfu'l-Hafa, 2/258, no: 1102). Alttaki kitabe bölümde 1326 senesi ikinci ordu son bahar mezunelerine iştirak etmek üzere silah altına alınan Akşehir redif taburu efrad-ı Gazanfer Nihanî Bermende Cami-i Şerif bergüzarı yazısı bulunmaktadır. Bordürün üst kısmında bir adet ay yıldız motifi yer almaktadır. Üstte “la ilahe” en altta “illallah” yazısı vardır. Yan kenarlarda “Essalatü vesselamü aleyke ya habiballah”, karşı kenarda “muhammeden rasulullah sâdigul vağdul emin” yazılıdır. Köşelerdeki dairesel bordür içerisinde “Ali”, “Osman”, “Hasan” ve “Hüseyin” yazılıdır. Üç kenarı sim püskül ile çevrilidir. Ahşap direğin ucunda pirinç âlem bulunmaktadır. Âlemin gövdesi üç boğumdan oluşmaktadır. Baş kısmı kırılmıştır. Sancağın özellikle uç kısmında ve direğe bağlanan bölümünde büyük oranda yıpranmaya bağlı ezilmeler, kopmalar ve renklerde solmalar vardır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sancakların geliş yerlerine göre bir değerlendirme yapıldığında 1 ve 2 numaralı örneklerin Ankara Etnografya Müzesi'nden nakil olduğu, 3 numaralı örneğin satın alma yoluyla temin edildiği, 4, 5 ve 6 numaralı örneklerin ise Akşehir İlçe Müftülüğünce bağışlandığı görülmektedir.

İncelemesi yapılan sancakların iki adedi (katalog no 1,2) tekke – dergâh sancağı, bir adedi (katalog no 3) mektep sancağı üç adedi (katalog no 4, 5, 6) ise askeri nitelikte tabur sancağıdır.

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenen Osmanlı Dönemi'ne ait altı sancağın tamamının dikdörtgen formda olduğu görülmektedir. Örneklerin dört adedi (Katalog no 1, 2, 3, 4) farklı boy ve genişlik ölçülerine sahip olup ikisinin (Katalog no 5, 6) boy ve genişlik ölçüsü aynıdır. Sancakların en ölçüleri 129 cm ile 194 cm arasında, boy ölçüleri ise 110 cm ile 180 cm arasında değişiklik göstermektedir.

İşlemelere bakıldığında zemin üzerine farklı kumaşlar ile applike (Katalog no 1, 2), boyama (Katalog no 3), iğne ile zincir işi ve nakış (Katalog no 4, 5, 6) gibi farklı tekniklerin uygulandığı görülmektedir. 1 numaralı örnekte applike sancakların üç kenarın yarım dairelerin oluşturduğu bordür ile çevrili olduğu görülmektedir. İşlemelerde ağırlıklı olarak beyaz, kırmızı, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır.

Malzeme olarak genellikle saten atlas kumaş tercih edilmiş olmakla birlikte pamuklu keten kumaşların da kullanıldığı, renk olarak ise kırmızı, yeşil, sarı, siyah, beyaz kumaşların yaygın olduğu görülmektedir. Saçaklarda ise sarı sim tercih edilmiştir (Katalog no 4, 5, 6).

1 numaralı örnek dışında tüm sancakların yüzeyi yazı karakterleriyle hareketlendirilmiştir. 4, 5, 6 numaralı örneklerde yazılar kenar bordürleri boyunca uzanan kartuşlar içerisine yerleştirilmişken 2 numaralı örnekte kırmızı çerçeve içerisine alınmış sarı zemin üzerine kırmızı ve siyah renkle yazılmıştır. Bunun yanında ay yıldız (katalog no 1, 3, 4, 5, 6) ile tuğra motifleri de (katalog no 4, 5, 6) kullanılmıştır. 1 numaralı örnekte diğerlerinden farklı olarak el, kılıç ve muhafazası içerisinde Kur'an motiflerinin işlendiği görülmüştür. El motifi tasavvuf kültüründe “pençe-i âl-i abâ/ hamse-i âl-i abâ kavramları ile ifade edilmekte olup Hz Peygamber ve yakın akrabalarını temsil etmektedir (Uysal-Erol, 2021, s.569). Ehl-i Beyt yani Hz. Peygamber (S.A.V.), Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

ifade edilmektedir (Baltacı, 2011, s.26). Ehl-i Beyt beş kişi olduğu için pençe-i âl-i abâ ile sembolize edilmiştir (Tanyu, 1982, s.488, 494). El figürünün duayı sembolize etmesi, Anadolu'da halk kültüründe yine muskalarda koruyuculuk özelliğine inanılması sancaklardaki kullanımının dini inanış ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Kılıç, Osmanlı sancaklarında yaygın olarak kullanılan bir motif olmakla birlikte, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği Zülfikar'ı da temsil etmektedir. Kılıç tarikat sancaklarında sıkça kullanılan bir motiftir. Bektaşilerde, Hacı Bektaşî Veli, Hacım Sultan, Kızıl Deli gibi büyük velilerin tahta bir kılıca sahip oldukları bilinmektedir. Bununla bazen ejderleri, bazen kafirleri öldürdükleri anlatılmaktadır (Ocak, 1983, s.129).

Sancaklarda Kur'an-ı Kerim'in muhafazası ile asılı vaziyette işlenmesinin belirli ayetlerin yerine tüm ayetleri toplayan Kur'an'ın gösterilmesi biçiminde bir ikonografik anlam içerdiği şeklinde yorumlanmaktadır (Uysal-Erol, 2021, s. 570). Katalog No 1'de yer alan sancak üzerinde pençe-i ala, kılıç ve Kur'an-ı Kerim muhafazası motiflerinin hepsinin kullanıldığı görülmekle birlikte tarikat sancağının benzer örnekleri Ankara Etnografya Müzesi ve Mevlâna Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır (Uysal-Erol, 2021, s.583-586).

Tamamı Osmanlı Dönemi olan sancak örneklerinde Arap alfabesi kullanılmıştır. Yazı çeşidi çoğunlukla sülüs olmakla birlikte bir örnekte (Katalog no 2) rika yazı tercih edilmiştir. Sancak üzerinde yer alan "Seyyid İbrahim Desukî" ibaresi Ankara Etnografya Müzesi Arşivinde Env. No:10088 kayıtlı sancak üzerinde "Ya Hazreti Pir İbrahim Desukî" olarak karşımıza çıkmaktadır. (Uysal-Erol, 2021, s.574). Yazılarda Fetih suresinin ayetleri, besmele, kelime-i tevhid, halife isimleri dua, zikir ve hadis kullanılmış olması, sancakların dinî bir sembol olduğunun en büyük göstergesidir.

İşlemeli sancakların en önemli özelliklerinden biri de üzerlerine bağlı buldukları askerî taburun (Akşehir) hangi birliğine (Engilli, Nadir, Bermende) ait bilgileri vermesi ve üzerlerinde tarihlerinin yazılmasıdır (Katalog no 4, 5, 6). Böylelikle sancaklar bize tarih ve buldukları şehrin o dönemki durumu hakkında (vilayet-kaza) bilgiler de vermektedir. Tarih ve şehir bilgilerini bildiren benzer örnekler Tokat Müzesi ve Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Çoban, 2013, s17-18).

Sancaklardan üç adedinde âlem mevcuttur. Âlemlerde pirinç malzeme kullanılmış olup bir örneğin iki, bir örneğin üç boğumlu olduğu görülmektedir. Bir örnekte ise âlem kısmının hilal biçimli başlığa sahip olduğu, üzerinde "ya Allah" ibaresinin bulunduğu görülmüştür (Katalog no 4, 5, 6).

İncelemesi yapılan sancaklar 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Kültürümüzün önemli bir parçası olan sancaklar, bağımsızlık sembolü olması açısından askerlik tarihimize, tarikat sembolü olması açısından İslam sanatı tarihine ışık tutmaktadır. Türk tarihinin çeşitli evrelerinde kullanılmış olan bu sancaklar, dokuma teknikleri ve süslemeleri bakımından ele alınarak, sahip oldukları alametler ve sembolleri tanımlanmış, taşıdıkları ikonografik anlamlar incelenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Aclûnî (2019), *Keşfü'l - Hafâ*, (Çev. Mustafa Genç), 2, Step Ajans Matbaa.
- Bakırcı, N. (2007). Mevlâna Müzesindeki sancaklar, *Mevlâna Ocağı*, 241-258.
- Baltacı, C. (2011). *Tasavvuf lügati*, Gelenek Yayınları.
- Çoban, A. (2013). *Tokat Müzesi'nde bulunan işlemeli sancak örnekleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Demiralp, Y. (1996). *Akşehir ve köylerindeki Türk anıtları*. Kültür Bakanlığı.
- İnan, A. (1966). Tuğ- Bayrak (Sancak), *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, 46, 871-875.
- Kılıçkaya, m (2007). İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi sancakları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Köprülü, M.F. (1943). Bayrak, *İslam Ansiklopedisi*, 2, Maarif Matbaası, 401-420.
- Köprülü, O.F. (1992). Bayrak, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 247-254.
- Kur'an ve Meali (2024, 16 Nisan). *Kuran ve meali*. <https://www.kuranvemeali.com>
- Kurtoğlu, F. (1987). *Türk bayrağı ve ay yıldız*. Ankara.
- Ocak, A.Y. (1983). *Bektaşî menakıbnamelerinde İslam öncesi inanç motifleri*. Enderun Kitabevi.
- Osman, R. (1931). Bayrağımıza dair birkaç söz, *İstanbul Belediye Mecmuası*, 84 (12), 446-458.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*, 1, İstanbul.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* 3, İstanbul
- Sosyal, M.E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 42, 209- 239.
- Şahin, i (2009). Sancak. Emecen, F. (Ed.), *TDV İslam ansiklopedisi* içinde. Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sancak>
- Şahintürk, E. (2011). *16. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bayrak Üzerine Bir Araştırma (Bayrak-Flâma-Sancak)* [Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Tanyu, H. (1982). Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve el ile ilgili inançlar üzerine kısa bir araştırma. *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 2(4), 479- 495.
- Tezcan, H. (2004). *Yapı-Kredi Koleksiyonu'nda Estergon Sancağı*, Yapı Kredi Yayınları.
- Uysal, A.O, Erol, E.C. (2021). Bir grup tarikat sancağında sanat ve sembolizm, *Troy Academy International Journal of Social Sciences*, 6, 562-586.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1941). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Maarif Matbaası.

Şekiller

Şekil 1

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi

Şekil 2

Devlet-i Aliyye-i Osmani Sancakları/ Osmanlı Devleti'nin Bayrakları (Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sancaklarıyla Düvel-i Enebiye Bandıralarını Havi Albümdür, İstanbul, Matbaa-i Bahriye, 1910'dan aktaran Şahintürk, 2011, s. 282)

Şekil 3

584 Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 4

585 Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 5

70-254 Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 6

16-17 Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 7

16-17 Numaralı Sancağın Arka Yüzü

Şekil 8

16-17 Numaralı Sancağın Âlemi

Şekil 9

17-1 Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 10

17-1 Numaralı Sancağın Arka Yüzü

Şekil 11

16-16 (Etd.) Numaralı Sancağın Ön Yüzü

Şekil 12

16-16 (Etd.) Numaralı Sancağın Arka Yüzü

Şekil 13

16-16 (Etd.) Numaralı Sancağın Âlemi

